

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI

KANT'IN AYDINLANMA ANLAYIŞININ ELEŞTİREL BİR
DEĞERLENDİRMESİ

Yüksek Lisans Tezi

İSMAİL ÖNDER

Danışman
Doç. Dr. İsmail SERİN

SAMSUN
2024

TEZ KABUL VE ONAYI

İsmail ÖNDER tarafından, Doç. Dr. İsmail SERİN danışmanlığında hazırlanan “KANT’IN AYDINLANMA ANLAYIŞININ ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 26/06/2024 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Doç. Dr. Ali Suat GÖZCÜ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Eray YAĞANAK Akdeniz Üniversitesi Felsefe Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. İsmail SERİN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır

20/05/2024
İsmail ÖNDER

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : KANT'IN AYDINLANMA ANLAYIŞININ ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 23/05/2024 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 8.0

Tek kaynak oranı : % 1.0 çıkmıştır.

23/05/2024
Doç. Dr. İsmail SERİN

ÖZET

KANT'IN AYDINLANMA ANLAYIŞININ ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ

İsmail ÖNDER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz/2024

Danışman: Doç. Dr. İsmail SERİN

Aydınlanma çağının önemli düşünürlerinden biri olan Kant'ın bilgi kuramı yapıtlarının dışında siyaset kuramında en çok atıf yapılan metni "Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı" metnidir. Kant'ın bu metinde ortaya koyduğu aydınlanma görüşünü farklı eserlerinde geliştirmiştir. Kant'ın aydınlanma anlayışı bireyin ergin olmayışından kurtularak kendi aklını kendi için kullanmasına dayanır. Kant, akıl kullanımları arasında özel ve kamusal akıl olmak üzere ayırım yapar. Kant'a göre sadece kamusal aklın özgür olması yeterlidir.

Kant'ın aydınlanma anlayışının standart yorumu aydınlanmayı hak öğretisine dayandırarak aydınlanmayı bir hak olarak özgürlük düşüncesine bağlar. Ancak Kant'ın metinleri incelendiğinde bu yorumun doğru olmadığı görülür. Kant'ın ilerlemeci tarih anlayışı içerisinde insan özgürlüklerini kısıtladığı görülmektedir. Bunların başında politik eylem özgürlüğü gelmektedir. Kant, aklın özel kullanımı kavramı ile yöneticilerin emirleriyle çatışan siyasal eylemleri onaylamaz.

Kant'ın siyaset kuramını inceleyen günümüz uzmanları onun siyaset düşüncesini ideal ve ideal olmayan siyaset teorisi olarak ikiye ayırmaktadır. İdeal siyaset teorisi amaçları açısından Kant'ın politik düşüncesini ele alırken ideal olmayan siyaset teorisi bu amaçların uygulama yolları açısından Kant'ın politik düşüncesini inceler. Bu teorik yaklaşım aydınlanma anlayışına uygulandığında Kant'ın aydınlanma anlayışının standart yorumundan daha doğru bir yorumuna ulaşabiliriz.

Kant'ın aydınlanma anlayışı amaçları bakımından kabul edilse bile bireyin otonomisine vurgu yapması, özel ve kamusal akıl arasında ayırım yapması ve ilerleme düşüncesine duyduğu güveni aydınlanma görüşünün tartışmalı yönleridir. Üstelik, Kant'ın insan görüşü ile aydınlanma görüşü arasında da tartışmalı bir ilişki vardır. Kant'ın Avrupalı olmayan insanların ve kadınların aydınlanmaya ulaşamayacağını yazması onun aydınlanma anlayışına gölge düşürür.

Bu tezde Kant'ın aydınlanma görüşünü ortaya koyduktan sonra Kant'a yönelik geçmişte yapılmış eleştirilere değineceğim ve günümüzdeki ideal olmayan siyaset teorisi yaklaşımı ile aydınlanma anlayışına yönelik yukarıda saydığım eleştirileri temellendireceğim.

Anahtar Sözcükler: Kant, Aydınlanma, Özgürlük, İlerleme, Akıl.

ABSTRACT

A CRITICAL EVALUATION OF KANT'S VIEWS ON ENLIGHTENMENT

İsmail ÖNDER

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Philosophy
Master of Arts, July/2024

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. İsmail SERİN

Apart from the epistemology works of Kant, one of the prominent thinkers of the Enlightenment age, his most cited text in political theory is "What is Enlightenment?" "Answer to the Question" text. Kant developed the view of enlightenment that he put forward in this text in his different works. Kant's understanding of enlightenment is based on the individual getting rid of his immaturity and using his mind for himself. Kant distinguishes between the uses of reason as private and public reason. According to Kant, it is sufficient for the public mind to be free.

The standard interpretation of Kant's understanding of enlightenment bases enlightenment on the doctrine of right and connects enlightenment to the idea of freedom as a right. However, when one examines Kant's texts, one sees that this interpretation is incorrect. Kant restricts human freedoms in his progressive understanding of history. Chief among these is freedom of political action. With his concept of the private use of reason, Kant disapproves of political actions that conflict with the orders of rulers.

Today's scholars examining Kant's political theory divide his political thought into ideal and non-ideal political theory. While ideal political theory examines Kant's political thought in terms of its aims, non-ideal political theory examines Kant's political thought in terms of the ways of implementing these aims. When we apply this theoretical approach to enlightenment, we can better interpret Kant's understanding of enlightenment than the standard interpretation.

Even if we accept Kant's understanding of enlightenment in terms of its aims, his emphasis on the individual's autonomy, his distinction between private and public reason, and his trust in the idea of progress are controversial aspects of his view of enlightenment. Moreover, there is a contentious relationship between Kant's view of humanity and enlightenment. Kant's writing that non-European people and women cannot reach enlightenment casts a shadow on his understanding of enlightenment.

In this thesis, after presenting Kant's view of enlightenment, I will touch upon the criticisms made against Kant in the past and ground the criticisms I have listed above against the current non-ideal political theory approach and the understanding of enlightenment.

Keywords: Kant, Enlightenment, Freedom, Progress, Reason.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Felsefeyi öğrenmenin en iyi yolu, bir filozofu ve bir felsefi sorunu yakından incelemek olmalı. Bu tez sayesinde bu konuda kendimi geliştirdim. Umarım bu tez, yazacağım başka tezler ve yazılar için bir başlangıç olur. Tez yolculuğunda bana rehber olan danışmanım İsmail SERİN'e çok teşekkür ederim. Son bir not olarak kaynakçada başka dilde görülen kaynaklardan tüm çeviriler bana aittir.

İsmail ÖNDER

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. KANT'IN AYDINLANMA ANLAYIŞI.....	12
2.1. Kant'ın Yazılarında Aydınlanma.....	12
2.2. Aydınlanma ve Eleştiri Yapıtları.....	27
3. KANT'IN AYDINLANMA ANLAYIŞININ ELEŞTİRİLERİ.....	35
3.1. Kant'ın Aydınlanma Anlayışının Romantik Eleştirileri.....	35
3.2. Kant'ın Aydınlanma Anlayışının Muhafazakar Eleştirileri.....	38
3.3. Hegel ve Nietzsche'nin Aydınlanma Eleştirileri.....	41
3.4. Eleştirel Teori ve Aydınlanma.....	43
3.5. Postmodern Felsefe ve Aydınlanma.....	50
4. KANT'IN AYDINLANMA ANLAYIŞININ YENİ BİR ELEŞTİRİSİ.....	57
4.1. Kant'ın Aydınlanma Anlayışının İçkin Sorunları.....	59
4.2. Kant'ın İnsan Anlayışı ve Aydınlanma.....	64
5. SONUÇ.....	69
KAYNAKÇA.....	73
ÖZGEÇMİŞ.....	76

SİMGELER VE KISALTMALAR

- AA : *Akademie Ausgabe* (Dilthey'in derlediği Kant'ın toplu eserleri)
A : Arı Usun Eleştirisi (İlk basım)
B : Arı Usun Eleştirisi (İkinci basım)
T : *Tan Kızılığı Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler*

1. GİRİŞ

1783 yılında din adamı Johann Friedrich Zöllner, evlilik törenleri ile ilgili bir yazısının dipnotunda “Aydınlanma Nedir?” sorusunu ortaya attığında Alman düşünürler arasında aydınlanmanın ne olduğuna dair bir tartışma başladı. Bu soruya Kant (1724-1804) da aydınlanma anlayışını ortaya koyduğu bir yazıyla karşılık verdi. “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı” başlıklı bu yazısında Kant, aydınlanmayı “ergin olmayıştan çıkış” olarak tanımlamıştır. Kant’ın aydınlanma tanımı yaşadığı tarihi dönemden bu yana polemik konusu olmuştur. Bu polemikten bu yana aydınlanmanın niteliği tartışılmalıdır. Başlangıçta Kant’a karşı çıkan Herder, Hamann gibi düşünürler ortaya çıkmıştır. 20 ve 21. yüzyılda ise modern toplumdaki bazı olumsuz olgularla aydınlanma ilişkilendirilerek aydınlanma eleştirilmiştir.

Aydınlanmanın öncülerinden kabul edilen Descartes’in da yaşadığı Fransa’da 1750 ile 1770 arasında Diderot, aydınlanma hareketi açısından önemli bir eser olan *Ansiklopedi*’yi düzenlemiştir. Bu esere katkı yapan düşünürlerin başlattığı aydınlanma hareketi Almanya’da gecikmeli olarak ortaya çıkmıştır. Almanya’da 18. yüzyılın sonuna doğru Zöllner’in başlattığı tartışma ile aydınlanma ilk defa ismiyle tartışılmaya başlanmıştır. Bu gecikmeye rağmen aydınlanma deyince ilk akla gelen filozoflardan biri Kant’tır. Kant’ın aydınlanma anlayışının ele alacağım bu tezde onun aydınlanma anlayışının eleştirel bir değerlendirmesini sunmaya çalışacağım.

Aydınlanma felsefesinde Kant’ın ayrıcalıklı bir yeri vardır. Kant, aydınlanma anlayışını hem bilgi kuramına hem de siyaset kuramına dayandırır. Kant, cumhuriyet rejimini genel olarak aydınlanmanın kendini gerçekleştirdiği rejim olarak ele alır. Kant’ın siyaset kuramının amacı olan ebedi barış düşüncesinde de Kant, kamusal ve aydınlanmayı barışın koruyucusu olarak göstermektedir. Bu nedenle aydınlanma düşünürleri arasında Kant’ı incelemenin özel bir önemi vardır.

Günümüzde bazı konuşma ve yazılara bakıldığında Kant’ın aydınlanma anlayışının olduğu gibi benimsendiği görülmektedir. Kant’ın aydınlanmadan anladığı bugünkü aydınlanma sözcüğünün geniş çağrışımdan daha dardır. Kant için aydın sınıfı sadece küçük bir zümreyi temsil eder. Laursen (1986), McQuillan (2018) gibi Kant yorumcuları, makalelerinde aklın kamusal kullanımını ve ifade özgürlüğünü sadece küçük bir zümreye bahsettiğini, evrensel bir değer olarak savunmadığını iddia

etmektedir. McQuillan, Kant'ın aklın kamusal kullanımını aklın kullanımında yetkin olan bilgin ("als Gelehrter") sınıfı için istediğini dolayısıyla eşitlikçi ve özgürlükçü bir aydınlanma anlayışını savunmadığını öne sürer. (McQuillan, 2018: 47)

Bunun yanı sıra bugünkü toplumsal değerlerin Kant'ın aydınlanma anlayışına yüklendiği de görülmektedir. Bugün ifade özgürlüğünü, bir insan hakkı olarak tüm insanlara ait olduğunu düşünürüz. Ama Kant, için aklın kamusal kullanımına başvurmanın koşullarından biri aklın nasıl kullanılacağını bilen bilgin sınıfından olmaktı. Dolayısıyla bugünkü gibi geniş bir insan grubunu kapsamaz.

Kant'ın aydınlanma anlayışının anakronizme düşmeyen bir değerlendirmesi Kant'ın aydınlanma anlayışının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını umuyorum. Bunun yanı sıra akademik literatürde bazı filozofların ve felsefe ekollerinin aydınlanma eleştirilerini odaklanan tezler bulunsa da Kant'ın aydınlanma anlayışına odaklanan bir tez Türkçe felsefe literatüründe bulunmamaktadır. Bu tezin akademik alanda bu eksikliği gidermeye katkı sağlamasını umuyorum.

Kant'ın aydınlanma düşüncesi Türkiye'nin düşünce dünyasında zaman zaman gündeme gelmektedir. Macit Gökberk; *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk* adlı eserinde Kant'ın aydınlanma anlayışına cumhuriyetin temelleri açısından bir bölüm ayırır. Ömer Naci Soykan, konuşmalarında ve yazılarında aydınlanmayı konu etmiştir. Yine de bütün bu düşünürler Kant'ın aydınlanma anlayışı pratik felsefesi açısından değil, teorik felsefesi açısından ele almaktadır. Örneğin Ömer Naci Soykan Kant'ın evrensel insan görüşünün savunusu yapar:

Belki, Kant'a yapılan, ama bence haksız bir eleştiri olan insanın evrenselliği düşüncesini istisna tutarız. İnsanın evrenselliği düşüncesi, bu eleştirilerin sandığı gibi, onu yerel kimliklerden soyutlamaz, ama ona nerede olursa olsun yüksek bir değer verir ve onu daima gaye olarak görür. (Soykan, 2003: 53)

Ancak Kant'ın antropoloji ile ilgili yapıtları incelendiğinde Kant'ın yerel kimlik hakkında çok iyi görüşleri olmadığını ve ırkçı yorumları olduğunu görmekteyiz. Kant'ın Avrupalı olmayan insanlar hakkında antropoloji derslerinde ifade ettiği düşünceleri ve bunların aydınlanma ile ilişkisini üçüncü bölümde incelemeye çalışacağım.

Antropoloji metinleri ile aydınlanma metinleri arasında fark olduğu düşünülse bile antropoloji derslerinde Kant'ın aydınlanmadan bahsettiği yerler

bulmak mümkün. Henry Allison da Kant'ın aydınlanma görüşü açısından temel metinler arasında *Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji* metnini sayar. (Allison, 2012: 229) Bu nedenle Kant'ın antropoloji dersleri ile diğer yapıtlar arasında ayırım yapmak doğru bir yaklaşım değildir.

Aydınlanma ele alınırken ya kabul edilmesi gereken ya da reddedilmesi gereken bir ikilik biçimde düşünülmektedir. Bunu ifade etmek için Foucault'un kullandığı “aydınlanma şantajı” tamlaması zaman zaman Türkiye'deki aydınlanma tartışmalarında da görülmektedir. (Foucault, 2007: 73) Aydınlanma konusundaki bu tutum Kant'ın aydınlanma anlayışını tümünden olumlu veya tümünden olumsuz olarak değerlendirmeye sonuçlanır. Bu nedenle bu tezde Kant'ın aydınlanma anlayışını tek yönlü olarak ele almaktan kaçınmaya çalışacağım. Adorno gibi Kant'ın aydınlanma anlayışının en önemli eleştirmenleri dahil Kant'ın düşüncesinde benimsenecek değerler bulmuştur.

18. yüzyıldaki düşünce hareketlerine dayanan aydınlanma bazen tek başına tüm dünyadaki aydınlanma hareketlerini işaret etmek için kullanılır. Bazen ise belli coğrafyadaki siyaset düşüncesine işaret etmek için “Alman aydınlanması, Fransız aydınlanması” gibi kullanımları da görülmektedir. Düşünce tarihçileri aydınlanmanın bu tarz kullanımlarına daha çoğulcu bir aydınlanma anlayışını karşılamak için kullanılır. Bilim tarihçisi Jonathan Israel, aydınlanmanın din ile ilişkini temel alan radikal ve ılımlı aydınlanmayı kavramsal olarak ayırmaktadır. (Israel, 2020) Radikal aydınlanma dinle ilgili daha radikal görüşlere dayanırken ılımlı aydınlanma anlayışında daha çok hoşgörü vurgusu vardır. Samuel Fleischhacker, bu ayrımı minimal ve maksimal aydınlanma olarak Kant'ın felsefesine taşımaya çalışmıştır. (Fleischhacker, 2023) Ama Kant'ın felsefesini sadece hoşgörü düşüncesine indirgemek sorunlu bir yaklaşımdır. Çünkü bu yaklaşım Kant'ın aydınlanma anlayışını özgün yönlerini göz ardı eder.

Bu tez, aydınlanmanın tarihsel sürecini ele almak yerine Kant'ın aydınlanma anlayışına odaklanmaktadır. Immanuel Kant, önemli eleştiri yapıtlarını tamamladıktan sonra siyasete dair kısa yazılar yazmıştır. Bu yazılardan biri olan “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı” (1784) yazısında aydınlanmayı insanın kendi aklını kendi için kullanması olarak formüle etmiştir. İnsanın kendi aklını

kullanması için gereken toplumsal ve siyasal şartları bu yazısında ve siyasetle ilgili diğer yazılarında işlemiştir.

Kant, bilgi kuramıyla ilgili yapıtlarında teorik akıldan bahsederken siyaset felsefesi ile ilgili yapıtlarında genellikle akılı toplumsal boyutuyla ele alır. Kant'ın aydınlanma yazısı gazete yazısı olduğu için genel okur kitlesine hitap eder. Bu nedenle teorik felsefi metinlerindeki gibi bir akıl çözümlemesine yer vermez, daha çok pratik akıl ve onun toplumsal boyutu ile ilgilenir. Kant'ın "Aydınlanma Nedir? Sorunun Cevabı" yazısında kullandığı akıl sözcüğünü, *Arı Usun Eleştirisi*'nde anlık şekilde karşılanan "Verstand" sözcüğüdür. Kant'ın aydınlanma yazısı ile üç eleştiri yapıtı arasındaki ilişkiyi göstermek birlikte akıl kavramını pratik akıl ve onun toplumsal boyutu ile inceleyeceğim.

Kant'ın bu yazılarına ve siyaset felsefesi ile ilgili diğer yapıtlarına odaklanan bu tez üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde Kant'ın aydınlanmayı bireyin kendi aklını kullanması olarak değerlendirmesinin dayanaklarını ele alacağım. Bu bölüm, Kant'ın aydınlanma anlayışının standart yorumuna dayanır. Bu standart yorumun eleştirisini üçüncü bölümde yapacağım.

Birinci bölümde Kant'ın aydınlanma ile beraber düşündüğü özel ve kamusal akıl kavramlarını inceleyeceğim. Kant'ın üç eleştiri yapıtı ile aydınlanma anlayışı arasındaki ilişkiyi göstermeye çalışacağım. Bu bölümde Kant'ın aydınlanma için geliştirdiği düşünce yolunu açıkça göstermeyi deneyeceğim.

Tezinin ikinci bölümünde Kant'ın aydınlanma düşüncesinin felsefe tarihindeki eleştirilerine yer vereceğim. Kant'ın aydınlanma düşüncesine yönelik tarihsel eleştiriler Hegel ve Nietzsche'nin aydınlanma eleştirilerini ve onların felsefi düşüncelerini takip eden felsefe ekollerini içerir. Burada aydınlanma tartışmasında çokça atıf yapıldığından dolayı Adorno ve Foucault'un eleştirilerine özel olarak yer vereceğim. Son bölümde ise Kant'ın aydınlanma anlayışının Kant'ın insan anlayışına yönelik yeni eleştiriler çerçevesinde bir eleştirisini sunmayı amaçlıyorum.

Tezin son bölümünde Kant'ın aydınlanma anlayışını yorumlayan eserlere dayanarak kendi değerlendirmelerimi geliştirmeye çalışacağım. Kant'ın aydınlanma yorumları arasında kendi yorumumu savunmayı deneyeceğim. Her ne kadar Kant'ın aydınlanmaya dair görüşleri herkesçe kabul edilebilir görülse de bazı çelişkili yönleri

vardır. Kant'ın aydınlanma anlayışının çelişkilerinin eleştirisi birkaç noktada toparlanabilir.

İlk olarak Kant'ın aydınlanmayı bireyin sorumluluğu olarak değerlendirmesidir. Kant, aydınlanma yazısının hemen başında “insanın kendi suçu ile düştüğü” derken (Kant, 2022a: 27) iddia ettiğinin aksine insanın erginlikten kurtulamaması yalnız kendisinin suçu olamaz. İnsanların ergin olmamasından fayda sağlayan iktidar sahipleri insanları ergin kalmasında sorumlu olabilir. Kant, vasilerin insanların ergin olmayışında yararlanmasına değinmesine rağmen aydınlanma sorumluluğunu bireylere yükler. Dolayısıyla aydınlanmadan yalnızca insanın kendi korkusu ve tembelliği sorumlu tutulamaz. Bu korku ve tembelliğin toplumsal nedenleri olabilir. İnsanların hayatını etkileyen toplumsal ve siyasi otoriteler de insanların ergin olmamasından sorumlu tutulabilir.

Ayrıca insanlar aydınlanmaya ulaşmak için eğitim gibi araçlara sahip olmayabilir. Bu durumda toplumsal örgütlenmenin insanların aydınlanmaya ulaşmasında sorumlu tutulması gerekir. Yani Kant'ın iddia ettiği gibi aydınlanma yalnız bireyin kendi sorumluluğu olamaz. Kant'ın aydınlanma ile ilgili yazılarında kamusal aklın özgür olması ve cumhuriyet gibi bazı siyasi düzenlemeler önermesi de aydınlanmanın toplumsal bir mesele olarak kabul ettiğini gösterir. Bu nedenle hem aydınlanma için toplumsal düzenlemeler önermesi hem de insanın aydınlanmaya ulaşmada sorumluluğu tek tek insanlara yüklemesi tutarsızlık oluşturur.

İkinci olarak Kant'ın aydınlanmaya dair görüşlerinin bir başka zayıf noktası da aklın kullanımları arasında özel ve kamusal olmak üzere ayırım yapmasıdır. Kant'ın özel ve kamusal sözcüklerini günümüzdekinin tersi olacak şekilde kullanmaktadır. Kant'a göre özel akıl, insanın bir toplumsal görevi veya vatandaşlık ödevini yerine getirmesine karşılık gelirken aklın kamusal kullanımı aydınların tartışma özgürlüğünü ifade eder. Kant'ın verdiği örneği takip edersek din adamı vaaz verirken yani özel aklı kullanırken kilisenin görüşlerine bağlı kalmalıdır. Ancak din hakkında kendi görüşlerini gazetede dilediği gibi yazma hakkına sahiptir. Kant'ın bu iki kullanım için gerçek bir kriter ortaya koymadığı söylenebilir. Kant için vaazı neyin kamusal yapmadığını ortaya koymak biraz güç olabilir.

Kant, “kamusal amaçlar” olarak adlandırdığı sivil düzeni korumak için aklın özel ve kamusal kullanıma farklı özgürlük statüleri verir. McQuillan’a göre Kant, aklın kamusal kullanımını yalnızca bilgin sınıfı için bir hak olarak görmektedir. Bunun nedeni de yalnızca bilginlerin aklın nasıl kullanılacağına dair yetkinliğe sahip olmasıdır. Dolayısıyla McQuillan, Kant’ın aydınlanma anlayışını yeterince özgürlükçü ve eşitlikçi bulmaz. (McQuillan, 2018: 47-48)

Kant’ın bu bilginler sınıfı daha çok filozofları içerir. *Fakültelerin Çatışması*’nda aklı temsil eden üniversitedeki felsefe bölümünü aklın kamusal kullanımı için yetkilendirir. Bunun nedeni filozofların aklın kullanımında yetkin olmasıdır. Diğer bölüm üyelerini ise sivil düzeni sağlamakla görevlendirir. Kant’ın savunduğunun aksine aklın kamusal kullanımı tüm vatandaşların hakkı olmalı.

Kant’ın aklın kamusal ve özel kullanımları arasında ayırım yapmasının bir diğer sonucu sivil itaatsizliğe yer bırakmamasıdır. Kant’a göre insanlar eleştirse dahi vatandaşlık görevlerini yerine getirmek zorundadır. Kant’ın bunu sivil düzenin korunması için istediğini biliyoruz. Ancak günümüzde sivil itaatsizliğin gerekliliği üzerinde uzlaşmış bulunuyoruz. Kant’ın siyaset düşüncesinden etkilenmiş olan John Rawls da *Bir Adalet Teorisi* kitabında sivil itaatsizliği tanıdığını ve temellendirdiğini görmekteyiz:

Sivil itaatsizlik tanımlandığı gibi sekte bir temele ihtiyaç duymaz; ancak demokratik toplumu karakterize eden kamusal adalet anlayışından türer. Onun için sivil itaatsizlik kavramının, özgür hükümet/devlet teorisinin bir parçası olarak anlaşılması gerekir. (Rawls, 2020: 413)

Her koşulda sivil itaatsizliği destekleyen John Rawls, adil ve adil olmayan düzendeki sivil itaatsizlik eylemleri arasında ayırım yaparken Kant’ın her düzende vatandaşların görevlerini yapmaları gerektiğini savunduğunu görmekteyiz. Kant, aydınlanma yazısında sonraki kuşaklar için baskı kuranlara itaat edilmesine değindiği yerler bulursa da bunları detaylandırmaz ve aklın özel kullanımı gereği bunları kısıtlar.

Üçüncü olarak Kant’ın aydınlanma anlayışını bir diğer zayıf noktası ilerlemeye yapılan vurgudur. Her ne kadar aydınlanma yazısının sonunda insan onurundan kaynaklanan, bir insan hakkı olarak özgürlüğü ve aydınlanmayı savunsa da yazı boyunca aydınlanmayı politik yarar düşüncesi bakımından temellendirmeye çalışır.

Kant'ın böyle bir temellendirmedeki niyetinin iktidar sahiplerini aydınlanmaya inandırmak olduğunu düşünebiliriz. Kant'ın politik yararlı bir temellendirmeyi tercih etmesini açıklamak yine de güçtür. Yine de Kant'ın hak öğretisini ortaya koyduğu *Ahlak Metafiziğinin Hukuk Öğretisi* kitabında özgürlüğü bir insan hakkı olarak ele aldığını gösteren pasajlar bulunabilir.

Kant'ın toplumsal ilerleme düşüncesi ile aklın kamusal kullanımının koşut olduğunu kanıtlamak da güçtür. Belki de insanların düşüncelerini kamusal alanda özgürce ifade edememeleri toplumsal ilerlemeyi ve refahı daha kolay sağlar. Toplumsal ilerlemeyi yavaşlatsa dahi ifade özgürlüğünü savunmak gerekir. Bu nedenle ifade özgürlüğü ile ilerleme düşüncesi arasında her zaman bir koşutluk yoktur.

Kant, aydınlanma için gerekli olan bağımsız düşünmeyi aktif vatandaş dediği toplumsal gruba ait bir özellik olarak değerlendirir. Aktif vatandaş bir mülke veya bir yeteneğe sahip kişilerdir. Pasif vatandaş ise kadınlar ve köleler gibi insanları kapsar.

Vatandaşlık için tek koşul seçme hakkıdır. Seçme hakkına sahip olmak sadece halkın bir parçası değil, bunun yanında toplumun bir üyesi olmak isteyen insanın bağımsızlığını şart koşar, yani toplumun bir parçası olarak toplum içinde kendi kararıyla diğerleriyle hareket eder. Pasif vatandaş konsepti vatandaş konseptiyle çelişiyor görünmesine rağmen bağımsızlığın bu özelliği, aktif ve pasif vatandaşlar arasında bir farkı zorunlu kılar. Aşağıdaki örnekler bu zorlukları aşmak için verilmektedir: ev hizmetlisi (devlet hizmetinde olmayan); reşit olmayanlar (*naturaliter vel civiliter*); tüm kadınlar ve genel olarak varlıkları (beslemesi ve koruması) kendi faaliyetlerinin yürütülmesine bağlı olmayanlar, diğerlerinin (devlet istisnasıyla) aldığı tedbirlere bağlı olanlar. (AA 6:315) (Kant, 2022c: 169)

Kant, her ne kadar pasif vatandaşların çalışarak aktif vatandaşlara dönüşeceğini belirtse de pasif vatandaşların dezavantajlı konumu onların haklarını kısıtlamaktadır. Aydınlanma ve antropoloji yapıtlarında Kant, kadınlar ve Avrupalı olmayan insanların doğuştan getirdikleri bazı özellikler nedeniyle özgür olmayacağını ve aydınlanmayacağını savunmuştu. Bu nedenle Kant'ın aydınlanma düşüncesinin tüm insanlığı kapsayacak kadar eşitlikçi olduğunu iddia etmek zordur.

Kant'ın aydınlanma anlayışı da özgür iradeye dayandığı için sadece aktif vatandaşların aydınlanmaya ulaşabileceği çıkarılabilir. Kant, bu nedenle kadınları ve köleleri oy kullanma hakkından ve aydınlanmadan mahrum bırakır. Bu düşünceleri, Kant'ın aydınlanmanın bireyin kendi iradesine bağlı olması düşüncesi ile de

çelişmektedir. Çünkü insanlar çoğu kez içine doğdukları durum tarafından aktif veya pasif vatandaş olmaları belirlenir.

Kant'ın aydınlanma görüşünün sorunlu yönleri antropoloji ile kesiştiği noktada görünmeye başlar. Antropoloji ile ilgili yapıtlarında Kant, aydınlanmayı kadınlar ve Avrupalı olmayanların erişemeyeceği bir durum olarak ele alır.

Kant'ın Avrupa insanına önemli bir yer ayıran düşüncelerini göz önünde bulunduran Dilek Hüseyinzadegan, ideal ve ideal olmayan siyaset felsefesi yaklaşımını Kant'ın siyaset felsefesine uygular. (Hüseyinzadegan, 2022: 59) Dilek Hüseyinzadegan, Kant'ın hak öğretisini onun ideal teorisi olarak ve hak öğretisinin gerçekleşme koşullarını ideal olmayan teorisi olarak ele alır. Hüseyinzadegan, Kant'ın ideal olmayan siyaset teorisinin güncelleştirmek için Avrupa merkezli karakterini eleştirerek Kant'ın erekselcilik düşüncesini kurtarmaya çalışır:

Kant'ın felsefesindeki yalnızca kullanışlı unsurlara odaklananların aksine, işe yarar Kantçı anlayışı – yani tarihte, kültürde ve doğadaki olumsuzluklara ve tekilliklere özen gösteren bir ideal olmayan teori zorunluluğunu — ancak onun kullanışsız, çirkin, veya tarihi geçmiş gibi görünen bileşenlerini inceleyerek ve Kant'ın siyasi düşüncesindeki sistematik yerini anlayarak kurtarabiliriz, diyorum. (Hüseyinzadegan, 2022: 64)

Ben de bu tezde bu Kant'ın siyaset kuramına yönelik çağdaş yaklaşımları da kullanarak Kant'ın aydınlanma anlayışını ele almaya çalışacağım. Kant'ın aydınlanma anlayışını da hak öğretisi ve ilerleme düşüncesi içinde ele alan yorumcular var. Ancak Kant'ın antropoloji dersleri ve diğer metinler dikkatli incelendiğinde onun insanla ilgili görüşlerinin olumsuz yönlerinden aydınlanma ilgili görüşlerinin de pay aldığını söylenebilir.

Sonuç olarak Kant'ın aydınlanma anlayışının ve aydınlanma anlayışı ile bağlantılı siyaset felsefesinin bazı sorunları vardır. Bu tezin son bölümünde bu sorunları daha detaylı ortaya koymaya çalışacağım. Kant'ın aydınlanma anlayışının eleştirel değerlendirmesini içeren bu son bölümün temel tezi Kant'ın aydınlanma anlayışının bazı tartışmalı yönlerinin olduğu ve yeterince eşitlikçi ve özgürlükçü olmadığıdır. Kant'ın aydınlanma anlayışı bazı iç tutarsızlıklar ve paradokslar taşır. Kant'ın insan görüşünün de bugün kabul edilmesi zor yönleri vardır.

Yukarıda bir özeti vermeyen çalıştığım düşüncelere dayanarak bu çalışmada Kant'ın aydınlanma anlayışının daha iyi anlaşılmasına katkı yapmayı umuyorum. Bu

tezle Kant'ın aydınlanma anlayışının evrenselci yorumları yerine daha tarihsel ve gerçekçi yorumlarının Türkiye'deki felsefe literatüründe yerleşmesine yardım etmeyi umuyorum. Dünya felsefe literatüründe bu yönde birçok yapıt olsa da Türkiye'de hâlâ Kant'ın aydınlanma anlayışı ideal teorisiyle ele alınmaktadır.

Kant'ın siyaset felsefesinin ve aydınlanma anlayışının günümüzdeki yorumlarındaki hatalardan biri anakronizme düşmektir. Yukarıda bahsettiğim gibi Kant düşündüğü cumhuriyet rejimi günümüzdekinden oldukça farklıdır. Güçler ayrılığı gibi bugünün cumhuriyet anlayışının bir yönünü savunsa da tek başına karar alan bir meclis düşüncesinden ve genel oy fikrinden uzaktır. Bu nedenle Kant'ın aydınlanma düşüncesi ele alırken anakronizmden kaçınmak gerekir.

Kant'ın yorumcuları Kant'ın kadınlar ve Avrupalı olmayan insanlar hakkındaki düşüncelerinin cinsiyetçi ve ırkçı olduğunu ifade etmişlerdir. Hatta Bernasconi, ırk düşüncesini kuran kişinin Kant olduğunu iddia etmektedir. (Bernasconi, 2015: 33-64) Buna karşılık bu ırkçı ve cinsiyetçi ögelerin Kant'ın felsefesinin asli unsuru olmadığını, bu yorumları dışta bırakırsak Kant'ın felsefesinden ve aydınlanma anlayışından bir şey kaybetmeyeceğini ifade eden Kant yorumcuları da vardır. Kant'ın bu yorumları doğru kabul etsek bile Kant'ın yazdıklarının görmezden gelinmesi doğru olmayabilir.

Bu yorumları takip edersek Kant'ın savunduğu ifade özgürlüğünün de sadece bilginler sınıfı için değil, toplumun tamamı için olduğu sonucuna da varılabilir. Samuel Fleischhacker de Kant'ın aydınlanma anlayışını minimal aydınlanma anlayışı olarak kavramsallaştırarak sadece bir hoşgörü düşüncesine indirgemektedir. (Fleischhacker, 2023: 311) Bu tür yorumların sorunu Kant'ın görüşlerinden bazılarını seçerek sunmalarındadır. Bu yorumların tersine Laursen ve Mcquillan gibi yorumcular Kant'ın aydınlanma anlayışın tarihsel yönüne vurgu yaparak daha gerçekçi bir aydınlanma yorumu geliştirmişlerdir. Ayrıca Hüseyinzadegan gibi düşünürler, Kant'ın siyaset düşüncesini daha iyi konumlandırmıştır. Bu tezde sunmaya çalışacağım argümanlar bu yorum geleneği içerisinde yer alacaktır.

Kant'ın aydınlanma anlayışının daha iyi bir hali düşünülebilir elbette. Aydınlanmayı sadece bireyin sorumluluğu olarak almayan toplumsal ilişkileri de dikkate alan bir aydınlanma anlayışına varmak mümkün. Bireyin özerkliği yerine

dayanılmaya dayalı bir toplumsal örgütlenme anlayışı geliştirmek mümkün. Akıl kullanımları arasında da artık bir ayrım yapmanın gereği yok. Kant'ın iddia ettiği özel ve kamusal akıl kavramları sürdürülebilir değildir. Kant'ın aktif vatandaşlık ve bağımsız düşünme için mülkiyete verdiği önemi de bugün sürdürmenin bir anlamı yoktur.

Kant'ın aklın özel kullanımı kavramına aykırı olan sivil itaatsizlik düşüncesi ile Kant'ın aydınlanma anlayışını yargılamak kulağa anakronik gelebilir. Ancak 16. yüzyılda Etienne de La Boetie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* yapıtında sivil itaatsizlik düşüncesini savunmuştur. Bu da göstermektedir ki sivil itaatsizlik fikri çok da yeni değildir. Bu nedenle bu düşünce ile Kant'ı eleştirmek anakronik olamaz. Aynı şekilde ırk ve kadınlar ile ilgili düşünceleri dönemin zihniyetini yansıttığı iddia edilebilir. Ancak Kant'ın ile aynı dönemde yaşamış Herder, Kant'ın aydınlanma anlayışının kadınları ve dünya halklarını dışlamasını eleştirmiştir. Kant, Herder ile bu konularda polemiğe girmiştir. Dolayısıyla bugün Kant'ın siyaset felsefesine ve aydınlanma anlayışına yönelik eleştirilerin döneminde bazı düşünürler tarafından dile getirildiği görülmektedir. Bu nedenle dönemin yaygın fikirlerini filozofların taşımalarını onların masumiyeti için gerekçelendirmek doğru değildir.

Kant, ilerlemeye yaptığı vurgu artık güncelliğini kaybetmiştir. Artık büyüme ve ilerlemeden ziyade küçülme tartışılmaktadır. Küçülmeyi savunan düşünürlerin temel çıkış noktası ekolojik gerekçelerdir. Bu düşünülere göre büyüme, daha çok karbon emisyonu anlamına gelmektedir. Bu da dünyanın sonunu getirmektedir. Bu nedenle küçülmeyi savunan yayınlar görmeye başladık. Bu küçülmenin de yeni bir büyüme anlayışı olduğu savunulabilir olsa da aslında bu küçülme düşüncesi büyümenin bir eleştirisi de içermektedir ve büyüme düşüncesinin olumsuz sonuçlarıyla hesaplaşmaktadır.

Sonuç olarak Kant'ın aydınlanma anlayışını ve eleştirilerini tartıştığım bu tezle Kant'ın aydınlanma anlayışının daha iyi anlaşılmasına katkı yapmayı umuyorum. Kant'ın aydınlanma anlayışının olduğu gibi kabul edilmesi yerine kendisinin de çokça savunduğu bir faaliyet olan eleştirel düşünmeye başvurarak Kant'ın aydınlanma anlayışının eleştirisini yapmak önemli görünmektedir. Kant'ın

savunduğu eleştirinin ve aydınlanmanın krizi günümüzde de sürerken eleştiri faaliyetini sürdürmenin Kant'ın mirasına gerçekten sahip çıkma anlamı taşımaktadır.

2. KANT'IN AYDINLANMA ANLAYIŞI

Tezin bu bölümünde Immanuel Kant'ın aydınlanma anlayışını ortaya koymaya çalışacağım. Kant, geç dönemine denk gelen (1780-1790) yazıları aydınlanma ve siyaset felsefesi ile ilgili yazılardır. Özellikle “Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt” (Kant, 2022a: 27-38), “Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?” (Kant, 2020: 180-210) gibi yazıları Kant'ın aydınlanma ile ilgili görüşlerini içerir. Kant, *Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji ve Fakültelerin Çatışması* gibi yapıtları ile bazı derslerinde aydınlanma ilgili görüşlerine yer vermiştir.

Bu bölümün ilk yarısında Kant'ın aydınlanma yazısında ve diğer yazılarında nasıl bir aydınlanma anlayışı ortaya koyduğunu incelemeye çalışacağım. Bu bölümün ikinci yarısında ise Kant'ın üç eleştiri yapıtı olan *Arı Usun Eleştirisi*, *Pratik Aklın Eleştirisi* ve *Yargı Gücünün Eleştirisi* yapıtları ile aydınlanma görüşlerini arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışacağım. Bu yapıtlar Kant'ın önceki dönem yapıtları olsa da aydınlanma görüşlerinin nüvelerini taşıdığı için bu yapıtlara değinmeyi tercih ettim. Bölümün sonunda ise Kant'ın aydınlanmayı ele alırken nasıl bir akıl yürütme geliştirdiğini göstermeyi deneyeceğim.

2.1. Kant'ın Yazılarında Aydınlanma

18. yüzyılda Prusya'da kamusalığın ve aydınlanmanın tartışılması dönemin siyasi ve sosyal olayları sonucu olmuştur. Özellikle Fransız Devrimi ve Prusya'daki sansür tartışmaları kamusalığın ve aydınlanmanın tartışılmasına neden olmuştur. Bunların yanı sıra Newton'un mekanik doğa anlayışı sonucunda daha seküler bir dünya görüşü yaygınlaşması da aydınlanmanın nedenlerinden biridir. Bu sosyal ve düşünsel olaylar sonucunda 18. yüzyılda dini kurumların eleştirisi ve aydınlanmanın yeni yolları tartışma konusu yapılmıştır. Dönemin önemli filozofu Immanuel Kant da bu tartışmalara katılarak aydınlanma ile ilgili görüşlerini ortaya koymuştur.

Almanya'da Fransız Devrimi sırasında aydınlanmaya dair tartışmaların başlanması anakronik gibi görünebilir. Sonuçta Fransız Devrimi aydınlanma hareketinin sonucu olarak görülür. Fransız Devrimi'ne Fransız aydınlanması neden olmuş olsa da Alman aydınlanma hareketi Fransız aydınlanmasına göre daha geç başlamıştır. H.B. Nisbet'in de belirttiği gibi Alman aydınlanması, Fransız

aydınlanma hareketi sona erdiğinde kendini bir hareket olarak algılamıştır. (Nisbet, 1982: 78)

Fransız aydınlanmasının başat temsilcisi Denis Diderot, d'Alembert ile *Ansiklopedi* eserini 1751'de çıkarmaya başlamıştır. Alman aydınlanmasının temsilcisi Kant ise 1780-1790 arasında aydınlanmayı konu alan yazılar yazmıştır. “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı” (1784) yazısında aydınlanma anlayışı ortaya koyan Kant, “Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?” (1786) yazısında da aydınlanma konusunda düşünmeyi sürdürür. Bu yazıların her ikisi de *Berlinische Monatsschrift* dergisinde yayınlanmıştır. Kant'ın ünlü aydınlanma yazısı bu dergide başlayan polemige verilmiş cevaplardan biridir.

Berlinische Monatsschrift dergisi Berlin Çarşamba Topluluğu tarafından yayımlanıyordu. Bu topluluk, dergide halkın boş inançlarının yersiz olduğunu göstermeye çalışan yazılar yayınlıyordu. Dergi editörü Johann Erich Biester, Berlin'in yıkılacağını kuruntusunun yersiz olduğunu yazdı. Eberhard ise ölmek üzere olan bir adamın beyaz elbiseli bir kadın görmesi hayalinin asılsız olduğunu bu dergide yazmıştır.¹ (Vatansever, 2022: 843) Bu yazılar aydınlanmanın seküler dünya görüşünün dönemin yayın dünyasındaki ilk örnekleri sayılabilir. Bu dönemde doğa olayların doğa üstü açıklamalarından kuşku duyulmaya başlanmıştır.

1783 yılında Johann Erich Beister, dergide aydınlanma için evlilik törenlerinin dini kutsama ile kilisede yapılmasına karşı çıkan bir yazı yazmıştır. Johann Friedrich Zöllner, aydınlanma tartışmasını başlatan yazıyı Beister'in bu yazısına karşı yazmıştı. Rahip Zöllner, evlilik törenlerinin kilisede yapılmasını savundu ve Beister'in aydınlanmayı (“Aufklärung”) yanlış anladığını iddia etti. (Nisbet, 1982: 79)

Zöllner, bu yazısının bir dipnotunda “Aydınlanma nedir? Bu soru ‘Hakikat nedir?’ sorusu kadar önemli. Kişi, kendini aydınlatmaya başlatmadan önce bu soruya cevap vermelidir. Ama henüz herhangi bir yerde bunun yapıldığını görmedim.” (Aktaran: Outram, 2013: 16) Bundan sonra J.K.W. Möhsen isimli bir doktor da aydınlanma ile ilgili bir yazısını Çarşamba Topluluğunda tartışmaya açmıştı. Bu soru

¹Kant'ın aydınlanma yazısına yol açan yayın süreci için bakınız: Saniye Vatansever'in “Kant'ın Aydınlanma Anlayışı: Tarihi Arka Planı ve Aydınlanmada Eğitimin Rolü” adlı makalesi. (Vatansever, 2022)

dönemin önemli düşünürlerinden Mendelssohn, Kant, Herder, Hamann gibi filozoflar arasında bir tartışma başlatmıştır.

Bu tartışmayı başlatan soruya dönemin önemli filozofu Moses Mendelssohn da yanıt vermişti. Outram'ın aktarımına göre önce Çarşamba Topluluğunda 16 Mayıs'ta bu konuda sunum yapan Mendelssohn, *Berlinische Monatsschrift*'in 1784 yılı Eylül sayısında "Aydınlanma Ne Demektir?" Sorusu Üzerine" başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Mendelssohn'a göre aydınlanma, akli kullanmayı öğrenme anlamına geliyor ve ona göre bu eğitim herkese açık olmalı. (Outram, 2013: 16)

Kant'ın yazısı ise *Berlinische Monatsschrift*'in 1784 yılı Aralık sayısında "Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı" başlığıyla yayımlandı. Bu yazı Kant'ın aydınlanma anlayışını en açık dile getirdiği yazı olması nedeniyle önemlidir. Kant, Mendelssohn'un yazısını okumadan yazısını göndermiş ve iki yazıda da örtüşen noktalar olduğunu kabul etmiştir. Kant, durumu bir mektubunda şöyle dile getirmiştir: "Ben bunları iki kişinin düşüncelerinin şans eseri ne kadar örtüştüğünü, birbirleriyle karşılaştırarak kavramanın bir yolu olarak ele aldım." (AA 8:35-42) (Aktaran Schmidt, 2007: 23).

Kant'ın yazısı, Mendelssohn'un aydınlanma yazısı ile ortak noktaları olsa da Kant ve Mendelssohn'un dini konulardaki görüşleri birbirinden farklıdır. Paul Guyer'e göre Kant'ın aydınlanma yazısı, Mendelssohn'un *Jerusalem oder über religiöse Macht und Judentum* adlı kitabında dini özgürlüğü dini ilkelere dayandırmasına bir cevap sayılabilir. (Guyer, 2020: 266) Kant'a göre dini özgürlük, ahlaki ve politik ilkelere yani akılsal ilkelere dayandırılmalıdır.

Bu temel farklılığa rağmen Kant'ın ve Mendelssohn'un yazılarının ortak özelliği aklın kamusal ve özel kullanımı arasında ayırım yapmalarıydı. Mendelssohn bu adlandırmayı yapmasa da her ikisi de iki akıl türü arasında ayırım gözetmişti. Kant özellikle Jacobi ile Mendelssohn arasındaki Spinoza tartışmasına ("Spinozastreit") katkı olarak yazdığı "Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?" (1786) yazısıyla din felsefesi ve aydınlanma konusunda ayrıldığı yerleri göstermeye çalıştı.

Jacobi ve Mendelssohn, tanrıya duyulan inancın akılla mı yoksa imanla mı temellendirilmesi gerektiğini tartışmışlardı. Kant, akli savunan Mendelssohn'dan taraf olsa da tanrıyı teorik akıl ile değil, pratik akıl ile temellendirmek gerektiğini

savunmuştur. Kant, tanrıyı bilgi konusu değil, inanç konusu olarak kabul etmiştir. Bu nedenle Kant bilgi kuramı ile ilgili eserlerinde değil, ahlak felsefesi ile ilgili yapıtlarında tanrıyı bir postulat olarak ele almıştır.

Kant ile Mendelssohn'un görüşlerini karşılaştıran Paul Guyer, dinin insan hayatındaki yeri konusundaki düşünce farklılığı ile beraber Kant ile Mendelssohn'un aydınlanma anlayışları da birbirinden ayrıldığını belirtir. Mendelssohn teorik bilgi ile yani aklı kullanmayı öğrenme ile aydınlanmaya ulaşacağını düşünürken Kant, öncelikle dışsal ve içsel dayatmadan kurtulmuş pratik akıl yani irade ile aydınlanmaya ulaşılacağını düşünmektedir: "Fakat bu aydınlanma için özgürlükten başka bir şeye ihtiyaç yoktur - ve bu, özgürlük olarak adlandırılacak şeylerin en zararsızıdır: Yani kişinin aklını her konuda kullanma özgürlüğü." (Kant, 2022a: 30)

Mendelssohn için aydınlanma bir eğitim sorunu iken Kant için aydınlanma bir özgürlük sorunudur. Kant'ın aydınlanma anlayışını çağdaşlarından ayıran aydınlanmayı sadece bilgili artırmak olarak değil bir özgürlük sorunu olarak ele almasıdır. Kant, bir irade sorunu olarak aydınlanmayı politik ve etik boyutlarıyla ele almaya çalışmıştır.

Bir başka Kant uzmanı olan Henry Allison da Kant ile Mendelssohn'un aydınlanma görüşleri birbirinden farklı olduğunu vurgular. Mendelssohn'a göre aydınlanma, eğitimin ("Bildung") teorik, kültür ise pratik yönünü oluşturur. Mendelssohn, bu tür bir aydınlanmaya dayanarak tanrının rasyonel bilgisine ulaşmayı hedefler. Allison'a göre Kant ise bilgi edinmeye dönük olumlu bir aydınlanma anlayışını değil, olumsuz bir eylemi, ergin olmama durumundan kurtulmayı aydınlanma olarak değerlendiriyor. (Allison, 2012: 233) Ancak Kant'ın aydınlanma ilgili yazılarında aydınlanmanın nasıl olması gerektiği hakkında olumlu yargılara rastlanır.

Kant'ın aydınlanma anlayışı sadece Mendelssohn'un anlayışından değil, çağdaşı filozofların aydınlanma anlayışından da farklıdır. Kant'ın çağdaşları aydınlanmayı öğrenme olarak, bilgi birikimi artırmak ve yanlış inançlardan kurtulma olarak ele alıyordu. Kant'a göre aydınlanma bilgiyi artırmaktan ziyade bir düşünme şeklini değiştirme ile ilgilidir. Yani kendi aklını kendi için kullanmaya başlamak ile ilgilidir. Başka bir deyişle aydınlanma öğrenmeden ziyade iradeyi kullanmakla

ilgilidir. “Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?” yazısında bunu açıkça ifade eder:

Aydınlanmayı malumatın yerine koyanların hayal ettiği kadar çok şey buna ait değildir, çünkü bu bilakis kendi bilgi yetisinin kullanımındaki olumsuz bir temel ilkedir ve çoğu kez, malumatlar konusunda oldukça zengin olan kimse bunların uygulanmasında en az aydınlanmış olandır. (AA 8: 147) (Kant, 2020: 281)

Buradan da anlaşıldığı gibi Kant’a göre bilgi edinmek ve aydınlanmaya ulaşmak arasında zorunluluk yoktur. Kant’ın aydınlanma anlayışı bilgi edinmeye değil, bilgiyle kurulan ilişkinin dönüşümü ilgilidir. Kant’a göre otoritelerden gelen bilgi türü ile insanın kendi düşünceleri yoluyla ulaştığı bilgi türü arasında fark vardır. Kant’ın aydınlanma anlayışı bu ikinci türden bilgiyi savunur. Bu nedenle Kant, kendi aklına başvurarak özgürleşmeyi aydınlanmanın başlangıcı olarak kabul eder.

Kant, “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı” adlı yazısının başlangıcında yaptığı aydınlanmanın tanımında bu düşüncesini özlü bir şekilde dile getirir: “Aydınlanma insanın kendi suçuyla düştüğü ergin olmayışından (“Unmündigkeit”) çıkmasıdır.” (Kant, 2022a: 27) Kant’ın kullandığı “Unmündigkeit” sözcüğü hem “yaşın küçüklüğü” hem de “yasal ya da medeni olarak ergin olmama” anlamına gelir. Yasal olarak ergin olmayanlar çocukları kapsarken medeni olarak ergin olmayanlar yaşı ne olursa olsun kadınları kapsar. Bu kişiler, hukuki olarak bir vasi, vekil ya da koruyucuya ihtiyaç duyarlar. (Kant, 2022a: 28) Bu nedenle Kant’a göre kadınlar ve çocuklar aydınlanmaya ulaşamazlar.

Aydınlanma yazısında Kant, ergin olmayışın iki türünden bahseder. Birincisi zorunlu olarak ergin olmama, diğeri ise insanın “kendi suçu” olan seçime bağlı olan ergin olmayıştır. Kant, insanın ergin olmayışının doğal nedenlerini antropoloji derslerinde açıklar. Antropoloji derslerindeki aydınlanma konusunu bu bölümün ilerleyen kısmında ele alacağım. İnsanın kendi suçu ile düştüğü ergin olmama tembellik, aklını kendi için kullanmama veya korkaklık, cesaret yoksunluğundan kaynaklanır. İnsan kendi aklını kullanmayıp gözeticilerine devrederse gözeticiler onun yerine onun aleyhine karar verebilir.

Dolayısıyla Kant için aydınlanmaya ulaşmanın yolu bilgiyi artırmak değil, iradeyi kullanmaya çalışmaktır. Aydınlanmanın sloganını Kant’ın Horatius’un mektuplarından alıntıladığı “Sapere aude!” oluşturur. Bu ifadenin geçtiği dize şu

şekildedir: “Dimidium facti, qui coepit, habet : sapere aude, /incipere” (Horace, 1994a: 59) Horatius'un mektuplarında yer alan Latince bu alıntının çevirisi şöyledir: “İnsan bir işe girişti mi, o işi yarı yarıya başarmış sayılır: Bilge olmak için cesaret göster, hadi başla!” (Horatius, 1994b: 217) Kant’ın bu dizeyi alıntılamaının nedeni aydınlanma ile cesaret göstermek diğere bir deyişle irade arasındaki ilişkiyi vurgulamaktır.

Aydınlanmayı bir irade konusu olarak gören Kant, bireylerin sorumluluğuna bırakır. Kamusal alanın tüm insanların aydınlanmaya ulaşabileceği bir ortamı sunduğunu inandığı için bu düşünceleri iyimser kabul edilebilir. Kant’ın kamusal alanın insan özgürlüğüne imkân sağlaması ve kamunun aydınlanmasına dair düşüncelerinin dayanakları yeterince güçlü değildir. Kant, sadece okur yazar kamuyu içine alan kısıtlı bir kamusal anlayışına sahiptir.

Her ne kadar kamudan ne kastettiği tartışma konusu olsa da Kant, insanlık tarihini sürekli ilerleyen bir süreç olarak düşündüğü için kamuya güven duymaktadır. Aydınlanma yazısında kamunun içinden çıkıp aydınlanmayı başaran insanların, diğere insanları da aydınlanmaya teşvik etmeye başlayacağını söyler. Kamu içindeki aydınlanmış kişilerin diğereilerini kendi aklını kullanmaya teşvik edeceğini, aydınlanmış olmayanların yeni ön yargı tohumları ekeceğini belirten Kant, toplumsal dönüşüm sorumluluğunu devrimci eylemlere değil, reformcu fikirler öne süren aydın kişilere yükler.

Kant’ın aydınlanma yazısında geçen bu düşünceleri aslında Platon’un mağara alegorisine göndermeyle Platon’un aydınlanma anlayışına yakın sayılabilir. Kant’ın aydınlanma anlayışının Platon’un aydınlanma anlayışından farklılığı üzerinde duranlar olsa da bu pasajda Platoncu aydınlanmaya yakın bir durum vardır. Mağaradaki tutsağı birinin güneşe çıkması gibi aydınlanmaya toplumda öncülük edecek birilerinin olacağını işaret eder.

Kant, “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı” yazısında aklın iki kullanımı arasında ayırım yapar: aklın kamusal kullanımı ve aklın özel kullanımı. Aklın kamusal kullanımı her zaman özgür olmalıdır, özel kullanımı ise sınırlandırılabilir. Kant’a göre aklın kamusal kullanımı “bir bilgin olarak kamuoyunu bir okur kitlesine

dönüştürmesine”, aklın özel kullanımı ise “sivil görevde ya da memuriyette aklın kullanılmasına” işaret eder. (AA 8: 37) (Kant, 2022a: 30)

Kant, kamusal amaçların gerçekleştirilmesi ve bu amaçların yok edilmemesi için aklın özel kullanımının sınırlanması gerektiğini öne sürer. Kant durumu örneklemek için vergiden bahseder. Yurttaş vergi vermeyi sürdürmekle birlikte verginin adaletsiz olduğu veya verginin yararsızlığı hakkında kamuya fikirlerini iletebilir. (Kant, 2022a: 31) Birincisi aklın özel kullanımı, ikincisi ise aklın kamusal kullanımınıdır.

Kant’ın verdiği bir diğer örnek ise din kurumu ile ilgilidir. Vaiz, vaaz vereceği zaman kilisenin dini görüşünü iletmesi gerekirken dini konularda yazdığı zaman kendi görüşlerini ortaya koyabilir. (Kant, 2022a: 31) Aklın özel kullanımının sınırlanması aydınlanma için olumsuz bir durum değilken aklın kamusal kullanımı özgür bırakılması gerekir. Kant bu nedenle 1740 ve 1772 yılları arasında Prusya’da hüküm süren II. Friedrich’in vatandaşlarına sorgulamayı serbest bırakmasını ama onların itaatini zorunlu kılmasını över.

Kant, aydınlanma yazısının sonuna doğru “aydınlanmış bir çağda” değil ama “aydınlanma çağında” yaşadığını belirtir. (Kant, 2022a: 34) Yani Kant’a göre henüz aydınlanmaya ulaşmamış olan Prusya toplumu aydınlanma yolundadır. Kant, yazısını bitirirken özgür düşüncenin yavaş yavaş özgür eyleme dönüşeceğini, özgür düşüncenin devlet yönetiminin ilkeleri üzerinde etkide bulunacağını ve bunların sonucunda devletin insana onuruna uygun davranacağını belirtir.²

Kant, aydınlanma yazısından iki yıl sonra 1786’da yayımladığı “Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?” yazısında aydınlanma ile ilgili düşüncelerinin geliştirmeye devam eder. Bu yazısının sonlarına doğru yazı içinde ve bir dipnotta aydınlanma yazılarında değindiği konulara değinir. Bu yazısında Kant, aydınlanma için vazgeçilmez olan ifade özgürlüğünün koşulların bir listesini yapar. Kant’a göre ifade özgürlüğü;

²Kant’ın aydınlanma ve özgürlük arasında kurduğu ilişki iki şekilde yorumlanır: İlki olarak Paul Guyer, Kant’ın aydınlanma anlayışının insanların doğuştan hak olarak özgürlüğe sahip olduklarını ve devletin işlevinin bu hakkı ve bu haktan doğan diğer hakları korumak olduğunu belirtir. (Guyer, 2020: 264-265) Guyer’in aksine Kant’ın aydınlanma anlayışını hak çerçevesinde düşünmeyen Allen Wood gibi Kant yorumcuları da vardır. Bu yorumculara göre Kant’ın aydınlanma anlayışında haktan ziyade toplumsal yarar düşüncesi daha çok yer tutar. (Wood 2020: 44)

“1.Kamusal zorlamanın karşısındadır.

2.Vicdani zorlamanın karşısında olacak şekilde anlam kazanır.

3.Aklın kendi kendisine verdiği başka hiçbir yasaya tabii kılınmaması anlamına gelir.” (AA 8:145) (Kant, 2020: 279)

Kant, “kamusal zorlama” derken doğrudan aklın kamusal kullanımının kısıtlanmasını kasteder. Kant’a göre insanın kamusal aklını kullanması özgür bırakılmalı ve düşünceleri ifade etme konusunda zorlanmamalıdır. İnsanın aklını kamusal olarak kullanması, insanlığın gelişimi için faydalıdır. İnsan aklı ancak başkaları ile tartışma içinde gelişim gösterir. Kant’a göre insanların doğru düşünmesi için başkaları ile beraber düşünmeye ihtiyaçları vardır. Bu nedenle ifade özgürlüğü sağlanması, kamusal zorlamanın kaldırılması gerekir.

Kant, “vicdani zorlama” derken dini baskıları ve dini baskılarla yetiştirmeyi kastetmektedir. Kant’a göre insanlar bir dinin baskısı altında kendi aklına ve vicdanına başvurmadan çekinirler. Kant, insanların neye inanacağına kendilerinin karar vermesi gerektiğini savunur, insanların inanç özgürlüğü üzerindeki dini baskıları reddeder. Dini kurumlar insanlara kendilerinin araştırmasını tehlikeli olduğu anlatarak onların vicdanlarına vekalet ederler.

Üçüncü ilke ise Kant’ın yaptığı aydınlanma tanımının bir başka ifadesi gibidir. Kant’a göre kişi, başkalarının onun için koyduğu kurallara uymadan kendi aklını kullanarak kendi koyduğu kurallara uymaya başladığında özgürleşir. Kant’ın, aydınlanma yazısında ergin olmamakla ilişkilendirdiği ve ahlak felsefesinde heteronom ahlak anlayışı olarak ifade ettiği başkasının koyduğu kuralları takip etmenin aydınlanma önünde engel olduğunu düşünür. Kant için otonom ahlak yani kişinin kendi eylemleri için koşulsuz buyruğa uygun olarak kendi kurallarını kendisinin koyması önemlidir. Hiçbir kuralı tanımadığında ve herhangi bir kurala ulaşmadığında ise düşüncesi heba olur.

Kant’ın yukarıdaki düşüncelerini içeren “Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?” başlıklı yazısı Jacobi ile Mendelssohn arasında çıkan Spinoza tartışmasına dayanır. Akılcılığın ya ateizme ya da panteizme neden olacağını düşünen ve evrenden ayrı bir tanrı tasarımını savunan Jacobi’nin, Mendelssohn’un

arkadaşı Gotthold Ephraim Lessing'in Spinozacı olduğunu söylemesiyle başlayan tartışmaya *Berlinische Monatsschrift* editörü Johann Erich Beister'in daveti üzerine Kant, Ekim 1786'da bu dergide yayımladığı "Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?" başlıklı yazısı ile katkı yapmıştır.

Kant, bu yazısında, *Arı Usun Eleştirisi*'ndeki "Arı Usun Kanonu" bölümünde temelini attığı ve *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde geliştirdiği ahlaklılığı özgürlük, ölümsüzlük ve tanrı postulatları ile rasyonel bir şekilde temellendirmesinin gerekliliğine yeniden değinir. Kant, bu yazısında "ussal inanç" olarak adlandırdığı akla dayalı bu üç postulatı nasıl temellendirdiğini anlatmıştır. Kant'a göre bu postulatlar, aklın sınırlarını aştığı için bilgi değil, yalnızca inancın konusu olabilir:

Pratik amaçla kullanımının gereksinimine dayanan ussal inanca aklın bir koyutu denebilir: Kesinliğe olan tüm mantıksal talebin gereğini yerine getiren bir idrakmişçesine değil, bu doğru-sayma ondan derece olarak tamamıyla farklı olsa da, tür olarak hiçbir bilmeden geri kalmadığı için. (Kant, 2020: 276)

Kant, "Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?" metninde birinin aklını kendi için kullanmasının ne demek olduğu açıklar. Bunun için birey kendine bir sanının temelini ne olduğunu sorar. Kişi bu temelini herkesçe kabul edilebilir olup olmayacağını soruşturur. Kant, bilme ile ilgili bu düşünceleri 1790'da yayımladığı *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nde geliştirir.

Yargı Yetisinin Eleştirisi'nde herkesçe kabul edilebilirlik kriterini bu sıradan anlağın ("sensus communis") ikinci ilkesinin yani evrenselleştirebilme ilkesi olarak ele alır. Bu ilke, bir şey bana doğru geliyorsa aynı şartlar altında başkasına da doğru geleceğini ifade eden nedenlerin evrenselliği ilkesidir. (AA 5:293) Henry Allison'a göre bu düşünce Jacobi ve Mendelssohn'un düşüncelerini ve boş inancı çürütmeye yarar. (Allison, 2012: 233) Kant, "Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?" yazısında hem Mendelssohn'a hem Jacobi'ye itiraz ederek kendi akılsal inancının temellerini göstermiştir:

Bu sebeple, saf bir ussal inanç bir kılavuz ya da pusuladır. Onlar yoluyla spekülasyon [olarak düşünen] düşünür kendini duyu ötesi nesnelerin alanına dair *ussal çatışmalara* yönlendirilebilir. Ancak, sıradan fakat (ahlaki olarak) sağlıklı bir akla sahip bir insan hem teorik hem pratik bir amaçla, kendi yolunu kendi belirlenmesinin tüm hedeflerine tamamen uygun olarak tasarlayabilir ve öteki tüm inançların, hatta tüm vahyin temellerinde konulması gereken [işte] bu ussal inançtır. (AA 8:142) (Kant, 2020: 277)

Bu parçada Kant, “insanın kendi yolunu kendi belirmesi” olarak aydınlanma görüşünü yeniler. Kant’a göre tanrı, mucize gibi inanç deneyimleri evrenselleştirilebilir değildir, insan aklının bilgi sınırlarının ötesindedir. Kant, bu nedenle bilgi kuramından tanrı düşüncesini çıkararak tanrı düşüncesini ahlak kuramına bırakmıştır. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*’nde dile getirdiği meşhur sözüyle bilgiyi sınırlandırarak tanrı inancına yer açmaya çalışmıştır. (B XXX) Kant, tanrı, özgürlük ve ölümsüzlüğü ahlak felsefesi için birer hipotez olarak kabul etmiştir.

“Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?” başlıklı yazısında Kant iki tür aydınlanma arasında ayırım yapar. Bunlar için “Erleuchtung” ve “Aufklärung” sözcüklerini kullanır. Her ikisi de Türkçeye aydınlanma olarak çevrilse de Kant, ilkinin tesadüfen erişilen bir aydınlanma sayarken “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı” yazısında kullandığı ikincisini ise insanın kendi çabasıyla ulaşabileceği bir aydınlanma olarak sınıflandırır. 18. yüzyılda sıkça kullanılan “Erleuchtung” kelimesi dini aydınlanma, dini ilham gibi anlamlara gelmektedir. Bu nedenle akılsal yollarla ulaşılan aydınlanmadan oldukça farklıdır.

Bu yazısında aydınlanmaya değindiği bir başka yer yazının son dipnotudur. Burada Kant, aydınlanma anlayışını şöyle ifade eder:

Kendi kendine düşünmek hakikatin en üst mihenk taşını bizzat kendinde (yani kendi aklında) aramak demektir. Ve her daim kendi kendine düşünme ilkesi aydınlanmadır [Aufklärung]. Aydınlanmayı malumatın yerine koyanların hayal ettiği kadar çok şey buna ait değildir, çünkü bu bilakis kendi bilgi yetisinin kullanımındaki olumsuz bir temel ilkedir ve çoğu kez, malumatlar konusunda oldukça zengin olan kimse bunların uygulanmasında en az aydınlanmış olmandır. Kendi aklını kullanmak, kişi bir şey varsayacağı bir durumda şundan başkasını sormak değildir: bir şeyi varsaymanın sebebini oluşturan temeli ya da varsayılan şeyden kaynaklanan kuralı aklının kullanımının genel ilkesi haline getirmenin yapılabilir olup olmadığının sorulması. Bu sınamayı herkes kendi kendine deneyebilir. Ve bu sınama sonucunda, her ikisini de objektif sebeplerden ötürü reddedecek bilgiye açık ara sahip olmadığında bile, batıl inançların ve hamhayalciliğin hemen kaybolduğunu görür. Çünkü o yalnızca aklın kendini koruma ilkesinden yararlanmaktadır. Bu sebeple, eğitim yoluyla tekil öznelerde aydınlanmayı gerçekleştirmek son derece kolaydır. Yalnızca, genç zihinleri bu düşünceye erkenden alıştırmaya başlamak gerekmektedir. Ama bir çağı aydınlatmak çok zahmetlidir, çünkü her türlü eğitim yolunu kısmen engelleyen kısmen zorlaştıran çok sayıda harici engeller bulunmaktadır. (AA 8:147) (Kant, 2020: 281)

Kant’ın bu iki yazısını kıyaslayan Henry Allison, yazılardaki halkın aydınlanması ve bireyin aydınlanmasının değerlendirilmesinin farklılığına değinir. Allison’a göre “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı” yazısında Kant, halkın

aydınlanmasını kolay, bireyin aydınlanmasının zor olduğunu ifade ederken “Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?” yazısında halkın aydınlanmasının zor, bireyin aydınlanmasının kolay olduğunu ifade etmiştir. Allison’a göre buradaki karşıtlık Kant’ın halk (“Publikum”) sözcüğünü kullanımından kaynaklanır. Allison’a göre Kant, aydınlanma yazısında halk derken aydınlara işaret etmektedir. (Allison, 2012: 233) Bu nedenle toplumun tüm bireylerinin aydınlanması güç olsa da okur yazar kamunun aydınlanması kolaydır.

Kant, “Yaygın Bir Söz Üstüne: Teoride Doğru Olabilir Ama Pratikte İşe Yaramaz.” (1793) başlıklı yazısında da aydınlanmanın politik yönünü konu alır. “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı” yazısında kullandığı ergin olmama metaforunu bu yazısında Kant, devlet yönetimi bağlamı içerisinde ele alır:

Yeter ki o, aynı amacın peşinde koşan başka insanların özgürlüğüne müdahale etmeden, herkesin özgürlüğünü mümkün kılan genel bir yasayla uzlaşabilsin (yani her insan kendisi için istediği hakkın aynısını diğerlerine de tanımak zorundadır) Bir hükümet, tıpkı bir babanın çocuklarıyla ilişkisinde olduğu gibi, halkına karşı iyiliksever olma ilkesi üzerinde inşa edilebilir. Böyle bir babacıl hükümette (imperium paternale) uyruklar, kendileri için neyin yararlı neyin zararlı olduğuna tam olarak karar veremeyen reşit olmamış çocuklar gibi, sadece edilgin bir şekilde davranmaya zorlanır ve böylece devlet başkanından nasıl mutlu olmaları gerektiğine karar vermesini ve onların mutluluğunu arzulama nezaketini göstermesini beklerler. Bu tür bir hükümet tasarlanabilecek en büyük despotizmdir (uyrukların bütün özgürlüklerini, dolayısıyla sahip oldukları bütün hakları askıya alan bir anayasadır). (AA 8:291) (Kant, 2021:46)

Burada aydınlanma yazısında bahsettiği vasilik durumunu devlet yönetimi bağlamında yeniden ele alır. Kant’ın burada ele aldığı vasilik durumu sosyal devlet anlayışından oldukça farklıdır. Kant, devletin iyiliksever olmasının insanlar üzerinde olumsuz etkisi olacağını düşünür.

Kendi iradesini başkasına devretmenin yanlış olduğunu ifade eden Kant, sıradan anlağın üç ilkesine benzer şekilde bu yazısında “sivil durumun apriori ilkelerini” şu şekilde listeler:

- “1.Bir insan varlığı olarak toplumun her bir üyesinin özgürlüğü
 - 2.Bir uyruk olarak her üyenin bütün diğerleri ile eşitliği
 - 3.Bir vatandaş olarak cumhuriyetin her bir üyesinin bağımsızlığı.” (AA 8: 290)
- (Kant, 2021:46)

Buradan da anlaşılacağı gibi Kant için bilgi kuramı, ahlak kuramı ve siyaset kuramı birbiriyle örtüşmektedir. Kant, ahlak kuramında bir postulat olarak özgürlüğü, bilgi kuramında kamusal aklın gelişimi için ifade özgürlüğünü, siyaset kuramında ise bu özgürlükleri sağlayan cumhuriyet rejimini savunur. Kant'a göre ancak bu koşullar sağlandığında aydınlanmadan bahsedilebilir.

Sonuç olarak Kant'ın 1780 ve 1790 arasında yazdığı kısa yazılar, aydınlanmayı doğrudan ele alan temel metinleridir. Dönemin sansür ve kamusal tartışmalarının gölgesinde yazılan bu yazılarda Kant aydınlanmayı ergin olmayış ile bir tutmuş. Bu ergin olmayışın toplumsal ve kişisel nedenleri üzerine eleştirilerini dile getirmiştir. Ergin olmayıştan çıkış için insanın kendi aklını kullanması gerektiğini belirten Kant, aklın kamusal kullanımını ve özel kullanımı arasında ayırım yapmıştır. Aklın kamusal kullanımının özgür bırakılmasını istemiştir. Kant, aydınlanma anlayışı içinde özgürlüğe ve özerkliğe özel bir vurgu yapmıştır. İnsanların aydınlanmaya kendileri özgür kılmaları olarak değerlendiren Kant, politik yazılarında da bunun karşılığı olan ifade özgürlüğünü ve cumhuriyet rejimini ele almıştır.

Özellikle II.Friedrich'in vefatından sonra tahta geçen Friedrich Wilhelm'in dini konulardaki sansürcü yaklaşımı Kant'ın son dönem yapıtlarında ifade özgürlüğünün ve aklın kamusal kullanımının önemli bir tema olarak yeniden yer almasına neden olur. Bu metinlerden biri de *Fakültelerin Çatışması*'dir. Bu metinde dini konularda yazmasını yasaklayan mektuba da yer veren Kant, aydınlanma ve ifade özgürlüğü temalarına da yer vermiştir.

Kant, "Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı" yazısında aklın kullanımları arasında yaptığı ayırımı ve aklın kamusal kullanımı kavramını son yapıtı olan *Fakültelerin Çatışması* (1798) yapıtında da sürdürür. Kant'a göre aklın kamusal kullanımını felsefe fakültesi temsil eder. Diğer fakültelerin akıl kullanımlarını denetleyen ve hükümete karşı değil, akla karşı sorumlu olan tek fakülte felsefe fakültesidir.

Kant'ın yaşadığı dönemde fakülteler; teoloji, tıp ve hukuku içeren üst fakülteler ve sosyal bilimleri ile felsefeyi içeren alt fakülte olarak ikiye ayrılır. Kant'a göre üst fakülteler insanları etkisi altına almaya çalışarak var olan düzenin devamına hizmet ederken felsefe fakültesi insanları özgürlük ve kendi akıllarını kullanma

yönünde teşvik eder. Kant'a göre aklın kamusal kullanımını felsefe fakültesi yerine getirir:

Üniversitedeki akademik organizasyonun, öğretileriyle ilgili olarak hükümetin emrinden bağımsız bir fakülte içermesi kesinlikle gereklidir; verecek hiçbir emri olmayacak, her şeyi değerlendirmekte özgür olacak ve kendisini bilimlerin çıkarlarıyla, yani hakikatle ilgilenen bir fakülte: aklın, kamuoyuna serbestçe açıklama yapmaya yetkili olduğu bir fakülte. Çünkü bu tür bir fakülte olmadan, hakikat gün ışığına çıkmaz, ([çıkarsa] bu hükümetin kendi aleyhine olacaktır); akıl doğası gereği özgürdür ve bir şeyi (buyruk 'inan' değil, yalnızca özgür olarak 'inanıyorum'), doğru olarak savunmak için hiçbir buyruk kabul etmez. Bu fakültenin, büyük ayrıcalığına (özgürlüğe) rağmen, alt fakülte olarak adlandırılmasının nedeni, insan doğasında yatmaktadır; zira buyruklar verebilen biri, bir başkasının alçakgönüllü hizmetkârı olsa bile, emrinde kimsesi olmayan özgür bir insandan daha seçkin kabul edilir. (AA 7:20) (Kant, 2021: 62)

Kant, üniversite bağlamında aklın kamusal kullanımını temsil eden felsefe fakültesinin özgür bırakılması gerektiğini savunmaktadır. Ancak buradaki kamusal akıl kavramı aydınlanma yazısından farklılık gösterir. Kant, aydınlanma yazısında aklın kamusal kullanımının kamusal ortamda özellikle kalem özgürlüğü şeklinde sunarken burada daha dar bir toplumsal grubu, felsefe fakültesini aklın kamusal kullanımına yetkin görür.

Kant, *Salt Aklın Sınırların Dahilinde Din*'in teodise yani kötülük sorunsalı ile ilgili ilk bölümünü *Berlinische Monatsschrift* dergisinde yayınlandığı zaman bir tartışma çıkar ve II. Friedrich'in yerine gelen Friedrich Wilhelm yönetimi Kant'ın dini konularda yazmasını yasaklar. Bu nedenle *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din* ve *Fakültelerin Çatışması* ancak Friedrich Wilhelm'in ölümü ardından yayınlanır.

Kant, *Fakültelerin Çatışması*'nın ilk bölümünde bu durumu şöyle dile getirir: “İnsan ruhunu zincirlerinden kurtaran ve hoş gördüğü ifade özgürlüğü nedeniyle daha istekli bağlılığı hak eden aydınlanmış bir hükümet, bu eseri şimdi yayınlanmasına izin vermektedir.” (AA 7: 5) (Kant, 2021: 48) Kant'a göre aydınlanmış bir hükümet, ifade özgürlüğü üzerinde baskı kurmak yerine insanların fikirlerini kamusal alanda temsil etmesini serbest bırakır.

Aklın kamusal kullanımını üniversite bağlamında incelediği *Fakültelerin Çatışması* ile beraber *Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji* başlığıyla yayınlanan Kant'ın antropoloji üzerine derslerinde de aydınlanma ile ilgili bölümlere rastlanabilir. *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nde konu ettiği sıradan anlağın üç ilkesi ayrımına bu derslerinde de değinen Kant, ilk ilkeye negatif, ikinci ilkeyi pozitif

olarak nitelendirir ve son ilkeyi ise tutarlılıkla ilişkilendirir. İlk ilkeye, insanın aklını hiçbir otoriteye başvurmadan kendisi kullanmasına değinirken yine Horatius'tan alıntı yapar: “nullius addictus iurare in verba Magistri” (Horace, 1994a: 55). Horatius'un mektuplarında geçen bu ifadenin Türkçesi şu şekildedir: "Ben hiçbir üstadın sözüne bağlanmadım, kimseye yemin etmedim." (Horatius, 1994b: 213) Bu alıntıyla Kant, insanın kendi aklını kendi için kullanmasını gerekliliğini vurgular.

Kant, antropolojinin aydınlanmanın gerçekleştiği durumları destekleyen çokça örnek getirebileceğini söylerken aynı zamanda bunların gerçekleşmediği durumlar için de çokça örnek verebileceğini söylemektedir. Kant, bu metinde “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı” metnindeki aydınlanma tanımını yeniler. Burada insanın içindeki en önemli devrimin, “kendi suçuyla düştüğü ergin olmayışından (“Unmündigkeit”) çıkmasıdır” diyerek aydınlanma tanımını tekrarlar.

Kant, antropoloji derslerinde de aydınlanma yazısındaki gibi yetişkinlik ve çocuk olma ile ilgili metaforları sürdürür. Aydınlanma ile ilgili düşünsel devrimden önce insanlar başkalarını taklit ederek yaşarlar. Aydınlanma ile beraber insan sallanarak yürüse de deneyimin zemininde kendi ayakları üzerinde yürümeye başlar. (AA 7:229) (Kant, 2022b: 180) Kant, burada da 18. yüzyılda çocukların kontrollü yürümesi için onların bellerine takılı ipe gönderme yapar ve aydınlanma yazısındaki vasilik metaforuna benzer bir metafor kullanır. İnsanın, ipe yürütülmesi dışsal bir otorite tarafından yönetilmesini ifade ederken kendi ayakları üzerinde yürümesi aklını kendi için kullanmasına karşılık gelir. Dinsel dogmalardan kurtulan insanın aklını kendi başına dogmalara başvurmadan kullanmasını anlatmaya çalışır.

Kant, antropoloji derslerine (1775–76) katılan Michel Friedländer adlı öğrencisinin notlarında insanların, ergin olmama halinde kalırlarsa durumları iyi olduğunu düşünebileceğini söyler ama Kant'a göre bu durum genel olarak iyi değildir. Baskıyı ve yönetilmeyi kabul ederse kendinden hoşnutluk duygusu artabilir ama baskı dehayı yok eder. Kant'a göre evrensel özgürlük dehayı geliştirir. Soyluların, insanların aptal olması nedeniyle kendi hayatlarını yönetmeyeceklerini söylemeleri boşunadır. Çünkü aptallık, baskıdan kaynaklanır. Aptallığa alışan, anlamayı bir kenara bırakır. Baskıdan uzaklaşan da yavaş yavaş kendi hayatını yönetmeye başlayabilir. (AA 25:542) (Kant, 2012: 104)

Kant, aydınlanma yazısında korkaklık ve tembellikten kaynaklı kendi aklını kullanmamaya değinip aklın önündeki doğal engelleri bir tarafa bırakırken antropoloji derslerinde bu konuyu tamamlar. Kant, aydınlanma karşısında üç tür doğal engel olduğunu düşünür. Kant'a göre anlamamanın yetersizliği salaklık, anlamamanın alt üst oluşu cinnet veya delilik anlamına gelir. Anlamamanın uygulama eksikliği ise cehalete neden olur. (AA 25: 544) (Kant, 2012: 105)

Sonuç olarak Kant, kısa yazılarında ortaya koyduğu aydınlanma anlayışın diğer boyutlarını *Fakültelerin Çatışması*, *Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji* gibi yapıtları ile antropoloji derslerinde sürdürür. *Fakültelerin Çatışması*'nda Kant, felsefe fakültesini savunmak için felsefe fakültesine aklın kamusal kullanımı yükler. Kant'a göre felsefe fakültesi, diğer fakültelerin de akıl kullanımlarını denetlediği için diğer fakültelerden ayrıcalıklı bir konumda yer alır. Aklın kamusal kullanımının özgür bırakılması gibi felsefe fakültesi de özgür bırakılmalıdır.

Kant, antropoloji derslerinde ise aydınlanma yazısında bahsettiği aydınlanma tanımını yenileyerek insanın aydınlanma karşısındaki engellerine değinir. Kant, aydınlanma yazısında korkaklık ve tembelliğin insanın alışkanlıklarından kaynaklanan, doğal olmayan engeller olarak anmıştı. Antropoloji derslerinde ise cinnet, cehalet ve salaklık gibi aydınlanma karşısındaki doğal engellere değinir.

Şimdiye kadar Kant'ın aydınlanma ile ilgili yazılarında ve bazı eserlerinde aydınlanmayı nasıl kavramlaştırdığını göstermeye çalıştım. Kant'ın siyaset ve ahlak felsefesinin tamamlayıcı bir yönünü oluşturan aydınlanma düşüncesi özgürlük anlayışı ile ilişkilidir. Kant'ın ahlak felsefesinde otonom ahlak anlayışının bir örneği olarak kendi kendine kural koyma düşüncesi ile aydınlanma anlayışı bağlantılıdır. Kant'ın siyaset felsefesinde önemli yer tutan cumhuriyet ile ilişkili olarak insanların düşüncesini açıkça dile getirmesi aydınlanma yazılarında aklın kamusal kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama Kant'a göre özgürlüğün olmadığı aklın özel kullanımı, aydınlanma önünde bir engel teşkil etmez, çünkü kamusal düzenin korunması için aklın özel kullanımının sınırlandırılması gerekir.

Fleischacker ve Allison gibi Kant yorumcuları Kant'ın aydınlanma anlayışını yalnızca olumsuz bir yargı olarak değerlendirmiştir. Bu yorumcular Kant'ın ahlak kuramında içeriksiz kurallar koyması gibi aydınlanma düşüncesinin de içeriksiz

kurallardan oluştuğu savunmuştur. Ancak, Kant'ın aydınlanma yazıları ne yapılmayacağı kadar ne yapılması gerektiğine dair öneriler de içerir. “Aklını kullan” buyruğu gibi ne yapılması gerektiğine dair önerisi ve aydınlanmış bir hükümetin aklın kamusal kullanımını serbest bırakacağına dair önerisi gibi örnekler Kant'ın aydınlanma anlayışı içeriksiz kurallar değil, içerikli kurallar ve olumlu yargılar taşıdığını gösterir.

Kant'ın felsefi sisteminin bütünlüklü bir yapısı olduğunu düşündüğümüzde aydınlanma düşüncesinin de bütünlük içinde ahlak ve siyaset felsefesinin kesişiminde durduğunu söyleyebiliriz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*'nin bir bölümünün başlığının “Arı Usun Arkitektoneği” adını verdiğini düşündüğümüzde sistem kurmanın (arkitektonik) Kant'ın felsefe anlayışının temelinde yer aldığı savunulabilir. Bu nedenle aydınlanma düşüncesinin izlerini mektuplarından yapıtlarına kadar izlemek mümkündür. Bu düşünceden hareketle bir sonraki kısımda Kant'ın üç eleştiri yapıtları açısından aydınlanma anlayışını değerlendireceğim.

2.2. Aydınlanma ve Eleştiri Yapıtları

Immanuel Kant'ın felsefi sisteminin temellerini *Arı Usun Eleştirisi* (1781/1787), *Pratik Aklın Eleştirisi* (1788) ve *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'ni (1790) kapsayan üç eleştiri yapıtı oluşturur. Bu yapıtlarda da aydınlanma düşüncesinin işaretlerini bulmak mümkün. Kant, 1780'ler ile 1790'lar arasında *Berlinische Monatschrift* dergisinde yazdığı yazılarda aydınlanmayı konu almasına rağmen bu eleştiri yapıtlarında yalnızca bazı yerlerde aydınlanmadan bahseder. Yine de felsefi sistem kurmayı amaçlayan Kant'ın aydınlanma anlayışı ile eleştiri yapıtları arasında bir ilişki kurmak mümkün. Aydınlanma yazılarını Kant'ın teorik felsefesinin gündelik politikaya uyguladığı bir alan olarak düşünebiliriz.

Arı Usun Eleştirisi'ni yayımlandıktan sonra Kant, artık teorik eleştirisini tamamladığına karar vermiş ve bu projesinin uygulanmasına yönelmiştir. Kendi felsefesinin siyaset ile bağlantısı bundan sonra yazdığı yazılarıyla kurmuştur. “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı”, “Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?”, “Yaygın Bir Söz Üstüne: Teoride Doğru Ama Pratikte İşe Yaramaz.” gibi bu dönemdeki yazılarında görülen Kant'ın aydınlanmaya anlayışı ile eleştiri

projesi arasında bağlantılar kurulabilir. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*'nin ikinci baskının önsözü ile *Yargı Yetisinin Eleştirisi* bazı yerleri aydınlanmaya doğrudan değinmiştir.

Kant, *Arı Usun Eleştirisi*'nin önsözünde eleştiri ve ifade özgürlüğü konusunda aydınlanma ile ilgili yazılarında değindiği temalara değinir. Hükümetlerin, insanların özgür düşünmesini ve insanların hâkim düşünceleri eleştirmelerini desteklemesi teması, Kant'ın aydınlanma yazılarında görülen temalardan biridir. Aynı zamanda *Fakültelerin Çatışması*'nda üst fakültelerin eleştirisini ve felsefe fakültesini savunmasını da bu bağlamda üstlenir. Kant'a göre üst fakülteler gibi okullar insanların var olan inançlarını pekiştirmeye çalışırken eleştiriye temsil eden felsefe fakültesi de bunların eleştirisini yaparak insanlığın gelişimine hizmet eder.

Yalnızca Eleştiri yoluyla ki o evrensel olarak zararlı özdekçilik, yazgıcılık, tanrıtanımazlık, özgür düşünme inançsızlığı, bağnazlık ve boşinanç, ve son olarak daha çok Okullar için tehlikeli ve kamuya aktarılması oldukça güç olan idealizm ve kuşkuçuluk köklerinden kazanılabilecektir. Eğer hükümetler aydınların işlerine karışmayı uygun görececek olurlarsa, o zaman usun emeğinin biricik sağlam dayanağı olan böyle bir Eleştiri'nin özgürlüğünden yana çıkmak onların insanlık için olduğu gibi bilimler için de gösterdikleri bilgece kaygıya Okulların gülünç despotluklarını desteklemekten çok daha uygun düşecektir—Okullar ki örümcek ağlarının yok edilmesi üzerine gürültülü bir kamu tehlikesi çılgılığı koparsalar da, kamu bunlara hiçbir zaman dikkat etmediği için, yitişlerini de hiçbir zaman duyamayacaktır. (B XXXIV) (Kant, 2020:30)

Kant, *Arı Usun Eleştirisi*'ne yazdığı ön sözde dile getirdiği bu düşünceleri ile aydınlanma yazılarında andığımız düşünceler arasında paralellik vardır. Kant, burada ifade özgürlüğünü eleştiri özgürlüğü olarak ifade etmiştir. Aydınlanma yazılarında bahsettiği aydınlanmış hükümetlerin ifade özgürlüğü serbest bırakması gerektiğini burada yeniden dile getirmiştir. Kant'a göre ifade özgürlüğü hem insanların siyasi durumunun iyiliği hem de bilimsel ilerleme için vazgeçilmezdir. Kant, burada dönemdeki üniversite tartışmalarına değinerek felsefe ve felsefe fakültesinin eleştiri görevine vurgu yapmıştır.

Eleştirinin imkânı için özgür düşünmeyi ve kamusal tartışmayı destekleyen hükümete vurgu yaptığı bu parçada da görüldüğü gibi Kant aydınlanmaya, özerkliğe ve ifade özgürlüğüne büyük önem vermiştir. Kant'ın tüm eleştiri yapıtlarının ortak temasını bilgi kuramında, ahlak felsefesinde ve yargıda insanın özgürlüğü oluşturduğu söylenebilir.

Kant'ın felsefi sisteminin içinde yaderkliğe (heteronomiye) karşı özerkliğin (otonominin) özel bir yeri vardır. Kant için yaderklik başkalarının koyduğu kuralları takip etmeyi ifade ederken özerklik kendi kurallarını kendi koymayı ifade eder. Bilgi kuramını ortaya koyduğu *Arı Usun Eleştirisi*'nde aklın özerkliğini, ahlak kuramını ortaya koyduğu *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde ahlaki öznenin özerkliğini, sanat felsefesini ele aldığı *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nde estetik deneyimin özerkliğini kurmaya çalışır. Aydınlanma yazılarında kişinin kendi aklını kendi için kullanması özerkliğin temelini oluşturur. Bu nedenle özerlik aydınlanma yazılarıyla eleştiri projesini kuşatan ortak temalarından biridir.

Kant, *Arı Usun Eleştirisi*'nde insan aklına ayrıcalıklı bir yer tanır. Kant'ın yaşadığı dönemde akıl hem dogmatizmin hem de kuşkuculuğun eleştirisi altındaydı. Kant, akli bu iki gelenekten kurtararak felsefi bilgi için kendi kendine yeten bir araç olduğunu ortaya koydu. Felsefi bilgiyi aklın kendi faaliyetinden türeten Kant, akla bağımsızlık kazandırdı. *Arı Usun Eleştirisi*, bu nedenle aklın özerkliğini güvence altına almaya çalışır. Eserin başlığının da işaret ettiği gibi aklın eleştirinin hem öznesi hem de nesnesi durumundadır ve bu eleştiriye yalnız aklın kendisi yapabilir.

Pratik Aklın Eleştirisi'nde ele aldığı ahlak felsefesinde de Kant'ın özerkliğin önemli bir yeri vardır. Özellikle ahlaki eylemin başka insanların zorlamasıyla veya dini inançların zorlamasıyla değil, insanın kendi iradesinden yola çıkarak bir ödevi takip etmesi olarak tanımlayan Kant, bu yapıtında ahlaki öznenin gerçekten ahlaki olarak eyleyebilmesi için otonom olması gerektiğini ifade eder. Bu düşünceleri ile aydınlanma arayışı arasındaki ilişki kolayca kurulabilir. Aydınlanma düşüncesinde vesayetten kurtularak kendi aklını kullanan özne ile ahlaki özne olarak koşulsuz buyruğa uygun olarak kendi koyduğu ahlaki kuralı takip eden özne arasında yakınlık vardır.

Heteronom ve otonom ahlak anlayışları arasında ayırım yapan Kant, bu yapıtında öznenin özerkliğini ahlaki olarak kurmaya çalışır. Kant'a göre insan kendi koyduğu kuralları takip etmesi gerekir ama bu kurallar koşulsuz buyruğa uygun olmalıdır. Yani insan eylemlerini tüm insanların eylemesini istediği şekilde yürütmelidir. Bu kural Kant'a göre dayatmayla değil, öznenin kaynaklığında ahlaki olur.

Kant, insanların özerk bireyler olabileceğine inanır. Ona göre özerkliğin iki ögesi vardır. İlk öge ahlaklılık için bireyin kendisinin dışında bir otoriteye ihtiyaç duymamasıdır. İkincisi ise bireyin kendi kendini yönetmesidir. Kant'ın bu görüşleri bazen Isaiah Berlin'in negatif ve pozitif özgürlük kavramları ile kıyaslanır. Isaiah Berlin de Kant'a benzer şekilde bir şeyi yapmak konusunda engel olmamasını negatif özgürlük olarak kavramsallaştırır. (Berlin, 2007: 62) Kant'ın ahlak felsefesinde ahlaki eylemlerin kaynağını öznedede temellendirirken aydınlanmayı da öznededen hareketle düşünür. Ahlaki eylemlerde özerkliği vurgulayan Kant'ın aydınlanma anlayışında insanın aklını kendi başına kullanması ve kendi aklını hiçbir otoriteye devretmemesi gerektiği vurgulanır.

Kant'ın ahlak felsefesine ve aydınlanmaya dair düşüncelerinin siyasetteki karşılıkları cumhuriyet ve ifade özgürlüğü şeklinde gösterilebilir. Her ne kadar Kant kadınları ve mülk sahibi olmayanları, vatandaş ve özerk olarak eyleyebilecek kişiler olarak kabul etmese de toplumsal özgürlüğü sağlayan cumhuriyet rejimi ve ifade özgürlüğünü savunur.

Cumhuriyet rejimi halkın özgürce politika yapmaya katılımını sağlarken ifade özgürlüğü aklın kamusal kullanımını ifade eder. Aklın kamusal kullanımı eleştiriyi dile getirerek toplumsal ilerlemeye katkı yaptığı için vazgeçilmezdir. İfade özgürlüğü aynı zamanda aydınların ve bilim adamlarının kendi aralarında iletişimi sağlayarak aklın kullanımına katkı sağlar. Bu Kant'ın aydınlanma anlayışının standart yorumudur. Üçüncü bölümde bu yorumun sınırlılıklarını göstereceğim.

Estetiği konu alan *Yargı Yetisinin Eleştirisi* de Kant'ın doğrudan aydınlanmaya değindiği bölümleri içerir. *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nin kırkıncı bölümünde ve bu paragrafa ait dipnotta Kant, doğrudan aydınlanmadan bahseder. Kant, burada sıradan insan anlayışının ("sensus communis") bazı ilkelerinin beğeni eleştirisi için de açıklayıcı olabileceğini ifade ettikten sonra sıradan anlayışın ilkelerini şu şekilde sıralar: "1. Kendi için düşünmek 2. Başka her birinin yerinde düşünmek 3. Her zaman uyumlu olarak düşünmek." (AA 5:294) (Kant, 2016: 109)

Antropoloji ve mantık derslerinde de bahsettiği bu ilkelerden ilki Kant'ın aydınlanma anlayışı ile doğrudan bağlantılıdır ve Kant bu ilkeyi aydınlanma ilkesi olarak adlandırır. Kant'a göre kendi için düşünme, aklın etkin olduğu anlamına gelir.

Yani insanın aklını kendi başına kullanmasına karşılık gelir. Ön yargıya dayalı olarak düşünme ise aklın edilgin ve yaderk oluşunu ifade eder. Bu durumda kişi aklını kendi için kullanmaz ve otoritenin kendisine buyurduklarına inanır.

Kant'a göre ön yargıların "tümü içinde en büyüğü doğanın anlağın kendi özsel yasası yoluyla onun temeline koyduğu kurallara alt güdümlü olmadığını tasarımlamak" oluşturur. (AA 5:295) (Kant, 2016: 110) Kant, burada insanın mucize gibi doğa üstü olaylara inanmasının gereksiz olduğunu ve insanın yalnızca doğanın kendisine sunduğu araçlarla bilgiye ulaşabileceğini anlatmaya çalışmaktadır. Kant'a göre bu tür açıklamalar, toplumsal bazı otoriteler tarafından desteklenir. Kant'a göre mucize gibi boş inançlara neden olan, aklın edilgenliğini ve yaderkliğini destekleyen otoritelerden kurtulup insan kendi aklını kullanmaya başlayarak aydınlanmaya ulaşır.

Yargı Yetisinin Eleştirisi'nde ortaya koyduğu sıradan anlağın ilkeleri ile yalnızca bilgi kuramı arasında değil, ahlak kuramı ve aydınlanma anlayışı arasında da ilişki vardır. Kant'ın siyaset felsefesi konusunda uzman olan Hakan Çörekçioğlu, Kant'ın sıradan anlağın ilkelerinin ahlak kuramı ile ilişkisini şu şekilde yorumlar:

Birinci maksim birisinin teorik ve pratik her türlü yargı ediminde başkalarının yargılarından bağımsız (otonom) olarak karar vermesine, ikincisi her türlü yargı ediminde onun diğerlerinin bakış açısını hesaba katmasına göndermede bulunur ki, Kant bu maksimi aynı zamanda "iletişim maksimi" ve "genişletilmiş düşünme maksimi" olarak adlandırır. Nihayet üçüncüsü ise, bakış açıları çokluğu içinde uyum ve sistematizasyon temin etmeye çalışacak şekilde düşünme maksimidir. Aslında ortak insan anlayışının, yani düşünmenin formel ilkeleri olan bu maksimler, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi'nde kategorik imperatif formülasyonları altında ortaya konan, aklın aynı formel ve düzenleyici ilkeleridir. (Çörekçioğlu, 2006: 446)

Bu parçadan da anlaşılacağı gibi Kant'ın ahlak kuramı, aydınlanma anlayışı ve ortak anlak ile ilgili düşünceleri birbirini tamamlar. Kant, ortak anlağın ilk ilkesini aydınlanmanın temel ilkesi olarak düşünmüştür. Bu nedenle özerklik hem aydınlanma yazılarında hem de eleştiri yapıtlarında paylaşılan bir temadır.

Yargı Yetisinin Eleştirisi'nde Kant'ın aydınlanmaya değindiği bir başka yer de bu bölüme, yani kırkinci bölüme yazdığı dipnottur. Bu dipnot, Kant'ın eleştiri yapıtlarında aydınlanmanın doğrudan geçtiği yerlerden biridir:

Hemen görülebileceği gibi, Aydınlanma *in thesi* kolay olsa da, *in hypothesi* güç ve yavaş ilerleyen bir şeydir; çünkü birinin usu ile edilgin olmaması, tersine her zaman kendine yasa veren olması yalnızca özsel ereği ile uyum içinde olmayı isteyen ve kendi anlağının ötesinde olanı bilmeyi istemeyen biri için çok kolaydır; ama bu sonuncu için çabadan kolay kolay kaçınılamayacağı için, ve

büyük bir güvenle bu merakı doyurabilecekleri konusunda söz veren başkaları hiçbir zaman eksik olmadığı için, o salt olumsuz tutumu (ki sözcüğün asıl anlamında Aydınlanma denilen şeyi oluşturur) düşünme yolunda (özellikle kamunun) sürdürmek ya da kurmak çok güç olmalıdır. (AA 5:294) (Kant, 2016: 110)

Kant burada görüngü (fenomen) ve kendinde şey (numen) kavramları arasında yaptığı ayrımı dayanarak insanların aydınlanmadan nasıl uzaklaşabileceğini açıklamaktadır. Kant'a göre yalnızca görüngü alanı insanların bilme sınırları içindedir, kendinde şey ise insanların bilme sınırlarını aşar. Toplumda insanı yanıltmaya ve otorite tesis etmeye çalışan insanlar, insanların görüngü alanına ait meraklarını kullanarak onların üzerine otorite kurarlar.

Kant, görüngü alanını bilmekten vazgeçen ve kendi aklını kendisi için kullanan birinin aydınlanmaya daha kolay ulaşacağını savunmaktadır. Aklın etkin ve edilgin durumları arasında ayrım yapan Kant, insanın kendi aklını kullanmayan bir başka otoriteye başvurmasına aklın edilgin durumu olarak adlandırır. Kant'a göre aydınlanmayı aklın edilgin durumdan etkin durumu geçmesi, insanın aklını kendi için kullanması anlamına gelir.

Kant'ın bilgi kuramında gidilmemesi gereken yolları gösterdiği yapıtı *Arı Usun Eleştirisi*'nde aklın kendi eğilimleri dolayısıyla numenlere dair, deneyimle ulaşılamayan -örneğin ruhun ölümsüzlüğü- düşünceler üretmesinin anlamsız olduğundan bahsetmiştir. Dolayısıyla aydınlanmış kişi, aklını ölçüsüzce kullanmayıp aklın sınırları bileceğini ifade eder. *Arı Usun Eleştirisi*'nde verdiği diğer metafor güvercinin hava ile teması nedeniyle daha yavaş uçtuğunu zannedip havasız ortamda daha hızlı uçacağını zannetmesidir. (A 5)

Henry Allison'a göre Kant, bilgi edinmeye dönük olumlu bir aydınlanma anlayışını değil, olumsuz bir tanımı, bir durumdan kurtulmayı aydınlanma olarak değerlendiriyor. (Allison, 2012: 230) Kurtulunması gereken cehalet değil, ergin olmayış ("Unmündigkeit"). Bu durumdan kurtulmak bireyin kendi iradesinde, onu yöneten insanların veya vasilerin iradesinde değil. Birey bir irade eylemiyle kurtulabilir, kendi başına düşünmeye başlayarak.

Ancak Kant'ın aydınlanma anlayışının olumlu bir yönü de vardır. Kant, aydınlanmayı olumsuz bir eylem olarak betimlese bile "aklımı kullanmaya cesaret et" buyruğu gibi olumlu ifadeleri de vardır. Kant, aydınlanma yazılarında insanın kendi

için kullanması gerektiğini söylediği aklın nasıl doğru kullanılabileceğini bilgi kuramıyla ilgili yapıtlarında ortaya koymuştur. Aklın toplumsal alandaki kullanımını ve aydınlanmanın siyaset ile ilişkisini siyaset yazılarında işleyen Kant'ın aydınlanma anlayışı büsbütün olumsuz ve içeriksiz kurallardan oluştuğu söylenemez. Kant'ın aydınlanma anlayışı ne yapılması gerektiğine dair bir öneri de sunar.

Özetle Kant'ın aydınlanma ilkesini, aydınlanmanın ne olmadığına veya ne yapılmaması gerektiğine dair olumsuz bir buyruk olarak değerlendiren yorumları yukarıda örnekledim ama Kant'ın aydınlanma anlayışının büsbütün olumsuz bir biçimde anlatmış olduğu söylenemez. Kant'ın aydınlanma görüşleri ne yapılması gerektiğine dair olumlu öneriler de taşır. Aydınlanma görüşü cumhuriyet rejimini savunduğu siyaset düşüncesi ile de bağlantılıdır. Bu nedenle toplumsal ve siyasal alanda ifade özgürlüğü aydınlanmanın güvencesini sağlar. Kant'ın aydınlanma anlayışının siyasal alanda düzenlemeler önermesini aydınlanmayı salt olumsuz bir uyarı olarak algılamadığını gösterir.

Kant, deneyciliği ve akılcılığı birleştirdiği bilgi kuramında kesin yargıları ve hakikat önermelerini matematik gibi alanlarda olduğu gibi akıldan türetmeye çalışmıştır. Böylece dogmatizm ve şüphecilik ile rekabet edecek bir bilgi kuramı ortaya koymaya çalışmıştır. Kant'ın aydınlanma anlayışında da aklın özel bir yeri vardır. Kant, aydınlanmadan bahsettiği hemen hemen her yerde insanın aklını kendi başına kullanmasında bahsetmiştir. Kant'ın felsefesinde akla yaptığı vurgu aydınlanma anlayışı üzerinde de oldukça etkili olmuştur.

Kant'ın aydınlanma anlayışına ve aydınlanma anlayışının eleştiri yapıtları içindeki yerini de inceledikten sonra Kant'ın aydınlanmaya yönelik argümantasyonunun bir dökümü yapacağım. Böylece Kant'ın aydınlanma konusunda nasıl bir akıl yürütme geliştirdiği daha açık bir şekilde göstermiş olacağım. Kant, argümanlarına geçmeden önce aydınlanma tanımını da yeniden ifade edeyim.

Tanım: Aydınlanma, bireyin kendi suçuyla düştüğü ergin olmayıştan çıkışıdır.

a. Aydınlanma her insanın ulaşmayı isteyeceği bir durumdur.

a.1. Aydınlanma, insan onurunu yaraşır.

a.2. Aydınlanma, toplumsal ilerleme ve refah için önemlidir.

İstisna: Kant, vesayeti tercih eden aklını ve vicdanını kullanmamanın rahatlığına başvuran insanlar olduğunu savunsa da bunun toplumsal olarak yaygınlaşabileceğini savunmaz.

b. İnsanlar ancak bazı toplumsal ve bireysel şartlar altında aydınlanmadan vazgeçer.

b.1. İnsanın aydınlanmadan vazgeçtiği bireysel şartlar şunlardır:

b.1.1. Doğal olarak aydınlanmadan mahrum eden etmenler: aptallık, delilik, cehalet.

b.1.2. İnsanın iradesine bağlı olan etmenler: tembellik ve korkaklık.

b.2. İnsanın aydınlanmadan vazgeçtiği toplumsal şartlar şunlardır:

b.2.1. Kamusal aklın sınırlandırılması. Diğer bir deyişle ifade özgürlüğünün olmaması. Kant, kamusal aklı serbest bıraksa da özel aklın sınırlandırılmasını sivil düzeni koruma amacıyla bir sakınca görmez.

b.2.2. Vicdan özgürlüğünün sağlanmaması. Dini dayatmaların insanların vicdani seçimleri üzerinde baskı kurması.

c. İnsanların aydınlanmaya ulaşmasını sağlayacak unsurlar şunlardır:

c.1. Vasilerin baskısından kurtularak kendi aklını kullanmak.

İstisna: Çocuklar, kadınlar ve köleler doğal olarak vasilerden kurtulamaz. Antropoloji yapıtında buna Avrupalı olmayan insanlar da dahil edilir.

c.2. Kamusal alandaki tartışmalara katılmak.

c.3. Reformcu politikalar üretmek.

Böylece Kant'ın aydınlanma ile ilişkili akıl yürütme şeklini ve öncüllerini göstermeye çalıştım. Bu argüman listesi ile Kant'ın öncüllerinin daha rahat görülebildiğini umuyorum. Gelecek bölümde Kant'ın aydınlanma anlayışına yönelik eleştiri geleneklerine yer vereceğim. Son bölümde ise günümüzdeki siyaset felsefesi perspektifinden ve yeni Kant eleştirilerinden hareketle kendi eleştirilerimi geliştirmeye çalışacağım.

3. KANT'IN AYDINLANMA ANLAYIŞININ ELEŞTİRİLERİ

İlk bölümde Kant'ın aydınlanma anlayışının ortaya koymaya çalıştım. Bu bölümde Kant'ın aydınlanma anlayışına geçmişte yapılan eleştirilerine yer vereceğim. Kant'ın aydınlanma görüşünün eleştirel bir değerlendirmesine geçmeden önce Kant'ın daha önce nasıl eleştirildiğini görmek önemli olabilir. Kant'ın aydınlanma görüşünün eleştirisiyle ilgili literatürde özellikle Adorno, Horkheimer ve Foucault'un eleştirilerine sıkça yer verilir. Bu eleştirileri de bu bölümde inceleyeceğim.

Kant'ın aydınlanma hakkındaki görüşleri yazdığı dönemden itibaren çeşitli eleştirilere maruz kaldı. Kant'a yönelik ilk eleştiriler çağdaş muhafazakâr düşünürlerden ve romantiklerden geldi. 19. yüzyılda ise Hegel, Kant'ın felsefesini ve aydınlanma anlayışının eleştirisini üstlenmiştir. 19. yüzyılda gelindiğinde Nietzsche, aydınlanmayı eleştiri konusu etmiştir. Kant'ın aydınlanma anlayışının bundan sonraki eleştirileri de Hegel'i ve Nietzsche'yi takip eden felsefe gelenekleri oluşturur. Bu bölümde bu eleştirilere yer verilecektir.

Kant'ın ilk eleştirmenleri arasında Hamann, Herder, Jacobi ve Moser gibi isimler sayılabilir. Samuel Fleischacker'a göre Kant'ın ilk eleştirmenleri iki grupta toplanabilir: romantikler ve muhafazakârlar. Romantik düşünürler, sanata ve dine Kant'ın aydınlanma anlayışından ve akli yüceltmesinden daha fazla önem verirken muhafazakârlar toplumsal değişime kuşkuyla yaklaşır, otoriteye ve yaygın değerlere daha çok önem verir. (Fleischacker, 2023: 92) Kant'ın aydınlanması ile ilgili yazılarında dini eleştirel olarak ele almasını ve bireyin kendi aklını kullanmasına vurgu yapılmasını romantikler eleştirmiştir.

3.1. Kant'ın Aydınlanma Anlayışının Romantik Eleştirileri

Kant'ın aydınlanma anlayışını eleştiren romantik filozoflardan bazıları Novalis, Schelling ve Schlegel gibi düşünürlerdir. Bu filozoflara göre akıl, Kant'ın aydınlanma anlayışındaki gibi ayrıcalıklı bir yere sahip değildir. Fleischacker'ın belirttiği gibi romantik filozoflar akli, insanların içindeki akılsal olmayan unsurlarla sanatsal dehayı birleştiren bir aracı olarak düşündü. Spinoza'nın panteist

felsefesinden etkilenen romantik filozoflar, akılla beraber sanat ve dinin de insana rehberlik etmesi gerektiğini savunmuşlardır. (Fleischacker, 2023: 90)

Romantizmin öncüsü olan Johann Georg Hamann (1730-1788), Kant'ın aydınlanma anlayışının ilk eleştirmenlerindedir. Kant'ın öğrencilerinden Christian Jacob Kraus'a yazdığı mektupta Kant'ın aydınlanma yazısında değindiği konuları ele almış ve çeşitli eleştirilerini dile getirmiştir. *Arı Usun Eleştirisi*'ni eleştirmek için "Aklın Saflığının Meta-eleştirisi" adını verdiğini bir eser de yazan Hamann, bu mektupta Kant'ın aydınlanma anlayışı hakkındaki eleştirilerine yer vermiştir.

Hamann'a göre Kant, ergin olmama ve vasilik gibi metaforlarla aydınlanmayı açıklamak yerine onu yorumlamıştır. Hamann, Kant'ın metodunun diyalektik olmadığını, estetik olduğunu ifade eder. Hamann mektubunda Kant'ın insanın ergin olmamasının kendi suçu olduğu düşüncesini eleştirir ve bunu onun aydınlanma anlayışının temel hatası olarak nitelendirir. (Hamann, 2022: 41) Hamann, Kant'ın aydınlanmayı insan bireylerinin sorumluluğuna yükleyerek hata yaptığını düşünür. Hamann'a göre aydınlanma insanın kendi suçu olamaz. Hamann, toplumun aydınlanmamasının suçunu vasi olarak gördüğü aydınlara yükler.

Hamann, asıl sorunun ergin olmayanlarda değil, ergin olmayan vasilerde olduğunu düşünür. Bu mektubunda Hamann, bir yer değiştirmeye vasileri, kendi suçu olan ergin olmayış ile niteler ve vasilerin kendi pozisyonlarından vazgeçmesi gerektiğini savunur. İnsanların aydınlanmaması kendi sorumlu değildir, "görebildiğini iddia eden kör vasileri" sorumludur. (Hamann, 2022: 42) Hamann, bilgeliğin başlangıcı olarak "tanrı korkusunu" koyar ve bu korkunun insanları kör vasilerine karşı harekete geçireceğine inanır.

Aslında Hamann ve Kant vasiler/bilginlerin tutum değiştirmesi ve ifade özgürlüğüne başvurmalarını talep etmesi yönüyle benzerdir. Bu nedenle Hamann'ın bu konuda Kant ile aynı görüşte olduğu savunulabilir. Ama Kant, daha kısıtlı bir aydınlanma anlayışı ile reformu desteklerken Hamann daha geniş bir aydınlanma düşüncesi ile daha devrimci bu tutumu vardır.

Mektubunu bitirirken Kant'ın aklın kamusal ve özel kullanımı arasındaki yaptığı ayrımı eleştiren Hamann, kadınları ergin olmayan olarak nitelendirilmesi ve aklın kamusal kullanımından ve özgürlükten mahrum edilmelerini eleştirir.

Hamann'a göre asıl aydınlanma insanların vasilerinden kurtulması anlamına gelir. Hamann, burada devrim çağrısı yapıyor görünür. Bu Kant'ın asla onaylamadığı durumdur. Kant, vatandaşların vatandaşlık görevlerine bağlı kalmalarının gerektiğini ve sivil düzeni korunmasının gerektiği savunur.

Romantizm ve aydınlanma arasında kalan isimlerden biri de Herder'di. Herder, 18. yüzyılın sonunda aydınlanma ve Sturm und Drang (Fırtına ve coşku) olarak adlandırılan romantik hareket arasındaki çatışmadan etkilendi. Kozmopolitan ideal yerine ulusalcılığı savunan Sturm und Drang, inancı akıldan kurtarmayı ve sanat ile ahlakta duygunun rolünü ön plana çıkardı. Herder, aydınlanmanın düşünceleri ile romantizmin bu düşünceleri arasında kalmıştır.

Herder hem Hamann'ın hem de Kant'ın öğrencisi idi. Frederick Beiser'e göre Herder'in romantizm ve akılcılık arasındaki seçimini Kant kazandı. Alman idealizmi konusunda uzman olan Frederick Beiser'e göre Herder aklın önemini kabul etse de aydınlanmayı eleştirmekten geri durmaz. Herder, Hamann ile 1763'te tanıştıktan sonra aydınlanmanın eğitim için yeterli olmadığını, sanatsal yaratıcılığının kurallara indirgenemeyeceğini ve aklın dini deneyimi anlamak için önemli olsa da yeterli olmadığını öğrendi. Kant, akli tarih üstü olarak değerlendirirken Herder, akli tarihin ve geleneğin sonucu olduğunu savunur. Beiser'e göre Hamann gibi Herder de Kant'ın kozmopolit insan idealinin sadece bir soyutlama olduğu düşünmekteydi. (Beiser, 2021: 303)

Özetle romantik düşünürler, Kant'ın akli öne çıkararak aydınlanma anlayışına karşı çıkmışlardır. Aydınlanmanın dini ve sanatsal yollarına vurgu yapan romantik düşünürlere göre akıl üzerine kurulu bir toplumsal düzen arzulanır değildir. Kant ise hem aydınlanma yazılarında hem de din ile ilgili yapıtlarında dini toplumsal hayatın kurucusu olarak ele almaz. Dini inanç yerine akılsal inanç dediği seküler bir inanç sistemini savunur.

Kant aydınlanma için akıl kurucu olarak ele almakta haklıdır. Romantiklerin savunduğu gibi akla değil, duyguya dayanan toplumsal örgütlenmelerin adil olabileceğini savunmak güçtür. Kaldı ki kozmopolitan ideali küçümseyen romantiklerin düşünceleri daha sonra Alman siyasetinde milliyetçiliğin kökenleri arasında gösterilir.

Sonuç olarak Kant'ın aydınlanma anlayışına yöneltilen romantik düşünürlerinin eleştirisinin yetersiz olduğu görülmektedir. Kant'ın siyaset düşüncesi incelendiğinde romantik düşünürlerin yaptığı eleştirileri cevapladığı görülmektedir. Kant'ın siyaset düşüncesinde daha özgürlükçü olduğunu düşünen romantik düşünürler daha fazla tahakküme sebep olan siyaset akımlarını etkilemiştir. Bu nedenlerle Kant'ın romantik eleştirilerinin aydınlanma ve akıl aleyhine sonuçlandığını söylemek zordur.

3.2. Kant'ın Aydınlanma Anlayışının Muhafazakâr Eleştirileri

Aydınlanmanın muhafazakâr eleştirmenleri ise Garve, Möser, Rehberg ve Moser gibi isimlerden oluşur. Kant'ın muhafazakâr eleştirmenleri aydınlanma adına toplumsal değerlerin sorgulanmasını eleştirirken ve insanların yerleşik inançlarının yok sayılmasına itiraz eder. Aydınlanmacı reformlar veya devrimler sonucunda toplumsal değişim yönündeki taleplerin her zaman insanların var olan inançları ile çatıştığını düşünürler.

Muhafazakâr düşünürler, Kant'ın aydınlanma anlayışının toplumsal ön yargıları göz ardı etmesini eleştiri konusu yaparlar. Kant'ın aydınlanma anlayışı, muhafazakâr eleştirmenlerin düşüncesinden çok da farklı değildir. Kant'ın aydınlanma anlayışındaki “kamusal amaçlar” olarak adlandırdığı sivil düzen vurgusu muhafazakâr düşünürlerle benzer düşüncelere sahip olduğunu gösterir.

Kant'ın ilk muhafazakâr eleştirmenlerinden biri Fredrich Karl von Moser'dir. Moser, “Doğru ve Yanlış Aydınlanma” (1792) yazısıyla aydınlanma eleştirilerini dile getirmiştir. Moser, yazısında aydınlanmayı doğru aydınlanma ve yanlış aydınlanma olarak ikiye ayırır. Moser'a göre doğru aydınlanma insanlığa ışık, hakikat, ilerleme, uyum, düzen ve barış getirir. Yanlış aydınlanma ise yanılgi ve sanrılara yol açar. Yanlış aydınlanma uyum yerine yıkım ve uyumsuzluk, özgürlük yerine aşağılanma getirir.

Fransız Devrimi başladıktan sonra yazdığı bu yazısında Moser'ın yaptığı ayrıma göre sahte aydınlanmacılar ve gerçek aydınlanmacılar vardır. Sahte aydınlanmacılar, baruta ateşle yaklaşan insanlara benzetir. Dolayısıyla bazen aydınlanma peşinde düşmek tehlikelidir ve tehlikeler doğurur. Moser, ifade özgürlüğüne bir sınırlama getirmek gerektiğini savunur.

Moser, bu yazısının bir paragrafında doğrudan Kant'ın felsefesini ve aydınlanma ile ilgili görüşlerini eleştirmeyi amaçlamıştır. Moser, tanrı ve dine dayanmayan bir aydınlanmanın, insanı kendi iradesine ve tutkularına bırakan ona “şeytanın kibrini” veren, bağımsız kural koyucu olarak değerlendiren bir aydınlanmanın sivil düzenin yok oluşu, savaş ve yamyamlık ile sonuçlanacağını söylemektedir. (Moser, 1996a: 321) Burada Moser, Kant'ın insanın kendi iradesine başvurması olarak aydınlanma görüşüne karşı çıkmaktadır.

Kant, aydınlanma anlayışını dile getirirken sivil düzeni her zaman gözetmişti ve bunun için aklın özel kullanımını sınırlanmıştır. Buna rağmen Moser, Kantçı bir aydınlanmanın sivil düzenin ortadan kalkması ile sonuçlanacağını ifade etmektedir. Ancak Kant'ın sivil düzeni konusundaki hassasiyetleri çağdaşı muhafazakârlardan çok da uzak değildir. Kant, aydınlanma yazısının sonunda özgürlüklerinin kısıtlanmasını sivil düzeni korumak için gerekçelendirmiştir. Kant, toplumsal dönüşümü devrimlerle değil, reformla sağlanması gerektiğini vurgulaması da toplumsal düzeni gözettiğinin bir işaretidir.

Moser'in bu eleştirisinin yersiz olduğunu Kant'ın aydınlanma yazısına baktığımızda görürüz. Kant, özgürlük ve aydınlanma kadar sivil düzeni de gözetir. Aydınlanma yazısının sonunda özgürlüğün fazlasının ve azının iyi bir özgürlük olmayacağını, bu iki uç arasındaki özgürlüğün daha iyi olduğunu dile getirir. Bu özgürlük anlayışıyla aklın kamusal kullanımı serbest bırakmayı, aklın özel kullanımını sınırlamayı ve sivil düzeni korumayı amaçlar.

Moser ve Edmund Burke gibi muhafazakâr düşünürler toplumsal değerleri ve ön yargıları göz ardı etmenin yanlış olduğunu ifade etmişti. Bu geleneği 21. yüzyılda ön yargıyı felsefi bir kavram olarak yeniden gündeme getiren Gadamer sürdürmektedir. Henry Allison'a göre Kant'ın aydınlanma görüşü bu eleştirilere bir cevabı içerir. Kant'ın aydınlanma ilkesini de içeren düşünmenin üç maksimi Gadamer'in ön yargı savunusuna ve aydınlanmayı soyut bulmasına bir cevap sayılabilir. (Allison, 2012: 235)

Muhafazakâr siyaset düşüncesinin kendi paradoksu korumaya çalıştığı toplumsal değerlerin bir zamanlar toplumsal dönüşümün sonucu olmasıdır. Bu nedenle kendileri de toplumsal dönüşüme ve eleştiriye açık olmalıdır. Kant'ın

toplumsal dönüşüm konusunda o kadar da radikal olmadığı aydınlanma yazısında anlaşılmaktadır. Aydınlanma yazısında Kant, devrim gibi toplumsal dönüşümlerin yeni ön yargılar yaratacağını savunur.

Friedrich Karl von Moser bu yazısıyla beraber “Kamusallık” (1792) başlıklı bir yazı daha yayımlandı. Moser bu yazısında ifade özgürlüğünün ve yayınların artışını eleştirmektedir. Sınırsız yayın özgürlüğünün Fransız Devrimi gibi tarihsel olaylara ve huzursuzluklara yol açacağını düşünür. (Moser, 1996b: 114) Moser’in bu düşünceleri de Kant’ın akli kamusal kullanımına ve ifade özgürlüğüne dair düşüncelerinin bir eleştirisidir. Moser’in aksine Kant, kamusalığa ebedi barışın koruyucu olan bir unsur olarak görmekte ve üstün bir değer vermektedir.

Aydınlanmanın muhafazakâr eleştirmenlerinden bir diğeri de Justus Möser’dir. Frederick Beiser’e göre modern Alman muhafazakarlığının kurucusu sayılan Möser; Goethe, Rehberg, Brandes gibi isimleri etkilemiştir. Möser, eşitlikçiliğe karşı hiyerarşik toplumu savundu. Akılcılığın soyut kurallarını ve genel kanunları yerine tarihsel kurumları ve kültürel gelenekleri savundu. Bireycilik yerine sadece bireyin haklarını değil; devletin, dinin ve ahlakın korunması gerektiğini savundu. Kozmopolitan ideal yerine vatanseverliği savundu. (Beiser, 2021: 452)

Möser, aydınlanma ve ilerleme gibi kavramları reddeder. Hurafe, ilkelik ve barbarlık olarak adlandırılan şeylerin tarihi bağlamı içinde algılandığında anlam kazandığını ifade etti. Ataların bilgeliğini haklı çıkarmaya çalışan Möser, tarihsel kurumları ve gelenekleri aydınlanmanın reformist karakterine karşı korumaya çalıştı. Fransız Devrimi’ne karşı çıkan Möser, Kant’ın akıl mahkemesine itiraz eder. Möser, aklın evrensel yasaları tamamen tarihin ve kültürün ürünü olduğu için aklın evrensel olarak yasa koyması mümkün olmadığına inanıyordu. Möser, her kültürü kendi yerel akıl anlayışı içinde değerlendirmek gerektiğini düşünüyordu.

Diğer aydınlanmaya karşı olan romantik düşünürler gibi Möser de doğa ve akıl arasında ayrım yaptı. Kant’ın aydınlanmanın önemli bir değer olarak bulunan aklın doğayı anlamasını değil, duygularla doğayı anlamayı savundu. Ona göre doğa, aydınlanmanın yapay ve soyut kurallarının karşısında otorite kaynağı idi. Doğa, akıldan önce insana vicdanına göre hareket etmesini sağlayan güdülerini verdi.

Möser'e göre aydınlanma toplumsal kurumları doğa yasaları gibi metafizik hakikatlere dayandırıyor. Hakikatini kökenini görmekte yanılıyor ve anarşi riskine düşüyor. Möser'e göre hakikat ne muhafazakarlığın iddia ettiği gibi göreceli ne de metafiziğin iddia ettiği gibi biçimsel. Tarih insanların geleneklere oluşturmasını sağlar, bu gelenekler toplumsal huzurun kaynağıdır ve gerçek hakikati oluşturur.

Sonuç olarak Kant'ın aydınlanma anlayışının muhafazakâr eleştirileri üç noktada toplanabilir. İlki Kant'ın aydınlanma "aklını kullanma buyruğuna" karşı duyguların önemini vurguladılar. İkincisi Kant'ın toplumsal düzen konusundaki reformist yaklaşımı yerine var olan düzenin ve hiyerarşinin savundular. Üçüncü olarak yaygın ön yargı ve toplumsal geleneklerin meşruiyetini savundular.

Kant, aydınlanma ile ilgili yazılarında sivil düzeni korumanın ve dönemin siyasi otoritesi olan imparatora itaat etmenin gerekliliği üzerine durmuştur. Bu açılardan dönemin muhafazakâr düşünürlerden çok da uzak değildir. Yukarıda andığım gibi Allison'a göre Kant, toplumsal pratikleri ve ön yargıları gözettiğini belirtir. Sıradan anlağın üç kuralından ikincisi ve üçüncüsü bunlara karşılık gelir. Bu kurallar başkaları yerine düşünmeyi ve başkalarıyla beraber düşünmeyi içerdiği için aydınlanmanın toplumsal karakterine karşılık gelir.

3.3. Hegel'in ve Nietzsche'nin Aydınlanma Eleştirisi

Kant'ın aydınlanma ile ilgili düşüncelerinin eleştirisini 19. yüzyılda Hegel üstlenmiştir. Hegel, Kant'ın özne merkezli aydınlanma anlayışını eleştirmiştir. Kant'ın savunduğu tarih üstü bir birey anlayışını reddeden Hegel, Kant'ın aydınlanma anlayışının ve ahlak anlayışının soyutlamadan ibaret olduğunu düşünür. Hegel, Kant'ın aydınlanma anlayışının da arkasında yatan ahlak felsefesinin soyut karakteri hakkında şöyle yazmıştır:

İnsanın mutlak olarak sağlam ve sarsılmaz merkez noktayı kendinde bulduğu öğretisi, bir bakış açısından, Kantçı felsefeye büyük bir popülerlik kazandırmıştır; ama bu son ilkeyle birlikte de durma noktasına gelmiştir. Yalnızca soyut sınıflandırmalar için bir kanon, bir kural sağlayabildiğinden teorik Aklın en yüksek tepe noktası soyut özdeşlikken, yasa-koyucu olarak pratik Akıl dolaysız bir şekilde somut olarak görülmektedir; onun kendi kendisine koyduğu yasa ahlak yasasıdır. Ama onun kendinde somut olduğu ifade edilse bile, bu özgürlüğün ilkin sadece başka her şeyin olumsuz olduğu gibi daha öte bir husus söz konusudur; hiçbir bağ, dışsal hiçbir şey beni yükümlülük altına sokamaz. O bu ölçüde belirlenimsizdir; iradenin kendi kendisiyle özdeşliğidir, kendinde evde olmasıdır. Ama nedir bu yasanın içeriği? Burada hemen içerik yoksunluğuna geri geliyoruz. Zira bu ilkenin tek formu kendi kendine

uygunluktan, evrensellikten başka bir şey değildir; bu içsel yalnızlık içindeki formel yasa koyma ilkesi hiçbir belirlenime varmaz ya da bu sadece soyutlamadır. Evrensel, kendinin çelişmezliği, içerikten yoksundur, aynen teorik alanda olduğu gibi pratik alanda da realite haline gelmeyen bir şeydir. (Hegel, 2021: 399)

Vincenzo Ferrone'ye göre Kant özneye dayalı bir felsefe yaparken Hegel tinin öznedeki kendini gerçekleştirilmesine dayalı bir felsefi sistemi öneriyor. Hegel'in felsefesi bir tarih felsefesini de içerir. Bu nedenle Hegel aydınlanmayı hem bir felsefi kriz hem de tarihsel bir dönem olarak ele alır. Hegel'e göre aydınlanma bir kriz dönemine işaret eder. (Ferrone, 2015: 14) Aydınlanma tinin kendine yabancılaşmasını ve doğal varlığın yabancılaşmasının kültürün ilerlemeci düşüncesinde son aşamayı temsil eder.

Ferrone'nin belirttiği gibi Hegel ile beraber aydınlanma, tarihi bir dönemi adlandırmak için kullanılmaya başlandı. Hegel'e göre aydınlanma diyalektik bir momenti temsil eder. Hegel'in sistemindeki öznenin ortadan kaldırılması ile bağlantılı olarak modernitenin krizinin görünmesini ve gizlenmesi ilgilidir. Hegel'in diyalektik bir şekilde ilerleyen tarih düşüncesinin bir örneği olarak Fransız Devrimi ardından gelen şiddet dönemi de kendini böylece gösterir. (Ferrone, 2015: 21)

19. yüzyılda ise Kant'ın aydınlanma anlayışının eleştiricileri arasında Nietzsche sayılabilir. Nietzsche'nin ahlak, bilgi ile iktidar arasındaki ilişkiyi kuran düşünceleri ile Kant'ın aydınlanma düşünceleri arasında bir karşıtlık vardır. Kant'ın tarih üstü bir ideal olarak aydınlanma anlayışının aksine Nietzsche'ye göre tarih dışı bir bilgi kuramı veya aydınlanma ideali ortaya koymak mümkün değildir. Her türden etik değerler, olduğu tarihsel dönemin ve bu dönemdeki iktidar ilişkilerinin izlerini taşır. Nietzsche'nin bu düşünceleri aydınlanmayı eleştirirken Foucault'ya yol göstermiştir.

Postmodern felsefenin aydınlanma eleştirisi değerlendirilirken Nietzsche'ye başvurulur. (Fleischacker, 2023: 174) Ancak Nietzsche'nin aydınlanmayı ele alışı her zaman eleştirel değildir. Nietzsche'nin yapıtlarında aydınlanmadan ve Kant'ın aydınlanma anlayışından olumlu bir şekilde bahsettiği bölümler bulmak mümkündür:

Tarih, kökeninin ve gelişmesinin anlayışı, geçmişin duygularını anlama, duygu ve bilgi için yeni uyandırılan tutku, bütün bunlar belli bir süre karartan, hayran bırakan, eskiye dönüştüren tinin yardımsever arkadaşları olarak gözüktükten sonra, günün birinde başka bir doğayı benimseyip, artık en geniş kanatlarını açarak eski çağrıcılarının önünden vaktiyle aleyhlerine ruh

çağırdıkları işte o aydınlanmanın yeni ve daha güçlü dehalari olarak yükselerek uçup gittiler. Bu aydınlanmayı devam ettirmek zorundayız, - ona karşı "büyük bir devrim" ve "büyük bir tepki" olmuş olmasına, evet ikisinin de hala mevcut olmasına aldırmadan. Bunlar, içinde bizim sürüklendiğimiz ve sürüklemek istediğimiz gerçek büyük dalgalarla karşılaştırılınca, sadece dalgaların titreşimidir. (T 197)

Aydınlanmaya ve moderniteye dair bu iki eleştiri geleneği sonraki yüzyıldaki aydınlanma eleştirilerini temelden belirlemiştir. Hegel'in felsefesini temel alan Marksist felsefe geleneği ve Nietzsche'yi temel alan postmodern felsefe geleneğinin aydınlanma eleştirilerinin etkileri günümüze kadar gelmektedir.

Marksist felsefe geleneğinden gelen Frankfurt Okulu'nun aydınlanma eleştirisini ve postmodern geleneğinden gelen Foucault'un aydınlanma eleştirisini sonraki bölümde inceleyeceğim. Bu iki gelenek de aydınlanma ile ikircikli bir ilişki kurmuştur. Her iki gelenek de aydınlanmayı bazı açılardan savunur, bazı açılardan ise eleştirirler. Eleştirel Teori geleneğinden gelen Habermas, aydınlanmanın ve modernitenin bitmemiş bir proje olduğunu ve aydınlanma ideallerinin hâlâ güncel olduğunu savunur. Postmodern felsefe içinden Avrupa felsefesinin akıl merkezli olmasını eleştirmesine rağmen Derrida'nın aydınlanmayı savunduğu yazıları vardır.

3.4. Eleştirel Teori ve Aydınlanma

Hegel'in diyalektik felsefesini benimseyip onun idealist felsefi sistemini baş aşağı çeviren Marx'ın siyaset düşüncesi Frankfurt Okulu'nun eleştirilerinin temelini oluşturur. Hegel, mutlak tinin tarih boyunca diyalektik ilerlemesini ortaya koyarken Marx kapitalist ekonomik sistemin ilerleyişinin tarihini aktarır.

Hegel ve Marx'ın düşüncelerinden etkilenen Eleştirel Teori'nin ikinci kuşak temsilcilerinden Adorno ve Horkheimer, aydınlanmayı eleştiri konusu etmiştir. Toplumsal değişimin radikal bir yolunu savunan Adorno ve Horkheimer, en önemli yapıtlarından biri olan *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde Kant'ın aydınlanma anlayışını eleştiri konusu etmişlerdir. Kant'ın aydınlanma anlayışını yönelik eleştirileri dört noktada altında toplanabilir.

Adorno ve Horkheimer'in birinci eleştirileri Kant'ın istediği gibi aydınlanmanın ilerlemeyi sağlamak konusunda her zaman başarılı olmadığıdır. Eleştirdikleri ikinci nokta ise mitleri yok etmek isteyen aklın kendisinin mite dönüştüğüdür. Üçüncü nokta ise tümüyle akıl tarafından yönetilen bir toplumun

istenir bir şey olmadığıdır. Aklın araçsal hale geldiğini savunan Adorno ve Horkheimer'a göre aklın modern toplumsal gerçek işlevini yitirdiğini savunur. Bu nedenle akıl ve hakikat arasındaki ilişki kopmuştur.

Frankfurt Okulu düşünürlerinin Kant'ın aydınlanma görüşünü eleştirdiği bir diğer nokta aydınlanmanın insanın kendi iradesini bağlı olmasıdır. Marx gibi Adorno ve Horkheimer da bireyi toplumsal ve ekonomik ilişkiler tarafından belirlenen bir varlık olarak ele alır. Bu nedenle aydınlanma toplumsal dönüşüm gerçekleşmeden ulaşılması mümkün değildir.

Eleştirel Teori'nin ilerleme konusundaki eleştirileri Kant'ın ilerlemeye dair güveninin sorgulanmasını içerir. Kant, insanlık tarihinin sürekli ileriye gittiğini savunur. Bu nedenle felsefe literatüründe Kant'ın siyaset felsefesinin teleolojik karakteri üzerinde durulmuştur. Kant'ın siyaset düşüncesinin telosunu yani amacını da ebedi barış düşüncesi oluşturur.

Kant'ın aydınlanma anlayışı, barış idealine yönelik bir ilerleme düşüncesi ile bağlantılı olmuştur. Kant, "Dünya Yurttaşlığına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi" yazısında dile getirdiği gibi insanlık sürekli bir gelişim durumunda olduğunu iddia eder. Kant'a göre doğa insana aklını kendi gelişimi sağlamak üzere vermiştir. Bu akli kullanarak yani aydınlanmayı gerçekleştirerek ebedi barışa katkı sağlaması gerekir.

Tarih, sebepleri ne kadar derinlere gömülü olsa da, bu olguların anlatılışıyla ilgilidir; ve tarih insan iradesinin özgür eylemini geniş boyutlarda incelerken, özgür eylemde düzenli bir ilerleme olduğunu keşfedebileceği umudunu verir bizlere. Aynı şekilde, bireylerin eylemlerinde karmakarışık ve düzensiz olarak gözümüze çarpan şeyleri, bütün türün tarihi bakımından insanın özgün yeteneklerinin yavaş ama sürekli gelişimi olarak anlamayı umabiliriz. (AA 8:17)(Kant, 1982: 117)

Buradan da anlaşıldığı gibi Kant'ın aydınlanmaya ve ilerlemeye güven duymaktadır. Adorno ve Horkheimer, insanlığın sürekli ileriye doğru ve aydınlanmaya doğru ilerlediği düşüncesini karşı çıkmaktadırlar. II. Dünya Savaşı'na ve Yahudi Soykırımına tanık olan Adorno ve Horkheimer'in zaten insanlığın sürekli ilerlediğini düşünmesi beklenemez. Aksine ilerleme ve aydınlanma düşüncesinin içindeki aydınlanmaya ve ilerlemeye karşı olan unsurları teşhis etmeye çalışmışlardır. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde aydınlanmanın kendi kendine zarar verdiğini ve ilerlemenin gerilemeye dönüştüğünü ifade ettiler.

Toplumda özgürlüğün aydınlatan düşünmeden ayrılmayacağına ilişkin -petitio principii'miz de buradan kaynaklanmakta- bir kuşkuumuz yok. Ne ki, bu düşünce kavramının bugün her yerde gerçekleşen gerilemenin nüvesini en az somut tarihsel biçimler, iç içe geçtiği toplumsal kurumlar kadar barındırdığını aynı açıklıkla anladığımızı inanıyoruz. Aydınlanma bu geriye doğru gerçekleşen moment üzerine düşünümü gerçekleştirmezse kendi kaderini çizmiş olur. (Adorno ve Horkheimer, 2010: 12-13)

Adorno ve Horkheimer, otoriter rejimlerin ve liberal demokrasilerin derin bir kriz içinde olduğu 21. yüzyılda ilerlemeden kuşku duymuşlardı. Böyle bir çağda aydınlanma söyleminin eleştirisini yapmanın aydınlanmaya katkı yapacağını düşünmüşlerdi. İlerleme ve aydınlanma söylemini, otoriter rejimler ve liberal toplumlardaki baskının sebebi olarak görmüşlerdi.

İlerleme düşüncesinin ile beraber Adorno ve Horkheimer'ın aydınlanmaya itirazlarının ikinci noktası aydınlanmanın mitleri yok etmek iddiasının aslında yeni mitlerin ortaya çıkması ile sonuçlandırılmıştır. Adorno ve Horkheimer'a göre mitleri yok etmek için yola çıkan aklın kendisi yeni bir mite dönüşmüştür.

Frankfurt Okulu'nun aydınlanmayı ele alırken öne çıkardıkları bir tema da aydınlanmanın mitleri yok etmek isterken mite dönüşmesidir. Kant'ın aydınlanma yazısında doğrudan mitlerin yok edilmesinden bahsetmese de *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nin bazı bölümlerinde ve panteizm tartışmasında doğa üstü açıklamaları yadsıdığı görülmektedir. Bu doğrultuda düşünmenin aydınlanmaya hizmet edeceğini vurgulamaktadır. Din kurumunun ve toplumsal mitlerin insan üzerindeki etkisine ise daha çok aydınlanma yazısında değinmektedir. Aydınlanma yazısında savunduğu özgür düşünen kişi de toplumsal mitlerden kurtulmuş kişidir.

Kant'ın, aydınlanmayı kendi aklını kullanmak olarak adlandırırken mitlerin insan hayatı üzerindeki etkisini azaltmaya çalıştığı söylenebilir. Dolayısıyla bu eleştiriler Kant'ın aydınlanma anlayışına da yöneliktir. Horkheimer, *Akıl Tutulması* kitabında aydınlanmanın mite dönüşme sürecini şu şekilde açıklar:

Her felsefi, ahlaki ve siyasal düşüncede —onu tarihsel köklerine bağlayan hayat bağının kopartılmasıyla birlikte— yeni bir mitolojinin nüvesini oluşturma eğilimi göze çarpmaktadır; bu, aydınlanmanın ilerlemesinin belli noktalarda hurafe ve paranoyaya sapma eğiliminin nedenlerinden biridir. (Horkheimer, 1998: 74)

Burada Horkheimer, akıl kendisinin tarihsel süreçlerinden koparıldığında mite dönüştüğünü vurgulamıştır. Horkheimer'a göre tarih üstü bir akıl ve aydınlanma anlayışını savunmanın sorunlu bir yönü vardır. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde ise

Adorno ve Horkheimer, aydınlanmanın mite dönüşme sürecini şu şekilde ifade etmişlerdir:

Aydınlanmanın mitolojiye gerileyişinin nedeni, özellikle gerileme amacıyla icat edilmiş milliyetçi, pagan ve diğer modern mitolojilerde değil de hakikat karşısında korkudan donup kalmış Aydınlanmanın kendinde aramak gerektiğini göstererek bu fragmanlarda böyle bir anlayışa katkıda bulunacağımıza inanıyoruz. (Adorno ve Horkheimer, 2010: 13)

Adorno ve Horkheimer her ne kadar aydınlanmanın eleştirisini yapsalar da onun değerlerini savunmaya devam ederler. Özellikle Adorno geç dönem yazılarında ve radyo konuşmalarında Kant'ın aydınlanma anlayışından ve aydınlanmanın özgürleştirici potansiyelinden övgüyle bahseder: "Söz konusu olan, geçmişin olduğu gibi korunması değil, geçmişteki umutların gerçekleştirilmesidir. Oysa bugün geçmiş varlığını, geçmişin tahrip edilmesi olarak sürdürmekte." (Adorno ve Horkheimer, 2010: 15) Horkheimer ise *Akıl Tutulması*'nda aydınlanma değerlerine sahip çıktığını açıkça ifade etmiştir:

Özetlemek gerekirse, bizler, iyi ya da kötü, Aydınlanma'nın ve teknolojik ilerlemenin mirasçlarıyız. Bunların ürünü olan sürekli bunalımı aşmanın yolu bunlara karşı çıkarak daha ilkel evrelere geri dönmek değildir. Tam tersine, böyle bir yol bizi tarihsel olarak akla uygun olandan toplumsal tahakkümün en barbarca biçimlerine götürür. Doğaya yardım etmenin tek yolu, onun görünüşteki karşıtını, bağımsız düşüncüyü zincirlerinden kurtarmaktır. (Horkheimer, 1998: 144)

Kant'ın da savunduğu kamusal akıl kullanımının özgür olması gerektiği gibi Horkheimer da bağımsız düşünceye vurgu yapmıştır. Adorno ve Horkheimer'in Hegel'in yanı sıra bir diğer esin kaynağı Nietzsche'dir. Nietzsche'nin "soy kütük" olarak adlandırdığı eleştirel faaliyetin çıkış noktası bilgi ve ahlak içinde bulunduğu tarihsel dönemin iktidar ilişkileri tarafından belirlenmiş olduğu düşüncesidir.

Aydınlanmanın iktidar ile ilişkisine vurgu yapan Adorno ve Horkheimer, aydınlanmanın kendini kurtarabileceğine ve kendini aşabileceğine değinmektedir. Ama aydınlanma olduğu gibi kalırsa kültür ürünleri aracılığıyla kitlelerin aldatılışı olarak iktidarın mevcut haliyle varlığını sürdürmeye devam eder: "Aydınlanma ancak onlara rıza göstermekten tümüyle vazgeçip sahte mutlağı, yani kör egemenlik ilkesini ortadan kaldırarak aşmaya cesaret ettiğinde kendisini bulabilir." (Adorno ve Horkheimer, 2010: 66)

Aydınlanmanın Diyalektiği'nde Adorno ve Horkheimer, aydınlanmanın karşıtına dönüşmüş olduğunu ifade etse de aydınlanmış düşüncenin toplumsal

özgürlük düşüncesinden ayrılamayacağını söylerler. Her ne kadar eleştirseler de onlara göre aydınlanmayı amaçlamak hala sürdürülebilir bir hedeftir.

Aydınlanmanın diyalektiğinin amacı aydınlanmanın eleştirel potansiyelini koruyarak aydınlanmayı toplumsal baskı ile ilişkili yönlerinden kurtarmaktır. Aydınlanmanın diyalektiğine göre burjuva toplumunun çöküşünün anlaşılması aydınlanmanın kendini inceleme konusu yapması ile mümkün.

Kant'ın aydınlanma projesini günümüzde de sahiplenmeye devam eden Habermas, Adorno ve Horkheimer'in Kant'a ve aydınlanmaya yönelttiği eleştirileri "Mitle Aydınlanmanın Kördüğümü: Max Horkheimer ve Theodor Adorno" başlıklı polemik yazısında ele almıştır. Habermas, 1982'de yayınladığı bu polemik yazısında temel iddiası Adorno ve Horkheimer'in aydınlanma ve kültür arasındaki kurdukları ilişkinin problemlidir. Habermas'a göre Nietzsche'den etkilenen Adorno ve Horkheimer karanlık bir aydınlanma ve kültür analizi yapar. Habermas, aydınlanmanın kazanımları arasında olumlu değerleri tanımanın ve geliştirmenin gerekliliğini savunur.

Habermas'a göre Adorno ve Horkheimer'in aydınlanmanın kendi özgürlük potansiyellerini ortadan kaldırarak araçsal akla dönüşmesiyle modern kültürü ve bilimi tahakküm altında tutmasını arasında bağlantıyı yeterince güçlü kuramıyorlar. Habermas'a göre Adorno ve Horkheimer'in eleştirileri, "aklın, yakın dönem ürünleri kadar (modern bilim, evrensel adalet ve ahlak görüşleri, özerk sanat) araçsal rasyonelliğin söylemlerinin buyruğunda olduğu tanıtılmaya yetmiyor." (Habermas, 2013: 89) Habermas'a göre zaten bu ilişki bu kadar güçlü kurulamaz. Habermas aydınlanma mirasını üstlenmekte ve modern kültürde aydınlanmanın yarattığı bütün olumsuzluklarına karşın olumlu bazı özelliklerinin de bulunabileceğini iddia etmektedir.

Habermas'ın eleştirileri akılsallığın normatif bir araç olarak kullanılmaya devam etmesi gerektiği önermesine dayandırır. Nietzsche'nin ahlak eleştirisinin etik yargıları göreceli hale getirdiğini savunan Habermas, bir yargıya varabilmek için rasyonelliğin korunması gerektiğini düşünmektedir. Habermas'ın Nietzsche'den etkilenen postmodern felsefe ve Foucault'un felsefesine yönelttiği eleştirisinin temelini de bu oluşturur. Habermas'a göre etik önermeleri göreceli hale

getirilmesinin sonucu yargı vermenin imkansızlığı durumudur. (Habermas, 2013: 101) Bu nedenle etik ve normatif göreceliliğe dayalı felsefi düşünceler tutarsızdır. Tutarlı olabilmeleri için belirli bir rasyonellik anlayışını kabul etmeleri gerekir.

Habermas'a göre Horkheimer ve Adorno'nun aydınlanma eleştirisi de bu duruma düşmektedir. Adorno ve Horkheimer, kültürün ve aydınlanmanın iktidar ilişkileri tarafından belirlendiğini savundukları için kendi aydınlanma görüşlerinin iktidar ilişkilerinden bağımsız olduğunu savunmaları gerekir. Bu duruma düşmek istemiyorlarsa aydınlanmaya dair bir rasyonellik kriterini belirlemeleri gerekir.

Habermas'ın eleştirilerini Eleştirel Teori'yi eleştirmek isteyen bazı düşünürler da savunmuştur. Bu düşünürlere göre Eleştirel Teori aydınlanmayı tarihselleştirirken kendi felsefesini tarih dışı saymaktadır. Ama Adorno ve Horkheimer, kendi felsefe yapıtlarını eleştiri üstü ve tarih dışı olarak kabul etmediklerini *Aydınlanmanın Diyalektiği*'ne yazdıklarını ön sözde belirtirler.

Kitapta söylenenlerin tümünün değişmez olduğunu öne sürmüyoruz. Böyle bir sav, hakikati tarihsel hareketin karşısına değişmez bir öge olarak çıkarmak yerine ona zamansal bir öz armağan eden kuramla bağdaşmaz. (Adorno ve Horkheimer, 2010: 7)

Habermas'ın iddia ettiğinin tersine aydınlanmayı tümüyle eleştirmeyen Adorno ve Horkheimer, Habermas gibi aydınlanmada sahiplenebilecek değerler olduğunu savunur. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde aydınlanmanın olumsuz yanlarını göstermeye çalışsalar da Adorno, Kant'ın aydınlanma anlayışına başvurmayı ihmal etmez. Adorno, özellikle geç dönem yazılarında Kant'ın aydınlanma anlayışından yararlanır. Kant'ın savunduğu olgunlaşmayı ve otonomiye ekonomik belirlenimlerden ve totaliter eğilimlerden kurtulmanın bir yolu olarak savunur. Boş zamanla ilgili yazısında boş zamanın işe dönüşmesinden, kültür ürünlerinin tüketiminden ancak olgunlaşma ile kurtulacağını savunur. Burada Adorno, Kant'ın kullandığı "Unmündigkeit" sözcüğünü kullanır. (Adorno, 2001: 197)

Adorno'ya göre demokratik toplumlarda bireylerin olgunluğa erişmesi önemlidir. Oy verirken kendi iradesiyle toplumsal baskıdan ve ideolojiden kurtulması insanların lehinedir. Ayrıca Adorno, eleştiri kültürü için bireylerin olgunlaşmasının gerekli olduğunu savunur.

Adorno, aydınlanma konusunda Kant'ın vardığı sonuçları kabul etse de insanların olgunlaşmamışlığının nedenleri konusunda Kant'tan ayrılır. Adorno'ya göre insanların aydınlanmada başarısız olmalarının nedeni insanların içinde yaşadığı toplumsal ve ekonomik durumdur. (Adorno, 2016: 316) Adorno'ya göre insanlar yaşadığı güvencesiz durumlar karşısında özerk düşünmek yerine bir otoriteye bağlanıyorlar ve bu nedenle totalitarizm güç kazanıyor.

Eğer aklın ve aydınlanmanın kendini gerçekleştirme için Kant'ın savunduğunun aksine kişilerin kendi başına kendi akıllarını kullanmaları yetmez. Marcuse ve Horkheimer'in ortak olarak yazdığı "Felsefe ve Eleştirel Teori" adlı yazıda belirttikleri gibi akıl ve aydınlanma, toplumsal özgürlüğü sağlayan sosyal örgütlenme ile gerçekleştirilebilir:

Eğer akıl bir kişinin bilgisine bağlı olarak özgür iradesi ile kendi hayatını şekillendirmesi ise, akıl talebi bireylerin kendi hayatlarını ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ve kolektif olarak düzenlemelerini sağlayan toplumsal örgütlenmenin yaratılması ile mümkündür. (Marcuse ve Horkheimer, 2009: 104)

Özetle Frankfurt Okulu düşünürlerinin Kant'ın aydınlanma anlayışına yönelik eleştirileri birkaç noktada toplanabilir. Adorno ve Horkheimer'in birinci eleştirileri aydınlanmanın Kant'ın istediği gibi aydınlanmanın ilerlemeyi sağlama konusunda her zaman başarılı olmadığıdır. Eleştirdikleri ikinci nokta ise mitleri yok etmek isteyen aklın kendisinin mite dönüştüğüdür. Üçüncü nokta ise tümüyle akıl tarafından yönetilen bir toplumun istenir bir şey olmadığıdır. Aklın araçsal hale geldiğini savunan Adorno ve Horkheimer, aklın modern toplumda gerçek işlevini yitirdiğini düşünür. Bu nedenle aklın hakikat ile arasındaki ilişki kopmuştur.

Aklın gerçek işlevini yerine getirmesi için iktidar odaklarını ve tahakküm mekanizmalarını tespit etmesinin gereği üzerine duran Frankfurt Okulu düşünürleri bunun için diyalektik bir yöntem önerir. Adorno'nun negatif diyalektiği tümelin içindeki tikelin savunusunu içerir. Adorno'ya göre modern dünyaya uyumlanmaya çalışmak her zaman başarısız olarak sonuçlanacaktır.

Kant'ın aydınlanma anlayışını filozoflar her ne kadar eleştirseler de aydınlanmayı kendi felsefeleri ile birlikte ele alabilecekleri noktaları keşfederler. Kant'ın aydınlanma anlayışında kendi felsefeleri için sürdürecektir düşünceler bulurlar. Frankfurt Okulu düşünürleri de bu durumdadır. Horkheimer ve Marcuse'nin

yazısında görüldüğü gibi Kant'ın aydınlanma anlayışın idealleri ve Eleştirel Teori'nin idealleri iç içe geçtiği pasajlara bile rastlanabilir.

3.5. Postmodern Felsefe ve Aydınlanma

Büyük anlatıların eleştirildiği ve hakikat düşüncesinin bir kurmaca olduğunu vurgulayan postmodern felsefenin iki temsilcisi olarak görülen Foucault ve Derrida'nın Kant'ın aydınlanmaya ve akıl anlayışına dair görüşlerine bu bölümde inceleyeceğim. Foucault, aydınlanmayı ilk dönem yapıtlarında daha eleştirel olarak ele alsa da ikinci dönem yapıtlarında Kant'ın aydınlanma kavramını savunur ve kendi felsefesi açısından yorumlamayı dener. Derrida hem Kant'ın aydınlanma anlayışını hem de Foucault'un bazı yapıtlarını eleştirir. Bu eleştirilere bu bölümde değineceğim.

Foucault ve Frankfurt Okulu toplumsal yapıların kökenini ve modern toplumların bilgi biçimleri üzerine ilgilerinde ortaklaşırlar. Her ikisi de akılsallığın modern toplumda aldığı biçimleri ve aydınlanmanın buna katkısını incelemişlerdir. Deligiorgi'ye göre Adorno ve Horkheimer, aydınlanmaya yönelik normatif bir tavır sergilerken Foucault bir tarih biçimi sunar. (Deligiorgi, 2012: 170) Başka bir deyişle Adorno ve Horkheimer, aydınlanmayı yargılamak Foucault, aydınlanma ve modernitenin bir tarihini sunar.

Postmodern felsefenin ilham kaynağı olarak görünen Nietzsche, ahlak ve bilginin iktidar ile ilişkisini göstermeye çalışmıştır. Ahlaki olarak iyi olanın geçmişte yüksek zümre tarafından dayatılan davranışlardan oluştuğunu belirtiyordu. Foucault da Nietzsche'den etkilenerek aydınlanmanın iktidar ile ilişkisini göstermeye çalışmıştır ve Nietzsche'nin soy kütük düşüncesinden ilham alarak arkeoloji düşüncesini geliştirmiştir.

Foucault'un aydınlanmaya yönelik görüşlerini iki döneme ayırmak mümkündür. İlk dönemde yaptığı iktidar analizi ve tarihinde Kant'ın aydınlanma anlayışını olumsuz bir tarihsel olgu olarak ele alırken ikinci dönem yazılarında Kant'ın aydınlanmasını “şimdinin ontolojisi” veya “kendilik kültürü” gibi kavramların birer kaynağı olarak değerlendirir. Önce Foucault'un ilk dönem eserlerinde ele aldığı Kant'ın aydınlanma anlayışını inceleyeceğim.

Susan Wilson'a göre Kant'ın aydınlanma ve özgürlük idealini savunsa da Foucault, rasyonelliği gerçeklik olarak kabul etmez. Ona göre tek bir rasyonellik yoktur, rasyonellikler vardır. (Wilson, 2004: 653) Foucault, rasyonelliğin tarihin bir ürünü olduğunu vurgulaması postmodern felsefenin önemli kabulleriyle uyum içindedir. Foucault'ya göre, söylemlerin ortaya attığı şeyler yalnızca temsil düzenidir. (Foucault, 1994: 18) Aydınlanma söylemi de bu durumdadır. Kant'ın akılcı ve özerk insan öznesi ideali de yalnızca bir temsil düzenine işaret eder. Kısaca Foucault'ya göre Kant'ın aydınlanma söylemi de betimleyici karakteri taşır.

Foucault'ya göre Kant'ın savunduğu özerk ve akılcı özne yoktur. Ona göre özne sürekli iktidar ve söylem pratikleri etkisi altındadır. Foucault, Kant'ın insan görüşünün de insana dair bir söylem biçimi olduğunu ve bu söylem biçiminden kurtulmamız gerektiğini yazar:

Antropoloji herhalde, felsefi düşünceye Kant'tan zamanımıza kadar hükmeden ve yol gösteren temel düzen olmuştur. Bu düzen esastır, çünkü tarihimizin parçasıdır; fakat gözlerimizin önünde çözülmektedir, çünkü hem onu mümkün kılmış olan açıklığın unutulmasını hem de yakın gelecekteki bir düşünceye ısrarla direnen inatçı bir engeli orada görmeye, orada eleştirel bir şekilde ihbar etmeye başlıyoruz. Hâlâ insandan, hüküm sürmesinden veya kurtuluşundan söz etmek isteyen herkesin, hâlâ insanın özünde ne olduğuna dair soru soranların, gerçeğe ulaşmak için ondan yola çıkmak isteyenlerin, buna karşılık her bilgiyi bizzatihi insanın gerçeklerine yöneltten herkesin, antropolojikleştirmeden biçimselleştirmek istemeyen herkesin, aldatmayı yok etmeden mitolojikleştirmek istemeyen herkesin, düşünenin insan olduğunu hemen düşünmeden düşünmek istemeyen herkesin karşısına, bütün bu beceriksiz ve beceriksizleştirilmiş düşünce biçimlerinin karşısına, felsefi bir gülüşten -yani, bir kesimi itibariyle sessiz- başka bir şey çıkarılamaz. (Foucault, 1994: 477)

Foucault'a göre Kant, dogmatik uykusundan uyanmasına rağmen "antropolojik uykusundan" uyanmamıştır. (Foucault, 1994: 474) Bu nedenle Foucault, insan öznesinin akıl ve ilerleme düşüncesinin sorgulamakla kalmaz, özgür ve aydınlanmış öznenin varlığını da sorgular.

Deligiorgi'ye göre Foucault'nun hapisane toplumu ve modern disiplin toplumunun kökenlerine dair teşhisi, aydınlanmanın normatif söyleminin sorgulanmasını içerir. (Deligiorgi, 2012: 174) Foucault için insanlık, hoşgörü ve adalet gibi tüm normatif kavramlar güç ilişkilerine dayanır. Yani bu argümanın amacı fikirler eylemleri haklı göstermez, bunun yerine yargı sistemine yönelik talepler eylemleri belirler. Foucault'ya göre aydınlanma özgürlük düşüncesi ile beraber disiplin ve ceza düşüncesinin de kökenlerindedir.

Foucault, Georges Canguilhem'in *Normal ve Patolojik* kitabına yazdığı ön sözde aydınlanmanın günümüzde dört konu üzerinde tartışıldığını ifade etmektedir. Bunlardan ilki aydınlanmanın üretim güçlerini ve siyasi kararların gelişmesini destekleyen bilimsel ve teknik akılsallığı, ikincisi akılcılığın devrimci umudunu kaybedip despotizmle sonuçlanması, üçüncüsü Batı'nın rasyonalitesinin evrensellik iddiasını sorgulanması oluşturur. Foucault'a göre akıl yeni çağda Batı'nın özgürlük imkânı olarak değil, aklın kendi limitlerini ve kötüye kullandığı güçlerini sorgulama olarak geri dönmektedir. (Foucault, 1991: 12)

Deliliğin Tarihi ve Kelimeler ve Şeyler gibi ilk dönem yapıtlarında yukarıdaki gibi aydınlanmayı olumsuz bir olgu olarak ele alan Foucault, geç dönem eserlerinde Kant'ın aydınlanma anlayışından olumlu olarak bahsetmeye başlar. "Kendilik kültürü" olarak adlandırdığı kavramın bir örneği olarak Kant'ın aydınlanma anlayışına yönelen Michel Foucault, Kant'ın aydınlanma anlayışını özellikle iki metninde konu eder.

Bunlardan ilki 1978'de Fransız Felsefe Cemiyetinde verdiği "Eleştiri Nedir?" başlıklı konferans ve 1983'te verdiği "Aydınlanma Nedir?" başlıklı derslerdir. Bu konferanslarda Kant'ın aydınlanma metnine özel bir yer veren Foucault, bu metni "kendilik kültürü" adını verdiği kavramın başlangıcı olarak kabul eder. Foucault, Kant'ın bireyin vesayetten kurtulmak için çaba göstermesi ve kendi aklını kullanmaya başlamasını "kendilik kültürünün" başlangıcı sayar:

Böylece kendimizin eleştirel ontolojisine uygun olan felsefi ethosu; aşılacak sınırların tarihsel-pratik deneyi olarak ve böylece özgür varlıklar olarak kendimiz üzerinde yürüttüğümüz bir çalışma olarak nitelemeliyim. (Foucault, 2007: 74)

"Eleştiri Nedir?" yazısında Michel Foucault, eleştiri ve aydınlanma arasında da ilişki kurmaya çalışır. Kant'ın aydınlanma anlayışının bir yönünü oluşturan kendi kendine karar verme anlayışının bir benzerini "Eleştiri Nedir?" yazısında ele alır. Kant'ın aydınlanması bireyin kendi aklını kendi için kullanması ve özerkliğini koruması Foucault'ya göre eleştiri pratiği ile olur. Bu nedenle Foucault'a göre eleştiri "o kadar da yönetilmeme sanatı"dır. (Foucault, 2020: 37) Foucault, Kant'ın aydınlanma anlayışı ile kendisinin eleştiri pratiği olarak düşündüğü şey arasında ortak noktasını gösterir:

Eleştirinin esas itibariyle işlevi, tek kelimeyle hakikatin politikası diye adlandırılabilir şeyin oyunu içinde tâbiyetten kurtulmadır. Bu tanım, hem empirik, hem yaklaşık hem de üzerinde süzül­düğü alana büyük zevkle uzak olan karakterine rağmen, ben onun Kant'ın verdiği tanımdan çok farklı olmadığını düşünme küstahlığı yapardım: Eleştiri­yi değil, ama tam da başka bir şeyi tanımlamıştır. Nihayetinde bu da onun Aufklärunga dair verdiği tanımdan çok uzak değildir. (Foucault, 2020: 39-40)

Burada Foucault, Kant'ın aydınlanma tanımını kendi eleştiri tanımı için kullanır ve Kant'ın aydınlanma görüşünü sahiplendiği duyurur. Foucault, Kant'ın vesayet­ten kurtulma düşüncesine sahip çıkar ve bu düşüncesini modern iktidar biçimlerinin baskısından kurtulmanın bir yolu olarak savunur. Foucault, Kant'ın vesayet düşüncesini “hakikatin politikası” adını verdiği daha güncel bir kavrama dönüştürür.

Foucault, ilk dönem yazısında Kant'ın akılcılığının iktidar üzerinde ve yönetimsellik üzerinde sorumlu olduğunu da vurgular. Ama bunun Almanya ve Fransa'da farklı geliştiğini iddia eder. Almanya'da Frankfurt Okulu'nu da içine alan aklın sol eleştirisi olarak devam eden geleneğin Fransa'da olmadığından yakını.

Aklın kendi sınırlarını sorgulama ve kendilik kültürünün kurucusu olarak aydınlanma temaları Foucault, Kant'ın aydınlanma yazısı ile aynı ismi taşıyan yazısında da işler. Burada benlik ile iktidar arasındaki ilişkiyi incelemenin bir örneği olarak Kant'ın bu yazısını anar ve aydınlanmanın amaçlarını kendi felsefesi için yorumlayarak hala güncelliğini koruduğu ifade eder:

Hiç ergin yetişkinlik durumuna ulaşabilecek miyiz bilmiyorum. Deneyimlerimizdeki birçok şey, tarihsel bir olay olarak Aydınlanma'nın bizi ergin yetişkinler yapmadığına inanmaya iter ve henüz bu aşamaya ulaşamadık. Ama her şeye rağmen, Kant'ın Aydınlanma üzerine düşünerek formüle ettiği şimdi ve kendimiz üzerine olan bu eleştirel araştırmaya bir anlam yüklenebilir. Bana öyle geliyor ki, Kant'ın düşünümü aynı zamanda son iki yüzyıl boyunca önemi ve etkinliğinden ayrı var olmamış olanı felsefenin alanına sokmanın da bir yoludur. Kendimizin eleştirel ontolojisi, bir teori, bir doktrin, artan bilginin sürekli bedeni olarak düşünülmemelidir; bir tavır, bir ethos, kendimizin ne olduğunu eleştirisinin bir olduğu felsefi hayat ve aynı zamanda üzerimize empoze edilen sınırların tarihsel çözümlemesi ve onların ötesine geçme olasılığının uygulamaları olarak değerlendirilmelidir. (Foucault, 2007: 75)

Aydınlanma her ne kadar geçmişte özgürlüğü ve toplumsal ilerlemeyi sağlamamış olsa da Foucault için hala güncelliği koruyan bir idealdir. Foucault, Adorno ve Horkheimer gibi Kant'ın aydınlanma anlayışını eleştirmekle yola çıkmış olsa da geç dönem eserlerinde kendi felsefi düşüncelerini Kant'ın aydınlanma anlayışı arasındaki yakınlığı anlatmaktadır.

Derrida'nın “*Cogito* ve Deliliğin Tarihi” yazısında Foucault'un deliliğin tarihinde ortaya koyduğu rasyonelliğin eleştirisini tartışır. Foucault'un Batı felsefe geleneğine ait olmasına rağmen Batı felsefesini sorgulamasının kendi içindeki çelişkisine vurgu yapar. Derrida, akıl eleştirisinin akıl dışı aracılığıyla yapılmayacağını iddia eder. Derrida, akıl eleştirisinin ancak akıl içinde kalınarak yapılabileceğini savunur.

Derrida'nın akıl ve aydınlanmayı yeniden düşünme çabası Husserl'in Viyana konferansı olarak anılan “Avrupa İnsanlığının Krizi ve Felsefe” yazısına dayanır. Husserl, burada Kant'ın aydınlanma anlayışında savunduğu aklın; bilimsel, hesaplayıcı ve nesnel akla dönüştüğünü ve aydınlanmayı tehlikeye attığını belirtmektedir. (Husserl, 1970: 299) Husserl, doğalcılığı ve nesnelligi felsefenin önündeki engeller olarak görmektedir.

Derrida, Husserl'e hak vererek kendi akıl anlayışını öne sürmektedir. Derrida'ya göre akıl sadece hesaplanabilir olanı değil, hesaplanamaz olanı da hesaba katmalıdır. Bir ilkeyi düşünürken istisnaları ve kural dışı şeyleri de hesaba katmak gerektiğini vurgular. Derrida bunu “olaylaştırma” diye adlandırır, Derrida'ya göre doğru felsefe yapma şekli bu olaylaştırmaların yapısökümünü yapmaktır. Sonuç olarak Derrida, akli ve aydınlanmayı Husserl'den yola çıkarak eleştirse de yeni bir akılsallık anlayışı önererek savunmaktadır. (Derrida, 2003: 50)

Derrida'nın eleştirileri Kant'ın akıl ve aydınlanma anlayışını da kapsar. Heidegger'in Kant eleştirilerini de etkileyen Husserl'in görüşlerine dayanan Derrida'ya göre Kant'ın aydınlanma ve akıl düşüncesinin kendi içinde sorunları olsa da yeni bir aydınlanma ve akıl düşüncesine temel oluşturabilir. Derrida da Kant'ın aydınlanma anlayışının eleştirilerine katılsa da Kant'ın ideallerini paylaşır.

Bu bölümde Kant'ın aydınlanma düşüncesine ve bununla bağlantılı olarak akıl çözümlemesine yönelik eleştirileri gösterdim. Kant'ın aydınlanma düşüncesinin tam bir dökümünü vermek bu bölümün boyutları aşsa da önemli birkaç eleştiriye değinmeyi gerekli buldum. Akademik literatürde sıkça başvuru alan Adorno, Horkheimer ve Foucault'un eleştirilerine daha geniş yer vermeye çalıştım.

Bu bölümü kısaca özetlemek gerekirse Kant'ın ilk eleştirmenlerinden biri Hamann'dı. Hamann'ın Kant'a yönelik eleştirilerinin bir haklı bir de haksız noktası

var. Hamann'ın haklı olduğu nokta Kant'ın kadınları aydınlanmadan dışlaması konusudur. Hamann'ın haksız olduğu nokta ise Hamann'ın Kant'ın aydınlanma anlayışının yanlış anlamasına dayanır. Hamann, insanların vasilerden kurtulmasını değil, vasilerin değışmesini savunur. Kant da aydınlanmanın ve aklın kamusal kullanımın zaten vasilerin, diğer deyişle aydınların ayrıcalığı olduğunu düşünüyordu.

Bununla beraber Kant'a yönelik ilk eleştiriler, romantiklerden ve muhafazakâr düşünürlerden gelmiştir. Romantik düşünürlerin akıl aydınlanmada oynadığı önemli role itiraz ettiler ve din eleştirisini kabul etmediler. Toplumsallığın duygulara ve dine dayanmasının sonuçlarını tarihte gördük. Bu nedenle romantiklerin savunduğu gibi bu değerler günümüzde korucu rolü olamaz.

Muhafazakâr düşünürler ise toplumsal statü ve hiyerarşinin korunmasını savunuyordu. Bu kendi içinde de çelişkilidir. Muhafazakâr düşünürlerin, savunduğu değerler de tarihin bir ürünü olarak eleştiriye açık olmalıdır. Hiyerarşi kendi başına kötü olmasa bile adil olmayan toplumsal düzenlerde düzeni ve hiyerarşiyi korumak yerine daha iyi bir düzen için çalışmanın bir anlamı olmalıdır.

Hegel'in Kant'a yönelik eleştirileri ise iki noktada toplanabilir. İlki Kant'ın siyaset felsefesinin soyut olduğu, ikincisi ise özne merkezli olduğudur. Hegel'in eleştirilerinde haklı olduğunu düşünüyorum. Üçüncü bölümde Kant'ın aydınlanma anlayışının yalnızca aydınlanma ideali olarak kaldığını göstermeye çalışacağım. Aydınlanmayı daha geniş toplumsal bağlamı ile anlamak önemli bir konudur. Frankfurt Okulu eleştirilerinde bu toplumsal bağlamı gözetmeye çalışmıştı.

Frankfurt Okulu'nun eleştirisi de Kant'ın aydınlanma anlayışının ilerlemeye katkı sağlaması yerine gerilmeye ve akıl anlayışının mitlerinin yok etmesi yerine yeniden mite dönüştüğü düşüncelerine dayanır. Bu aşamada Habermas'ın eleştirileri katılıyorum. Aydınlanmanın tümüyle gerileme olarak ele alınması aydınlanmanın tarihsel kazanımlarına aykırıdır. Akıl ve mit arasındaki diyalektik ilişkiyi Kant'ın da kabul ettiğini aydınlanma yazının bazı bölümlerinde bulmak mümkün. Kant'a göre reformist değil de devrimci eylemler yeni akılsallık yerine yeni ön yargıları yaygınlaştırır.

Foucault'un aydınlanma eleştirileri ise iktidarın tek bir akıl ve aydınlanma anlayışının sonucu olduğuna dayanır. Foucault'a göre deliliğin ortaya çıkışı ile

akılsallığın ortaya çıkışı eş zamanlıdır. Derrida'nın felsefesinde de akıl merkezilik ("logocentrism") eleştirisi önemli bir yer tutsa da yeni bir akılsallığın gerekli olduğunu kabul eder.

Sonuç olarak Kant'a yönelik tarih boyunca yapılan eleştirilerin bazılarının haklı yönleri olsa da filozoflar Kant'ın aydınlanma mirasını kendi felsefeleri açısından yorumlayarak sahiplenmişlerdir. Kant'ın ve aydınlanmanın en önemli eleştirmenleri bile onun ideallerine bağlılığını ifade etmişlerdir. Kant'ın aydınlanma anlayışı, bir ideal siyaset teorisi olarak kabul edilebilir olsa da aydınlanmanın uygulaması ile ilgili önerileri sorunludur. Gelecek bölümde çağdaş Kant çalışmaları çerçevesinde Kant'ın aydınlanma anlayışını inceleyeceğim.

4. KANT'IN AYDINLANMA ANLAYIŞININ YENİ BİR ELEŞTİRİSİ

Siyaset felsefesi düşünürleri, siyaset teorisini ideal ve ideal olmayan teori olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İdeal teori, gerçekleştirilmesi gereken amaçlara odaklanırken ideal olmayan teori bu amaçların gerçekleştirilme yollarını araştırır, gerçek hayat ile ideal teori arasındaki farkı inceler. Kant'ın siyaset felsefesi için de bu ayrımı kullanan düşünürler vardır. Bunların başında Dilek Hüseyinzadegan gelmektedir.³ Bu ayrımı yapan düşünürler, Kant'ın ideal olmayan siyaset teorisinde problemler bulurlar.

Hüseyinzadegan, Kant'ın ideal siyaset felsefesinin hak öğretisine dayalı ideal koşullarının amaçlarının yanı sıra Kant'ın ideal olmayan siyaset felsefesine sorunlu yönlerini gösterir. Kant'ın antropoloji ve pratik felsefe üzerine yazılarına odaklanan bu yorumcular ideal olmayan teorisinin sorunlu taraflarını göstermeye çalışırlar. Dilek Hüseyinzadegan, bu yorumcular için Patrick Frierson, Alix Cohen gibi Kant uzmanlarını sayar.

Dilek Hüseyinzadegan, Kant'ın ideal olmayan teorisinde sorunları kabul ederek Kant'ın siyaset felsefesinin ait olan ereksellik kavramını savunmaya ve onun siyaset teorisini güncellemeye çalışır:

Gerçek Kant ırkçı, cinsiyetçi ve Avrupa merkezciydi. Ancak biz Kantçılar, ilk olarak geçmişteki formülasyonların bozuk temellerini ve sonuçlarını dürüstlikle analiz ve itiraf edersek gerçek bir Kantçı siyaset teorisi ırkçılığı, cinsiyetçiliği ve Avrupa merkezçiliği aşmayı umabilir. (Hüseyinzadegan, 2019: 167)

Kant'ın ideal olmayan siyaset teorisinin olumsuz yönleri onun cinsiyetçi ve Avrupa merkezli kültür düşüncesine dayanır. Bu olumsuz görüşleri Kant'ın aydınlanma düşüncesini de etkiler.

Kant'ın ideal ve ideal olmayan aydınlanma anlayışları arasında ayrım yapabiliriz. Kant'ın ideal aydınlanma anlayışı hak öğretisine dayanarak aydınlanma ve özgürlüğü bir hak sayılabilir. Kant, *Ahlakın Metafizik Hak Öğretisi* kitabında ele

³Dilek Hüseyinzadegan, *Kant's Non-ideal Theory of Politics* adlı yapıtında bu yaklaşımı geliştirmiştir. Bu kitabın giriş bölümü Türkçe çevrilmiştir. Bknz. Hüseyinzadegan, Dilek (2022) "Kant'ın İdeal Olmayan Siyaset Teorisini Konumlandırmak: Sistematik Bir Yaklaşım", *Politikos*, ss. 53-67. *POLITIKOS: Journal of Social and Political Philosophy*.

aldığı hak ve hukuk anlayışı çerçevesinde özgürlüğü ve aydınlanmayı gerekçelendirir.

Kant'ın ideal aydınlanma teorisi yani Kant'ın aydınlanma anlayışının amaçları kabul edilebilirdir. Ancak Kant'ın aydınlanmayı gerçekleştirmek için önerdiği pratik felsefesinde bazı sorunlar vardır. Bu sorunları iki grupta toplayabiliriz: Kant'ın aydınlanmasının içkin tutarsızlıkları ve Kant'ın insan anlayışı ile aydınlanma anlayışının ilişkisi. Bu bölümde bu iki konu üzerine odaklanacağım.

Kant, aydınlanma yazısının sonunda özgürlüğü insan onuruna yakışan bir durum olarak betimler. Kant'ın aydınlanma anlayışı da bu özgürlük düşüncesinin bir yönüdür. Kant'ın aydınlanmayı bir vesayetten kurtuluş olarak ele alması, aydınlanma ve özgürlük arasındaki ilişkiyi gösterir. Aydınlanmanın hak temelli anlayışını savunanlar Kant uzmanları arasında Paul Guyer sayılabilir. Guyer, Kant'ın aydınlanma anlayışını hak öğretisine dayandırır. Bu Kant'ın ideal aydınlanma anlayışı ilkece kabul edilebilir olsa da Kant'ın aydınlanma anlayışının pratik yönünü görmezden gelir.

Kant'ın aydınlanma anlayışının ideal olmayan yönü özgürlüğü ve kamusal aklı evrensel değerler olarak değil, Avrupalı insanların bir değeri olarak sunmasıdır. Kant, kadınların ve Avrupalı olmayan insanların doğaları gereği aydınlanmadan ve özgürlükten mahrum olduğunu düşünür. Bu nedenle aydınlanmaya ulaşamazlar. Bu konuda Emmanuel Eze'nin ve Robin May Schott'un yazdıkları dikkati çekmektedir. Her iki yazar da Kant'ın aydınlanma anlayışındaki ön yargılara ve sınırlılıklara dikkat çekmektedir.

Kant'ın insanlık tarihinin barışa doğru ilerlediği düşüncesine inancı aydınlanmanın sürekli ve yavaş bir şekilde gerçekleştiğini düşünür. Ancak bu durum insanlığın yaşadığı krizler düşünüldüğünde pek de mümkün değildir. İlerlemeye olan bu iyimser inanç doğrultusunda Kant'ın aydınlanma anlayışının eleştirisine de Allen Wood'un yaklaşımını örnek verebiliriz. Wood'a göre Kant, aydınlanmayı bir hak olarak değil, ilerleme düşüncesine bağlı olarak toplumsal yarar düşüncesi çerçevesinde değerlendirir. (Wood, 2020: 44)

Aydınlanmayı sonuççu bir yaklaşımla ele alan Kant'ın kamusal ve özel akıl arasında ayırım yapmasının da birtakım sorunlara neden olur. Kant'a göre aydınlanma

için sivil düzen korunmalı ve ancak reformlarla değiştirilmelidir. Kant, insanlık tarihinin sürekli ilerlediğini düşündüğü için reformların yeterli olacağını düşünür. Yine sivil düzeni korumak için vatandaşlık görevlerini sorgulama serbest olsa da itaat zorunlu olmalıdır. Kant'ın aydınlanma anlayışı, aydınlanmanın uygulamasına yönelik bazı güçlükler doğurur.

Türkiye'deki felsefe literatüründe de Kant'ın aydınlanma anlayışının genelde hak öğretisi bağlamında ele alınmaktadır. Yani Kant'ın aydınlanma ile ilgili görüşleri tüm insanlığa yönelik olarak haklar çerçevesinde sunulmaktadır, ancak Kant'ın aydınlanmayı sadece belirli bir insan grubu için istediği görülmektedir. Antropolojiyle ilgili yapıtlarında insanların aydınlanma ile ilişkilerini de sınıflandırır. Bunlar Kant'ın aydınlanma anlayışının pratik yönüdür.

Kant'ın kültür ile görüşlerinin çağdaş eleştirileri dikkate alındığında Kant'ın aydınlanmanın evrensel ve ilerlemeci özellikleri aslında kısıtlı bir evrensellik ve ilerleme anlayışına dayandığı görülmektedir. Kant'ın özgürlükten bahsederken Avrupalı insanların özgürlüğünden, ilerleme derken de Avrupa toplumların ilerlemesinden bahsettiğini özellikle antropoloji ile ilgili yapıtları incelendiğinde görülmektedir. Bu çerçevede Kant'ın aydınlanma ilgili görüşlerinin de yeniden ele alınması gerekir.

4.1. Kant'ın Aydınlanma Anlayışının İçkin Sorunları

Kant'ın aydınlanma anlayışı her ne kadar özgürlük ve bir insan hakkı olarak savunulmaya değer olsa da sorunlu yönleri vardır. Bu sorunlu yönler aydınlanma amaçlarının hayata geçirilmesine dair önerilerdeki sorunlardır. Kant'ın ideal olmayan aydınlanma düşüncesi diyebileceğimiz bu anlayışı aydınlanma pratik yönünü oluşturur. Öncelikle Kant'ın aydınlanma anlayışının bu pratik yönünün içkin sorunlarını inceleyeceğim. Kant'ın aydınlanma anlayışının içkin sorunlarının başında şunlar gelmektedir: Kant'ın aydınlanmada bireysel sorumluluğa vurgu yapması, toplumsal örgütlenmeden çok az bahsetmesi, kamusal akıl ve özel akıl arasında ayırım yapması, sivil itaatsizlik ile politik eylemliliğe yer bırakmaması ve ilerleme düşüncesi.

İlk olarak Kant'ın aydınlanmaya anlayışının bireyci karakteri üzerinde duracağım. Kant'ın aydınlanma tanımını şu şekildeydi: "Aydınlanma insanın kendi

suçuyla düştüğü ergin olmayışından çıkmasıdır.” (AA 8:35) (Kant, 2022a: 27) Bu tanımda Kant’ın aydınlanmayı bireyden hareketle düşündüğünü “kendi suçuyla düştüğü” ifadesi gösterir. Kant, bireyin kendi suçu derken bu “suçun” korkaklığından ya da tembelliğinden kaynaklandığını ifade eder. Ama aydınlanmanın önündeki toplumsal engelleri aydınlanma tanımına dahil etmez ve bireyleri sorumlu tutar.

Kant da aslında “Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?” yazısında insanların eğitimle aydınlanmaya ulaşacağını söylese de bunun üzerinde çok durmaz. Bununla beraber aydınlanma yazısı da din kurumun gizli bir eleştirisini içerse de Kant aydınlanma tanımına toplumsal güçleri dahil etmez.

Kant, bir yandan aydınlanma için toplumsal düzenlemelerin gerekliliği üzerinde dururken bir yandan bireyin kendi suçu olarak aydınlanmadan bahsetmesi problemli görünmektedir. Hamann de bu nedenle aydınlanmada sorumluluğun vasilerde olduğunu belirtmişti. Gerçekten de bir vesayet ilişkisinde güçlü taraf vasi olduğunu için sorumlu tutulması gereken vasilerdir.

Onora O’neill de Kant’ın tek başına bireyleri aydınlanmadan sorumlu tutulmasının doğru olmadığını savunur ve insanların ergin olmayışından kendi sorumlu olmasını abartılı bulur. O’neill’e göre sadece toplumun kendi kapasitelerine kayıtsız rızası toplumun “kendi suçu” olabilir. O’neill, despot yönetimlerde bireyler aydınlanmadan sorumlu tutulamayacağını öne sürer. (O’Neill, 1990: 40) Bireylerin aklını kullanmasının önünde engeller olduğunda ve bireyler arası iletişim kısıtlandığında aydınlanmanın gerçekleşmesi bireylerin üstündeki yapıların değişmesini gerektirir.

Kant’ın insanlık tarihine dair iyimser ilerleme düşüncesi aydınlanmayı toplumsal kurumların sorumluluğuna yükleme noktasında çekimser kalması neden olmuştur. İnsanlık sürekli ilerlediği kabul edilirse sivil düzenin birden değişmesi değil de aşamalı olarak değişmesi daha doğru olabilir. Ancak, tarihe baktığımızda ilerlemeye dair inanç naif kalıyor. Tarihin karanlık zamanlarına tanık olan Frankfurt Okulu filozofları da bu koşulsuz ilerleme düşüncesinin eleştirisini yapmıştır.

Kant, tüm toplumsal kurumlar ve toplumsal sözleşme baskıcı olsa bile bunlara bir süre itaat etmeyi gerekli buluyor. Kant, sonraki kuşaklara bu sözleşmeyi reddetme hakkı tanıyor. Baskı rejimlerinin ancak reformist önerilerle değiştirilmesi gerektiğini

savunuyor. Kant'ın bireylere odaklanmasının nedeni belki de bu düşünceleridir. Kant, aydınlanmayı sadece bireylere sorumluluğu yüklemek yerine bireylerin aydınlanmasını etkileyen kurumları ve sözleşmeleri aydınlanma açısından incelemeyi düşünmeliydi. Kurumlar ve sözleşme, bireylerin uzlaşmasına dayalı olsa da bir kere kurulduktan baskıcı bir karakter kazanabilir. Kurumlar ve toplum yeni katılan bireyler arasında ayırım gözetmeye başlayabilir.

Kant, adil olmasa da sivil düzenin korunmasını gerektiğini vurgular ve devrimi yasaklar. Çok zalim bir yönetimin kalıcı olamayacağını düşünür. Böyle yönetimlerde bile yalnızca sonraki kuşağa itaatsizliği salık verir. Ama bu itaatsizliğin niteliğine değinmez ve aklın özel kullanımı kavramını korur. Bunun nedenini aydınlanma yazısında söylemese bile hükümdarın değiştiğinde yönetimin daha iyi olabileceğini ummasına bağlanabilir.

Kant'ın aydınlanma anlayışının kurumlar ve bireyler arasındaki ilişki de kurumların yanında yer aldığı söylenebilir. Kant'ın özel aklı sınırlandırması da toplumsal kurumların sürekliliğini sağlama düşüncesine dayanır. Ancak kurumların kendisi sorunlu ise aydınlanmanın nasıl sürdürülmesi gerektiğini konusunda sabır dışında önerisi yoktur. Aklın özel kullanımı gereği bireylerin kurumlardaki görevlerini yerine getirdikleri emirler yanlış olsa da sürdürmesi gerekir.

Aklın özel ve kamusal kullanımları arasında ayırım yapan Kant'ın aydınlanma yazısındaki sorunlu yönlerinde biri de kamusal aklı özgür bırakırken özel aklın sınırlandırılmasına izin vermesidir. Kant, aydınlanma yazısında aklın özel kullanımı insanın bir kurumdaki görevini yerine getirirken kullandığını, aklın kamusal kullanımı ise bilginlerin ifade özgürlüğü kullanırken başvurduğunu görmekteyiz.

Kant, aklın kamusal ve özel kullanımına üç örnek verir. Bunların din adamı, asker ve vergi mükellefi yurttaştır. Kant'a göre din adamı vaaz verirken, asker görevde iken, vatandaş vergi verirken aklın özel kullanımına bağlıdır ve yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadırlar. Ancak din adamı din hakkında yazarken, asker askerlik hakkında yazarken ve vatandaş vergi hakkında yazarken özgür olmalarıdır. (Kant, 2022a: 32)

Kant kamusal akıl kullanımdan bahsettiğinde Kant'ın ideal aydınlanma anlayışı uygun şekilde evrensel bir hak olarak ifade özgürlüğünden bahsettiği

söylenir. Ancak Kant'ın burada aklın kamusal kullanımını herkes için değil yalnızca bilgin sınıfı için istediğini gösteren Colin Mcquillan, Kant'ın kamusal akıl sınırlılıklarını ortaya koymaya çalışmıştır. (McQuillan, 2018) Aydınlanma yazısı dikkatli okunduğunda Kant'ın ne zaman kamusal akıldan bahsedecek olsa "bilgin olarak" ("als Gelehrten") ifadesini de kullandığını görmekteyiz. Mcquillan, makalesinde Kant'ın bu sözcüğü vurgulamak için espaslı yazdığı üzerinde durur. Dolayısıyla Kant'ın hak temelli aydınlanma anlayışında yer alan ifade özgürlüğünün sadece bir toplumsal zümre için geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Kamusal akıl ve özel akıl ayrımının bir başka sorunlu yönü ise sonunda itaat olduğunda insanların sorgulamayı özgürce yapmalarının güç olmasıdır. İnsanlar sorgulayacağı kurumların emirlerine koşulsuz olarak bağlı olduğu sürece sorgulamalarını kamusal alanda özgürce sürdürmezler. Ancak sivil itaatsizlik sorgulamayı özgürce yapmayı garanti edebilir. Bu nedenle aklın özel ve kamusal kullanımları terk edilmelidir.

Kant, kamusal ve özel akıl ayrımı sivil düzeni korumak ve toplumsal ilerlemeyi sağlamak içindir. Kant'ın ebedi barışa doğru ilerlemeci tarih düşüncesi ideal bir siyaset teorisi olarak kabul edilebilir olsa da Kant'ın bu ideali hayata geçirmeye dönük düşünceleri yani ideal olmayan siyaset teorisi sorunlu görünmektedir.

Kamusal ve özel akıl ayrımı kamusal düzeni ve var olan kurumları korusa da insanın aydınlanmasına katkı yapacağı şüphelidir. Kant, var olan kurumların bu iyimser tarih anlayış ile hep gelişeceğini düşünür. Ancak, Adorno ve Horkheimer'ın ortaya koyduğu gibi bu ilerlemeci düşünce sadece bir yanılsamadır. Nazi döneminde yaşamış bu düşünürlerin zaten tarihin sürekli ilerlediği düşünmesi de beklenemez.

Kant'ın ideal aydınlanma anlayışını savunsa da Onora O'Neill da Kant'ın aydınlanma anlayışının bazı yönlerini eleştirir. O'Neill, aklın kamusal kullanımını konu alan yazısında Kant'ın sivil ve entelektüel özgürlük ayrımını çok keskin bulduğunu dile getiriyor. Kamusal ve özel ayrımı belirleyen kriterin ne olduğunu belli olmadığını dile getiren O'Neill, Kant'ın kamusal akıl kullanımı için hoşgörüyü savunken, aklın özel kullanımını için hoşgörüyü savunmamasını eleştirir.

O'Neill'a göre Kant'ın aklın kamusal ve özel kullanımı arasında yaptığı ayrım problemlidir. O'Neill'e göre aklın özel kullanımı Kant'ın akıl anlayışına göre akıl adlandırmasını bile hak etmez. (O'Neill, 1990: 37) Çünkü aklın özel kullanımı kendi kurallarını kendi koyamaz. Bu nedenle aklın özel kullanımı diye bir şey olamaz, çünkü aklın özel kullanımı sadece itaate dayalıdır. O'Neill'a göre aklın özel kullanımı ile kamusal kullanımı arasındaki ayrımın geçersiz olmasının bir nedeni de budur.

Kant'ın kamusal akıl savunusunun amacı toplumsal dönüşümü sağlayacak reformlarda aydınların uzlaşmasını ve tartışmasına imkân vermesidir. Aklın özel kullanımı ise sivil düzenin korunmasını sağlar. Kant'a göre toplumsal dönüşümün tek teminatı bilginler arasındaki tartışmanın imparatoru çeşitli reformlara ikna etmesidir. Kant, toplumsal dönüşüm konusunda bu reformlar yerini alacak herhangi bir devrim düşüncesini savunmaz.

Kant, *Ahlak Metafiziği Hak Öğretisi* kitabında ve aydınlanma yazısında devrimi açıkça yasaklar. *Fakültelerin Çatışması* eserinde Kant'ın özgürlük hakkından bahsederken devrimi hiçbir koşulda kabul edilmez bulmaz. "Ancak bu hak, yine de her zaman, gerçekleşmesi, ulusun ihlal edemeyeceği ahlakla uyum sağlama koşuluyla sınırlı olan bir İde'dir; ve bu her zaman adaletsiz olan devrim yoluyla gerçekleşmeyebilir." (Kant, 2021: 140) (AA 7: 87)

Kant, insanların adil olmayan düzenlerde sabredilmesi tavsiye ettiği görülmektedir. Kant'ın bu düşüncesi adil olmayan düzenlerin adil olmaya doğru ilerlediğine inancına dayanır, ancak tarihsel olgular ilerlemenin kesintisiz devam ettiği göstermez.

Tümüyle adil olmayan ve vatandaşlarına acı çektiren bir yönetimde özel akla uygun olarak emirlere uymak bir siyaset izlemenin her zaman işe yaraması beklenemez. Bu nedenle sivil itaatsizliğe yer açmak gerekir. Kant'ın savunduğu koşulsuz buyruk hükümlerine ve hak teorisine uygun olmayan bir yönetim biçiminde sivil itaatsizliğe gerek duyulur. Adil olmayan bir toplumda emirleri yerine getirmek adaletsizliğin çözümüne katkı sağlamaz.

Tümüyle adil koşullarda yönetilen bir yönetim biçiminde bile bazı adil olmayan durumlara karşı sivil itaatsizlik yolu açık kalmalıdır. Bu nedenle Kant'ın savunduğu aydınlanma anlayışı ve bu anlayışla ilişkili özel akıl kavramı sorunu

görülmektedir. Daha iyi bir aydınlanma düşüncesi mutlak itaati değil, politik eylem özgürlüğünü içermesi gerekir.

Aynı şekilde tümüyle adil olmayan uygulamalara dayanan bir kurum aklın özel kullanımı gereği mensuplarının ödevlerini yerine getirmeyi içermesi ahlaki olarak sorunludur. Bu gibi adil olmayan durumlarda insanların verilen görevi yapmama hakkı olması gerekir. Bugün bu hakkı sivil itaatsizlik olarak nitelendiriyoruz. Sivil itaatsizlik Kant'ın aydınlanma anlayışına aykırıdır. Kant, kurumların ve sivil düzenin korunmasına bağlı kalır. Kant'ın ilerlemeci tarih görüşü kurumların ve devlet yönetiminin kötü olsa sabır gösterilmesi gerektiğini ister çünkü Kant'ın ilerlemeci tarih görüşü en kötü yönetimin bile zamanla iyileşeceğine inanç duymasına neden olur.

Kant'ın ideal olmayan siyaset kuramına bağlı aydınlanma anlayışının bazı sorunlu yönleri bunlardır. Kant'ın ifade özgürlüğünün ve politik eylem özgürlüğünün hayata geçirilmesi konusundaki düşünceleri sorunludur. Daha iyi bir aydınlanma anlayışı için bunların yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Sonraki kısımda Kant'ın aydınlanma anlayışının, kadınlar ve Avrupalı olmayan insanlar hakkında düşüncelerini içeren antropoloji yapıtlarda nasıl ele alındığına bakacağım.

4.2. Kant'ın İnsan Anlayışı ve Aydınlanma

Kant'ın antropolojiyle ilgili eserlerinde ve derslerinde insanları mizaçlarına, cinsiyetlerine ve ırklarına ayırarak inceler. Kant'ın bu görüşleri çok tartışmalıdır. Bunu ilk fark edenler biri de Foucault'ydu. Michel Foucault, Kant'ın uykusundan uyanıp tekrar “antropolojik uykuya” yattığını söylemişti. (Foucault, 1994: 474) Foucault, bu sözyle özcü antropoloji yaklaşımını eleştirmektedir.

Kant'ın antropoloji yazılarında görülen ırkçı ve cinsiyetçi söylemi aydınlanma anlayışı ile de ilgilidir. Kant, antropoloji derslerinde kadınların ve Avrupalı olmayan insanların aydınlanamayacağını söylemektedir. Üstelik Kant'ın görüşü sadece kadınların ve Avrupalı olmayanların ekonomik durumuyla veya çevresel koşulları ile ilgili değildir. Kant'a göre kadınlar ve Avrupalı olmayanlar doğal olarak bazı zihinsel kapasitelerden yoksundur.

Kant'ın antropoloji ile ilgili tartışmaları görüşlerinin Kant'ın teorik görüşleri ile ilgisi iki şekilde ele alınır. Bunlardan ilki Kant'ın cinsiyetçi ve ırkçı düşüncelerinin bilgi kuramının asli bir unsuru olmadığıdır. Bu yaklaşım, bu düşüncelerin çıkarılmasının Kant'ın felsefesinden bir şey kaybettirmeyeceğini savunurlar. İkinci yaklaşım Kant'ın cinsiyetçi düşüncelerinin teorisinin de bir parçası olduğudur. Bunu savunan Carol Gilligan gibi feminist düşünürler duyarlılık yerine aklı öne çıkarmasının bilgi kuramının eril karakterini yansıttığını savunur. (Frierson, 2023: 155) Aynı zamanda Emmanuel Eze ve Bernasconi gibi yazarlar de Kant'ın ırkçı düşüncelerinin felsefesinde önemli bir yer tuttuğunu göstermiştir.

Kant'ın aydınlanma anlayışı ile insan görüşü arasında yakın bir ilişki vardır. Bu ilişki Kant'ın aydınlanma anlayışının sorunlu yönlerinden birini oluşturur. Kant'ın kimlerin aydınlanmaya ulaşabileceğine dair düşünceleri oldukça sorunludur. Zaten aydınlanma yazısında kadınların aydınlanmaya ulaşamayacağını bildirmişti. *Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji* yapıtından bunun kadınların doğasından kaynaklandığı ifade etmektedir. Bu yapıtında Kant'ın bunu Avrupalı olmayan insanlara genişlettiği pasajlar da bulmak mümkün.

Duyarlılık sahibi olmayan Amerikalılar hiç şansı yok; Meksika ve Peru halkları bile yetiştirilemez; (2) Neşeli Zenciler, 'hizmetçi' olarak yetiştirilebilir, ancak 'kendilerini yönetme becerisi yoktur'; (3) Kendine hâkim Hintliler, sanatta ilerleyebilir ancak "bilim ve aydınlanma" alanında ilerleme kaydedemez. İyi vatandaşlar olabilir ancak yargıç olamazlar, çünkü "adalet ve özgürlüğü" değil, yalnızca zorlamayı bilirler ve sonunda (4) "doğanın tüm duygu ve tutku güdülerine, tüm yeteneklere, tüm yetiştirme ve uygarlık eğilimlerine" sahip olan ve "yönetebildiği kadar itaat de edebilen" beyazlar: her zaman mükemmellikte ilerleyen tek kişiler onlardır. (*Reflexion* 1520) (AA 15:877–8)

Kant, Avrupalı olmayan halkların aydınlanması konu oldukça yadırgatıcı fikirlere sahiptir. (Cohen, 2009: 38) Kant'a göre aydınlanma yalnızca Avrupalı insanların bir ayrıcalığıdır. Çünkü kendini yönetme gücüne sahip tek insanlar Avrupalılardır. Kant'a göre siyahi insanlar ve Hintlilerin kendini yönetme becerisi yoktur. Bu nedenle aydınlanma, kendi aklını kendi başına kullanmaya dayandığını için bu halkların aydınlanması mümkün değildir.

Kant'ın antropoloji ilgili yazılarını inceleyen Emmanuel Eze'ye göre Kant'ın ırk teorisi Kant'ın insan görüşünün de temelidir. Kant'ın insanlar arasında yaptığı ayrımı özcü bulan Eze, Kant'ın insanlar arasındaki idrak farklılığının çevreden kaynaklanmadığına inandığını belirtir. Eze, Kant'ın doğanın lütfu olarak yeteneği

beyaz Avrupalı ırkına ait gördüğünü gösterir. Bu yetenek kendi kendini yönetebilmedir. (Eze, 1997: 115) Yani Kant'ın aydınlanma için koyduğu kendi aklını kendi için kullanmaya yalnızca Avrupalılar sahiptir. Bu da göstermektedir ki Kant, insan dediğinde Avrupalı insanları, aydınlanmadan bahsettiğinde ise Avrupalıların erişebileceğini bir durumu işaret etmektedir.

Kant'ın Avrupalı olmayan halklar hakkında yazdıkları onların aydınlanmaya ulaşamama durumlarını çevresel koşullarla açıklamaz. Bu konuda oldukça özcü davranır. Irk kavramının ilk kez Kant ile beraber sistematik bir düşünce formu aldığını öne süren Robert Bernasconi, Kant'ın ırk anlayışını şöyle özetler:

Daha kesin bir ifadeyle, Kant, insanlarda görülen farklılıkları deri rengine göre açıklamaya çalıştı ve bu farklılıklara göre ırkları dörde ayırdı: Beyazlar, Siyahlar, Hintliler ve Kalmuklar. Bu farklılıkların oluşumunu da havanın ve güneşin etkisiyle açıkladı. Bu gelişmelerin önceden yapılmış olması gerektiğini, bir rastlantı sonucu olarak ya da salt mekanik yasaların uygulanmasıyla anlaşılacaklarını iddia etti. Kant, doğanın kendi düzeni içinde insanların nüvelerle ya da tohumlarla (*Keime*) ve sonradan iklim koşullarının etkisiyle gelişen ya da gerileyen doğal eğilimlerle (*Anlagen*) donatılmış olduklarını öne sürdü. Bu demekti ki, bütün ırkların tohumları başlangıçta herkeste gizli olarak vardı ve uygun tohum, çevre koşullarından doğan bir ereğe hizmet etmek için etkinlik kazanmıştı. Bu nedenle Kant'ın yaklaşımı, dönemin eğilimi olan mekanik açıklamalar getirmeye karşıt olarak, erekselliğin biyoloji içinde kullanımını desteklemeydi. Mekanik açıklamalar, türlerde ya da türlerin bölümlerinde oluşabilecek daha ileri derecedeki değişiklikleri görmekte yararlı olabilirdi. Oysa Kant, diğer tüm evrimsel teorileri reddettiği gibi, bunu da reddetmişti. Ona göre böyle değişimler önceden yapılmıştı ve geri döndürülemezlerdi. (Bernasconi, 2015: 53)

Dolayısıyla Kant'a göre aydınlanma, Avrupalı olmayan insanlar için doğuştan getirdikleri bir takım özellikler nedeniyle ulaşılması mümkün değildir. Kant'ın ırkların kaynaşmasına dair düşüncelerine de değinen Bernasconi, Kant'ın bu düşüncelerine Herder'in karşı çıktığını belirtmektedir. Herder, *Tarih Felsefesi*'nde Kant'ın ırk düşüncesini eleştirmiştir. Kitabın bir bölümüne de "İnsanoğlu yeryüzünde çok farklı biçimlerde görünse de, her yerde aynı türdür." şeklinde başlıklandırılmış ve eşitlikçi düşüncelerini bu bölümde işlemiştir. (Herder, 2020: 213)

Kant'ın aydınlanma konusundaki bu çifte standardı kabul edilemez. Antropoloji derslerinin birçok yerine dağılmış ırkçı fikirleri Kant'ın ideal olmayan siyaset teorisinin ait görülerek eleştirilmektedir:

Bu da Kant'ın Avrupa tarihini yegâne evrensel veya dünya tarihi, Avrupa-eksenli yaşam tarzını ve kültürel aktivitelerini insan kültürel üretiminin yegâne paradigması ve Avrupa'nın dünyayla ilişkilene şekli de tüm küresel ilişkilenecek için esas model olarak gördüğünü gösteriyor. Başka bir deyişle,

tarif, kültür ve doğa üzerine olan görüşleri bunların her birindeki “evrensel” bileşeni nasıl anlamlandırdığıyla doğrudan ilintili oluyor: Neticede, Kant’ın kozmopolitan dünya düzeni vizyonu, evrensel bir ideal maskesi takmış olmasına rağmen, ciddi Avrupa-merkezci, ırkçı ve cinsiyetçi eğilimleri barındırıyor. (Hüseyinzadegan, 2022: 63)

Kant’ın yazılarında Avrupalı olmayan insanlarla beraber kadınlar hakkında da olumsuz ifadeler bulunmaktadır. Kant’ın aydınlanma yazısında kadınları da aydınlanmadan dışlamıştır. Frierson’a göre Kant, kadınlar ve erkekler arasında ze ait farklılıklar olduğunu ve bunların kadınların iyiyi istemesini engellediğini savunur. (Frierson, 2023: 157)

Kant’ın aydınlanma anlayışı feminist literatürde iki şekilde değerlendirilir. Birincisi aydınlanmanın ilerleme, özgürlük gibi politik vaatlerin kadınları da kapsadığını savunan yazarlar vardır. İkincisi ise Kant’ın özerklik ve evrensellik gibi düşüncelerin aslında tahakküme ve yerelliğe işaret ettiğini düşünün yazar da vardır. Robin May Schott da bu ikinci grupta yer alır.

Daha önce değindiğim gibi kadınları seçme hakkı tanımayan ve onları pasif vatandaş olarak gören Kant, aydınlanma yazısında kadınları olgunlaşmamış sayar. Bunun nedeni Kant’ın antropoloji eserinde bulunabilir. Kant’a göre aydınlanma için gereken özelliklerden biri olan cesaret erkeğe aittir: “Erkek, fiziksel gücü ve cesareti bakımından kadından üstün olmalıdır, kadın ise erkeğin kendisine olan arzusuna hakim olmak için doğal yeteneği bakımından erkekten üstün olmalıdır.” (AA7:303) (Kant, 2022b: 274)

Robin May Schott, “The Gender of Enlightenment” yazısında Kant’ın yaşadığı dönemde Alman niversitelerinde kadın ğrenci olmadığını belirtiyor. Kant’ın kadınlara karşı tutumunu Maria von Herbert’e yazdığı mektuplardan alıntılarla göstermeye alışıyor. Schott, Kant’ın erken dönem yapıtlarından biri olan *Güzellik ve Yücelik Duyguları zerine Gözlemler*’den yola çıkarak Kant’ın kadınların akıl yerinde duyumsaya sahip olduğunu ve ilkelerden yoksun olduğuna inandığını savunuyor.

Kant’ın bu görüşlerinin sadece ilk dönemine ait olduğunu savunmak güçtür. Kant, son döneminde yazdığı aydınlanma yazısında kadınları ergin olmayanlar kategorisinde sayması bu görüşlerinin devamlılığını ifade eder. Bununla beraber Schott, Kant’ın kadınlara karşı tutumu ile diğer felsefesi görüşleri arasında bağlantı

kuruyor. Schott'a göre Kant duygular yerine akli öne çıkarması felsefesinin eril yönünü gösterir.

Schott, makalesini bitirirken aydınlanma yazısının günümüz için anlamı üzerinde durur. Schott'a göre Kant'ın aydınlanma anlayışının akılsallık, özerklik ve özgürlük gibi idealleri, yaşadığı dönemin hegemonya ve sömürgelere sahip Avrupa'nın tarihsel durumunu yansıtır. (Schott, 1996: 483)

Kant'ın antropoloji yapıtlarına ve aydınlanma yazısının okuduğumuzda Kant'ın aydınlanmadan bahsederken aslında Avrupalı olmayan insanları, kadınları dışladığı için tüm insanların aydınlanması ile ilgilenmediğini görürüz. Kant'ın insan haklarını savunurken insanla kastettiği insanların insanlığın yalnızca bir bölümü olması kendi felsefesinin ve insan görüşünün tutarsız tarafını oluşturur. Bu tutarsızlık aydınlanma görüşüne de yansımaktadır.

Tarihçi John Zammito'nun da belirttiği gibi aydınlanma döneminde dünyadan anlaşılan burjuva kamusal ortamıydı. Avrupalı olmayanlar, kadınlar ve Yahudiler gibi toplumsal gruplar aydınlanma dünyasına ait sayılmıyordu. (Zammito, 2002: 18) Dönemin bu ön yargılarını Kant'ın insan ve aydınlanma anlayışını da etkilemiştir. Bu nedenle Kant'ın aydınlanma anlayışına yaşadığı dönemin ön yargılarını taşır.

Sonuç olarak, Kant'ın aydınlanma anlayışı kısıtlı bir aydınlanma anlayışıdır. Kant, bir insan hak olarak özgürlüğü ve aydınlanmayı savunsa da insan anlayışındaki sorunlar Kant'ın hak öğretisine gölge düşürür. Kant'ın aydınlanmaya ulaşabilen ve ulaşamayan insanlar arasında insanların toplumsal gruplara aitleri nedeniyle ayırım yapması kendi aydınlanma anlayışın ile de çelişir. Kant'ın antropoloji ile ilgili görüşleri incelendiğinde görülmektedir ki aydınlanma aslında bireyin kendi iradesine bağlı değil, cinsiyetine veya teninin rengine de bağlıdır.

Kant'ın Hume'un siyahi insanların kölelikten kurtulmalarına rağmen kültürel hiçbir ürün ortaya koymadıklarını alıntılamaı oldukça talihsiz. (AA 2:253) Kant'ın aydınlanmaya ulaşabilen ve ulaşamayan insanlar arasında yaptığı ayırımı çevresel koşullara bağlasaydı bir miktar kabul edilebilirdi. Ancak Kant, bunları Foucault'un eleştirdiği gibi insan doğasına bağlı özcü bir yaklaşımla ele alması sorunlu görülmektedir.

5.SONUÇ

Kant'ın aydınlanma ile ilgili düşünceleri birer amaç olarak savunulmaya değer olsa da Kant'ın aydınlanmanın uygulama yoluyla ilgili görüşleri tartışmalıdır. Kant'ın hak öğretisine dayalı özgürlük anlayışı ile bağlantısı içinde aydınlanmayı düşündüğümüzde Kant'ın aydınlanma anlayışı kabul edilebilir görülmektedir. Ancak Kant'ın siyaset felsefesinin bir de olumsuz yönü vardır. Kant'ın antropoloji derslerinde ortaya koyduğu insan görüşü oldukça tartışmalıdır. Dolayısıyla siyaset felsefesi ve aydınlanma anlayışı da bu insan görüşünden pay alır.

Bugün Türkiye'de Kant'ın aydınlanma görüşünü böylesi hak çerçevesinde bir düzlem içinde düşünülür. Ancak uluslararası felsefe yazınında Kant'ın siyaset felsefesi ve insan anlayışı eleştirilmekte ve Kant'ın siyaset felsefesinin sınırlılıkları gösterilmektedir. Ben de bu tezde bu yaklaşımı aydınlanma anlayışına taşımaya çalıştım.

Kant'ın aydınlanma anlayışı, kısıtlı bir aydınlanma anlayışıdır. Kant, aydınlanmayı sadece belirli bir toplumsal grup olan bilginler için ister. Kant'ın siyaset felsefesi düşüncesi genel kamunun eğitimi ve aydınlanması ile ilgilenmez. Kant'ın aydınlanma anlayışı eğitimli sınıf içindir. Kant'ın cumhuriyet düşüncesi de genel kamuyu temsil eden bir meclisi şart koşmaz. Kant, cumhuriyet rejimi için sadece güçler ayrılığı ilkesini benimser. Ayrıca oy hakkını da aktif vatandaş olarak adlandırdığı, bir yeteneğe veya mülkiyete sahip vatandaşlara tanır.

Demokrasi ile beraber sosyal devlet düşüncesi de Kant'ın siyaset felsefesinin asli unsurları değildir. Kant, büyüme ile ilgili metaforları devlet yönetiminde de kullanır ve sosyal devlet anlayışını reddeder. Kant'a göre sosyal devlet halka çocuk muamelesi yaptığı için zararlıdır.

Kant'ın aydınlanmayı belirli bir zümre için düşünmesi bugün kabul edilmesi zor olsa da bununla ilgili metinsel kanıtları önceki bölümlerde sundum. Bunun yanı sıra Kant'ın aydınlanma yazısında kamusal ve özel akıl arasında ayırım yapması politik eylem özgürlüğü için sorun teşkil eder. Kant'ın özel akıl anlayışı sivil itaatsizlik düşüncesini dışlar. Öte yandan Kant, itaatsizliği kabul edilebileceği durumlar olduğunu da belirtir:

Bir çağ, kendisinden sonraki çağın kendi bilgisini (özellikle acil olanları) genişlemesini, hatalardan arınmasını ve genel olarak aydınlanma yolunda ilerlemelerini önleyecek bir duruma yol açacak bir anlaşma yapamaz ya da buna yönelik komplo kuramaz. Bu gerçek belirlenimi tam da böyle bir ilerleme olan insan doğasına karşı bir suç olurdu; bu nedenle sonraki kuşaklar, yetkisiz ve kötü niyetli alınan kararları reddetme hakkına sahiptir. (Kant, 2022a: 33)

Kant'a göre böyle bir durumda sonraki kuşaklar aklın özel kullanımı gereği itaati sürdürmek durumunda değildir. Kuşaklar arasındaki bu baskıdan kaynaklanan durumda Kant, itaatsizliği tanıyan gibi görünür. Bu itaatsizliğin aynı kuşak içinde bir grubun halka karşı baskı oluşturacak ve onları aydınlanmadan mahrum edebilecek durumlarda da kabul edilebilir olması gerekir. Bir kuşak içinde baskıcı bir yasa gelecek kuşakların haklarını ellerinden alabilir.

Bu nedenle özel akıl ve itaat yalnızca kuşaklar arasındaki baskı durumlarında değil aynı kuşak içindeki baskı durumlarında da reddedilebilir olması gerekir. Kant, aydınlanma yazısında adil olmayan düzende itaatin zorunlu olmaması gerektiğini söyler. Ama Kant'ın adil düzen içinde adil olmayan yasalara ve emirlere de itaatsizliği de tanınması gerekir.

Ancak aydınlanma yazısında kamusal amaçlar sürdürülmesi vurgusu ve bunun dönüşümü yalnızca reformlara bağlaması Kant'ın yeterince özgürlükçü olmadığını gösterir. Kant'ın bu yaklaşımı insanlık tarihinin sürekli ilerlediği düşüncesine bağlıdır. Kant, insanlık tarihinin sürekli ilerlediği düşüncesi nedeniyle baskı durumlarında bile sabrı öğütler görülür:

Savaşlar, yoğun ve durmak bilmeyen askeri hazırlıklar ve bu yüzden barışta bile her devletin duyduğu tedirginlik, işte bunlar doğanın araçlarıdır: ulusları önce yetersiz girişimlere, ama sonunda, birçok sarsıntı ve yıkıntıdan, hatta güçlerinin tamamıyla tükenmesinden sonra, bu acı tecrübeler olmadan da aklın göstermiş olabileceği yönde adım atmaları için onları zorlayan doğanın kullandığı araçlardır. (Kant, 1982: 123)

Kant, burada olumsuz durumların birer ibret olduğunu belirtiyor. Neredeyse Kant, doğadan tanrı şeklide bahsediyor. Ama tarihe baktığımızda insanlık tarihinin olumsuz durumlardan ders aldığını söylemek zor. Olumsuz tarihsel durumların birer ibret olma düşüncesi onları kabul etmeye yönelik motivasyon sağlasa da bu motivasyon gerçek zemininden yoksun. Çünkü insanlar baskı ve savaş durumlarını tekrar tekrar yaşar durur.

İnsanlık tarihine bu teleolojik yaklaşım, aydınlanmayı insanların özgürleşmenin hizmetinde olduğunu düşünse de Kant, kamusal akıl kullanımını

aydınlar arasında bir tartışmaya indirgemıştır. Kant, kamusal aklın garanti ettiği aydınlar arasında bir tartışmanın sonucunda oluşan reform önerilerinin imparator tarafından kabul edileceğini düşünmüştü. Bu nedenle diğer politik eylem biçimlerini ve sivil itaatsizliği reddetmiştir:

Diğer taraftan makinenin bu parçası, kendisini aynı zamanda evrensel bir topluluğun, hatta bir dünya yurttaşlığı toplumunun bir üyesi olarak görüldüğü sürece, böyle örneğin kendi aklını kullanarak yazılarıyla kamuoyuna hitap eden bir bilgin sıfatıyla, bir yanıyla pasif bir üyesi olarak içinde olduğu göreve zarar vermeden gerçek anlamda sorgulayabilir. (Kant, 2022a: 31)

Ancak Kant'ın görmezden geldiği nokta özel aklın sınırlandırılmasının kamusal aklın da sınırlandırılması ile sonuçlanacağıdır. Yasal olarak bunlar birbirinden ayrılmış olsa bile kurumlardaki itaat düzeni, kamusal aklın kullanılması önünde engel oluşturur. Bir kurumun üyesi aklın kamusal kullanımı gereği kurumu eleştirdiğinde kurum tarafından kovuşturulmaya uğrayabilir. Bu nedenle Kant'ın aydınlanma yazısında dile getirdiği özel ve kamusal ayrımın bir anlamı yoktur.

Kamusal ve özel akıl ayrımı toplumsal kurumlar açısından bazı paradokslar doğurur. Örneğin bir kurumun toplumsal etkisi baskıcı ise bu kurumda çalışan kişi özel akıl gereği itaat etmeli dolayısıyla baskı rejimini sürdürmelidir. Ancak kamusal aklını kullanarak baskıyı eleştirebilir. Bu sorunlu bir durumdur. Diyelim ki bu kişi sansür memuru olsun. Aklın özel kullanımı gereği sansür uygulaması gerekir ama kamusal aklını kullanarak sansürü eleştiren yazılar yazması gerekir. Burada bir paradoks oluşur. Kamusal ve özel akıl ayrımının geçerliliğinin sınırlı olduğu, sadece ideal bir yönetim içinde anlamlı olabildiği için terk edilmesi gerekir.

Bu ilerlemeci tarih düşüncesini sürekli krizlerin ortaya çıktığı 20. yüzyıldan bu yana terk edilmiş görünüyor. İlerlemeci tarih düşüncesini eleştiren Frankfurt Okulu'nun yanı sıra günümüzde Manuel De Landa gibi yazarlar bu ilerlemeci tarih fikrini eleştiren yapıtlar vermiştir. (De Landa, 2006) Bugün iklim krizi ile beraber ilerleme ve büyüme düşünceleri de eleştirilmektedir. Bunun yerine küçülme ve karbon salınımı azaltmak için küçülme önlemleri gündem gelmektedir. (Bk. D'alisa ve diğerler, 2020)

Kant'ın aydınlanma anlayışının bir sınırlılığı da insan anlayışıyla ilgilidir. Kant'ın insanlar arasında mizaç, cinsiyet ve ırk üzerinden yaptığı ayrımlar bugün oldukça yadırgatıcıdır. Kant'a göre bu ayrımların sebebi yalnızca çevresel koşullara

dayanmaz. Bilgi kuramı yapıtlarında evrensel insan aklının analizini yapan Kant'ın kültürle ilgili yapıtları incelendiğinde daha dar bir insan anlayışından hareket ettiği görülür. Kant'ın bazı insanların aydınlanmaya ulaşma konusunda dezavantajlı olduğuna inandığı görülmektedir. Kant, kadınları ve Avrupalı olmayan insanların aydınlanmaya ulaşma konusunda handikapa sahip olduğunu antropoloji derslerinde işlemiştir..

Kant'a göre aydınlanma insana doğanın lütfu olan akli insanın kendi için kullanma yeteneğine bağlıdır. Bu Avrupalılarda ve erkeklerde bulunurken kadınlarda ve diğer halklarda bulunmaz. Bilginler ve filozoflar akli kullanmanın kurallarını bildiği için kamusal akli kullanabilir ve özgür tartışma ortamına katılabilirler. *Fakültelerin Çatışması*'nda sadece felsefe fakültesine kamusal akli temsil etme yetkisi verilmiştir. Ancak sıradan insanlar, Avrupalı olmayan insanlar ve kadınlar kamusal tartışma ortamı katılamaz.

Sonuç olarak Kant'ın aydınlanma anlayışı sadece hak düzleminde değil, aydınlanmanın gerçekleşmesiyle ilgili düşünceleri bakımdan pratik düzlemde de incelenmelidir. Bu Kant'ın aydınlanma anlayışının daha iyi kavranmasına hizmet eder. Kant'ın aydınlanma anlayışın standart özgürlükçü ve eşitlikçi yorumlarını bir kenara bırakmak gerekir. Kant'ın aydınlanma anlayışının standart yorumunu kabul etsek bile bireyin özerkliği yerine dayanışmanın savunulması gerekir.

Ayrıca kamusal ve özel akıl ayrımı yerine sivil itaatsizlik ve diğer politik eylem biçimlerinin tanınması gerekir. İlerleme düşüncesinin her zaman ilerleme ile sonuçlanmadığını gördük. Bugün ilerleme ve çizgisel tarih anlayışı eleştirilmekte ve küçülme savunulmaktadır. Kant, her ne kadar sosyal devleti kınasa da bugün tüm vatandaşlar için temel gelirin getirilmesi tartışılmaktadır. Belki de bunlar Kant'ın bahsettiği “tarihin ilerlemesinin” sonucudur. Bu nedenle Kant'ın aydınlanma anlayışının da aşılması gerekir.

KAYNAKLAR

- Adorno T. ve Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar*. Nihat Ünler (çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Adorno, T. (2001) "Free Time". *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*. New York: Routledge Press.
- Adorno, T. (2016). *Negatif Diyalektik*. Şeyda Öztürk (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Allison, H. (2012). "Kant's Conception of Aufklärung". *Essays on Kant*. (s.229-235). Oxford: Oxford University Press.
- Beiser, F. C. (2021). *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*. Aslı Önal (çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Berlin, İ. (2007). "İki Özgürlük Kavramı". Mustafa Erdoğan (çev.). *Liberal Düşünce Dergisi*. (46). 59-72.
- Bernasconi, Robert (2015). *İrk Kavramını Kim İcat Etti? Felsefi Düşünce İrk ve İrkçilik*, haz. Zeynep Direk. İstanbul: Metis.
- Boétie, E. de L. (1995). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*. Mehmet Ali Ağaoğulları (çev.). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Canguilhem, G. (1989). *The Normal and the Pathological*. Carolyn Fawcett (çev.) New York: Zone Books.
- Cohen, A. (2009). *Kant and the Human Sciences: Biology, Anthropology and History*. London: Palgrave Macmillan.
- Çörekçioğlu, H. (2006). "Kantçı Otonominin Politikası." *Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri*. Nebil Reyhani (ed.). Ankara: Vadi.
- D'alisa, G, F. Demaria ve G. Kallis (der.) (2020) *Küçülme, Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı*. İstanbul: Metis.
- De Landa, M. (2006). *Çizgisel Olmayan Tarih: Bin Yılın Öyküsü*. İstanbul: Metis Yayınları
- Derrida, J. (2003). "The 'World' of the Enlightenment to Come". *Research in Phenomenology*. 33(1). 9-52.
- Eze, E. (1997). "The Color of Reason: The Idea of Race in Kant's Anthropology." E. C. Eze (Ed.). *Postcolonial African Philosophy: A Critical Reader* (s.103-140). New Jersey: Blackwell.
- Fleischacker, S. (2023). *Kant'ın Soruları: Aydınlanma Nedir?* Oğuz Satır (çev.). İstanbul: İz.
- Foucault, M. (1994). *Kelimeler ve Şeyler*. Mehmet Ali Kılıçbay (çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2007). "Aydınlanma Nedir?". Eda Özgül, Özlem Oğuzhan (çev.) *Toplumbilim Dergisi*. 11. 69-76.
- Foucault, M. (2020). *Eleştiri Nedir: Kendilik Kültürü*. Murat Erşen (çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Frierson, Patrick. (2023). *Kant'ın Soruları: İnsan Nedir?* Nergis Tanç (çev.). İstanbul: İz Yayınları.
- Gökberk, Macit (1997) *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı.
- Guyer, Paul. (2020). *Reason and Experience in Mendelssohn and Kant*. Oxford: Oxford University Press.

- Habermas, J. (2003). "Aydınlanmanın Kördüğümü: Max Horkheimer ve Theodor Adorno." Bülent O. Doğan (çev.). *Cogito*. 36. 91-92.
- Hamann, J.G. (2022). "Christian Jacob Kraus'a Mektup". *Aydınlanma Nedir?* Mehmet Barış Albayrak (çev.). İstanbul: Albaraka.
- Hegel, G.W.F. (2021). *Felsefe Tarihi Ortaçağ Felsefesi ve Modern Felsefe*. Doğan Barış Kılınç (çev.). İstanbul: Notabene.
- Herder, Johann Gottfried (2020). *Tarih Felsefesi*. S.Battal Arvası (çev.). Ankara: Doğu Batı.
- Horace (1994a). *Epistles*. Roland Mayer (ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Horatius (1994b). *İambus'lar, Lirik Şiirler, Satıra'lar, Mektuplar*. Türkan Uzel (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Horkheimer, M. (1998). *Akıl Tutulması*. Orhan Koçak (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Husserl, Edmund. (1970). "Philosophy and the Crisis of European Humanity" David Carr (ed.). in: *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*. (s. 269- 299) Illinois: Northwestern University Press.
- Hüseyinzadegan, D. (2019). Kant's Nonideal Theory of Politics. Northwestern University Press.
- Hüseyinzadegan, D. (2022). "Kant'ın İdeal Olmayan Siyaset Teorisini Konumlandırmak: Sistemik Bir Yaklaşım". *POLITIKOS: Journal of Social and Political Philosophy*. 1(1). 53-67.
- Kant, I. (1982). "Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi". *Yazko Felsefe Yazıları 4. Kitap*. Uluğ Nutku (çev.). İstanbul: Yazko.
- Kant, I. (2016). *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. Aziz Yardımlı (çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Kant, I. (2012). *Lectures on Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2020). "Düşüncede Yönünü Bulmak Ne Demektir?". Emre Karatekeli (çev.) *Pasajlar Sosyal Bilimler Dergisi*. 06. 180-210.
- Kant, I. (2020). *Arı Usun Eleştirisi*. Aziz Yardımlı (çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Kant, I. (2021). "Yaygın Bir Söz Üstüne: Teoride Doğru Olabilir Ama Pratikte İşe Yaramaz". Hakan Çörekçioğlu (ed.). *Kant Felsefesinin Politik Evreni*. (s. 25-74). İstanbul: Ayrıntı.
- Kant, I. (2021). *Fakültelerin Çatışması*. Mevlüt Albayrak (çev.). Ankara: Fol.
- Kant, I. (2022a). "Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı". *Aydınlanma Nedir?* Mehmet Ali Albayrak (çev.). (s. 27-38). İstanbul: Albaraka.
- Kant, I. (2022b). *Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji*. Mukadder Erkan. (çev.). Ankara: Fol Kitap.
- Kant, I. (2022c). *Ahlak Metafiziği Hukuk Öğretisi*. Altan Heper (çev.) Ankara: Fol Yayınları.
- Laursen, J. C. (1986). "The Subversive Kant: The Vocabulary of Public and Publicity". *Political Theory*. 14(4). 584-603.
- Marcuse, H., Horkheimer, M. (2009). "Philosophy and Critical Theory" *Negations: Essays in Critical Theory*. Londra: MayFly.
- McQuillan, J. C. (2018). "Kant on Scholarship and the Public Use of Reason". *Idealistic Studies*. 48(1). 47-68.

- Moser, F.K. (1996a) "True and False Enlightenment". J. Schmidt (ed.) *What is Enlightenment?: Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*. (s. 212-216) California: University of California Press.
- Moser, F.K. (1996b) "Publicity". J. Schmidt (ed.) *What is Enlightenment?: Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*. (s. 114-118) California: University of California Press.
- Nietzsche, Friedrich (2014). *Tan Kızılığın Ahlaksal Önyargıları Üzerine Düşünceler*. Hüseyin Salihoğlu ve Ümit Özdağ (çev.). Ankara: İmge.
- Nisbet, H. B. (1982). "Was ist Aufklärung?: The Concept of Enlightenment in Eighteenth-Century Germany". *Journal of European Studies*. 12(46). 77-95.
- Israel, Jonathan (2020). *Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri*. Ahmet Fehmi Yıldırım (çev.). İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- O'Neill, Onora (1989). *Constructions of Reason: Explorations of Kant's Practical Philosophy*. New York: Cambridge University Press.
- Outram, D. (2013). *The Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rawls, J. (2020). *Bir Adalet Teorisi*. Vedat Ahsen Coşar (çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi
- Schmidt, J. (2007). "Aydınlanma Neydi? Moses Mendelssohn ve Immanuel Kant Berlinische Monatsschrift'i Nasıl Yanıtladı?". Fahrettin Altun (çev.). *Toplumbilim Dergisi*. (11). 23-36.
- Schott, R. M. (1996). "The Gender of Enlightenment". J. Schmidt (ed.) *What is Enlightenment?: Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*(s.471-487) California: University of California Press.
- Soykan, Ömer Naci (2003), "Aydınlanmanın İnsan Kavramı ve Türkiye Gerçekliği", *Araştırmalar Felsefe Konuşmaları 2* (s. 39-57) İstanbul: İnsancıl Yayınları.
- Vatansever, Saniye (2022). "Kant'ın Aydınlanma Anlayışı: Tarihi Arka Planı ve Aydınlanmada Eğitimin Rolü". *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. 21 (2):838-880.
- Wilson, Susan. (2004) "Postmodernism and Enlightenment". Martin Fitzpatrick (v.d.) (ed.) *The Enlightenment World*. (s.648-659). Oxford: Routledge
- Wood, Allen W. (2020). *Kant*. Aliye Kovanlıkaya (çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Zammito, J. H. (2002). *Kant, Herder, and the Birth of Anthropology*. Chicago: University of Chicago Press.

ÖZ GEÇMİŞ

İsmail ÖNDER, Cibali Lisesi'ni bitirdikten sonra Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 28.07.2015 tarihinde mezun oldu. 24.07.2022 tarihinde ise İstanbul Üniversite Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Felsefe bölümünü bitirdi. 2018 yılında OMÜ LEE Felsefe Ana Bilim Dalı Felsefe Yüksek Lisans programına girdi. Mezuniyetinden bu yana Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yapan İsmail ÖNDER, iyi derecede İngilizce bilmektedir (YDS: 85). Temel ilgi alanı siyaset felsefesi, analitik felsefe ve felsefe tarihidir. (20.05.2024)

İletişim Bilgileri

ORCID ID: 0009-0006-2013-6679

Yayınlar:

1. ÖNDER, İsmail. “Yeni Kültür Endüstrisi ve Boş Zaman: Adorno Hâlâ Haklı mı?”, Zaman Sempozyumu, Samsun, 19-20 Mayıs 2023.

<https://www.samsunmimar.org/buton.php?sutun=sag&id=25> (28.05.2024)